

ZGODOVINA ZA VSE

leto XVIII, 2011

VSE ZA ZGODOVINO št. 2

ISSN 1318-2498

ZGODOVINA ZA VSE

VSEBINA

Zgodbe, ki jih piše življenje

Miha Sluga

Vtakni ga, ja, ma ne prav v vsak lajben 5

Nekaj drobcev o spolnem življenju avstro–ogrskih vojakov med prvo svetovno vojno

STECK IHN REIN, JA, ABER NICHT GRAD IN JEDES DRECKSLOCH

Einige Anmerkungen über das Sexualeben österreichisch–ungarischer Soldaten während des Ersten Weltkriegs

Eva Batista

»Ako nisi kristjan ne hodi blizo, in nič se ti ne bo zgodilo« 20

Uprizoritve procesij sv. Rešnjega telesa v Ljubljani od 16. stoletja do druge svetovne vojne

„WENN DU KEIN CHRIST BIST, GEH NICHT IN DIE NÄHE, UND DIR WIRD NICHTS PASSIEREN“

Inszenierungen von Fronleichnamsprozessionen in Ljubljana vom 16. Jahrhundert bis zum Zweiten Weltkrieg

Goranka Kreačič

Dvesto let celjsko–samoborskega rodu Wiesner Livadić 37

ZWEIHUNDERT JAHRE DES GESCHLECHTES WIESNER LIVADIĆ IN CELJE UND SAMOBOR

Polona Sitar

»Dajte nam dobrih gospodinj in dober bode svet!« 49

Gospodinjstvo na Slovenskem v začetku 20. stoletja in njegova zapuščina

„GEBT UNS GUTE HAUSFRAUEN UND DIE WELT WIRD GUT SEIN!“

Die Haushaltstätigkeit im slowenischen Gebiet zu Beginn des 20. Jahrhunderts und ihr Erbe

Peter Mikša

Narodnostni boji v planinstvu na Slovenskem do 1. svetovne vojne 59

NATIONALE KÄMPFE IM BERGSTEIGEN AUF SLOWENISCHEM GEBIET BIS ZUM ERSTEN WELTKRIEG

Klemen Senica

Veliki japonski imperij v popotniških zapisih Alme Karlin 70

DAS KAISERREICH GROSSJAPAN IN DEN REISEBERICHTEN VON ALMA KARLIN

Boris Golec

Neprava Valvasorjeva hiša v Krškem sredi 19. stoletja v rokah njegovega daljnega sorodnika in neposrednih potomcev – vzrok za »usodno« pomoto? 80

Pozabljeni ljubiteljski muzealec Anton pl. Hohenwart (1768–1846)

DAS „FALSCHES“ HAUS VALVASORS IN KRŠKO MITTE DES 19. JAHRHUNDERTS IN DEN HÄNDEN SEINES ENTFERNTEN VERWANDTEN UND DER DIREKTEN NACHKOMMEN – URSACHE FÜR EINE „SCHICKSALHAFTE“ VERWECHSLUNG?

Der vergessene museale Sammler aus Leidenschaft Anton von Hohenwart (1768–1846)

S knjižne police

Bojan Himmelreich

Borojević se vrača

92

Marija Počivavšek

Po zadnji modi, ampak praktično in enostavno

94

Tone Kregar

Vrtenje okoli osi

96

Miha Sluga

Vtakni ga, ja, ma ne prav v vsak lajben¹

*Nekaj drobcev o spolnem življenju avstro-ogrskih vojakov
med prvo svetovno vojno*

Miha Sluga, univ. dipl. zgodovinar in politolog, mladi raziskovalec, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

94(100)"1914/1918":176.5
355.11:176.5: 94(100)"1914/1918"

VTAKNI GA, JA, MA NE PRAV V VSAK LAJBEN

Nekaj drobcev o spolnem življenju avstro-ogrskih vojakov med prvo svetovno vojno

Avtor se v prispevku loteva tematike spolnega vedenja avstro-ogrskih vojakov med prvo svetovno vojno. Pri tem se poslužuje predvsem podatkov iz avtobiografskih virov vojakov in drugih njihovih sodobnikov, ki razkrivajo, da je vojna s svojo brutalnostjo in dolgotrajnostjo močno pripomogla k temu, da se je v seksualno življenje prikradla surovost, da se je razmahnila prostitucija, hkrati pa raslo število okuženih s spolno prenosljivimi boleznimi.

Ključne besede: prva svetovna vojna, avstro-ogrski vojaki, spolnost, prostitucija.

Miha Sluga, BA History and Political Science, Young Researcher, Department of History, Faculty of Arts, University of Ljubljana, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

94(100)"1914/1918":176.5
355.11:176.5: 94(100)"1914/1918"

"JUST STICK IT IN, BUT MIND THE HOLE"

A few Fragments about the Sexual Life of Austro-Hungarian Soldiers during World War I

The article deals with the sexual behavior of Austro-Hungarian soldiers during World War I. It is mostly based on autobiographical data from soldiers and their contemporaries. These show that, owing to the brutality and length of the war, sexuality eventually turned more aggressive, prostitution flourished and the number of infections with sexually transmitted diseases increased.

Key words: World War I, Austro-Hungarian soldiers, sexuality, prostitution.

¹ Stranišče.

Na preluknjanem čolnu (ne)morale

»Nekoč [...] smo zlezli v neko nizko bajto, ki je imela samo eno sobo. Velika peč je stala v njej in na peči in ob njej je vse spalo; star kmet, njegova stara žena, dekle in vojaki, poleg njih je bilo v sobi še nekaj kur in svinja. No, poiskal sem si prostor za pečjo, tedaj pa sem začutil, da leži dekle zraven mene. Nič nisem rekel, samo mislil sem si: čakaj, tu se bo dalo kaj napraviti. In ko sem videl, da vse spi, sem se spravil nanjo. Brcala me je in suvala, začela je jokati, jaz sem pa bil že ves razgret in nisem mogel na nič več misliti, prijel sem jo za vrat in prekleto, da bi jo zadavil, če se ne bi udala. Nič več se ni branila mala Ukrajinka, vse je pustila. A jokati ni nehala ...«²

Tako je spolne podvige avstro-ogrskega vojaštva po Galiciji in Bukovini opisal Josef Hofbauer. Kolone napredujočih ali bežečih vojakov so si dajale duška in si vzele, kar naj bi jim po njihovem mišljenju pripadalo. Dovolj je bilo, piše Hofbauer, da so ženskam pokazali pest kruha ali pa samo pest – da so vedele, kaj jih v nasprotnem primeru čaka – in že so bile voljne prepustiti svoje telo ženskih dotikov željnemu vojakom. Če tovrstno prepričevanje vendarle ni obrodilo sadov in dekleta in žene niso bile pripravljene leči ter s tem blažiti seksualno sestradanost vojakov, so se izpostavljale nevarnosti, da jim bodo naredili silo. Ni dvoma, to se je dogajalo, kar so vojaki tudi priznavali, hkrati pa dali vedeti, da jim tovrstno postopanje ni ravno v čast. In v isti sapi so se že hiteli opravičevati, da je služba pri vojakih pač taka, da še tako moralno trden mož lahko kaj hitro nizko pade.³

Istočasno s sklicevanjem na vojaško službo pa so avstro-ogrski vojaki – tako kot njihovi sotrpini v drugih armadah – iz rokava lahko potegnili še eno »tehtnejše« opravičilo za svoja dejanja. Vojno! Le zakaj jim spolna potešitev, naj bo še tako nesprejemljiva, ne bi bila dovoljena, če pa že tako vsakodnevno tvegajo svoja življenja za domovino in cesarja? Le zakaj bi bilo izvzeto koristiti usluge poklicnih prodajalk ljubezni in, kjer teh ni, tudi drugih bolj ali manj voljnih deklin? In zakaj sploh bi še verjeli čudnim merilom varuhov morale, ki so jim na srce polagali, da je seksualna sramežljivost dika vsakega vojaka, če pa so jim taisti istočasno pridigali tudi o pošiljanju sovražnika na oni svet kot o nečem popolnoma sprejemljivem.

Vojna in brutalna realnost vojaškega vsakdana sta povzročili, da so se mnogi vojaki na slavospeve npravnega življenja preprosto požvižgali. Še več, pripomogli sta, da se je tudi v spolno življenje nepotešenih mož prikradla večja surovost, zato ne trda roka vojaških

oblasti ne mili pogledi obupanih žensk in deklet niso mogli preprečiti vala spolnih ekscesov in pregreh. Še blagohotna svarila moralnih avtoritet, ki so slehernemu vojaku velikega habsburškega imperija polagala na srce, da naj ob junaškem zavračanju zunanjega sovražnika na meji enako zavzeto odbija tudi »napade notranjega sovražnika, zavratne in skrivne napade spolne nevarnosti«, so bila zaman.⁴ Čoln morale je že nasedel na čereh velike svetovne vojne.

Prva svetovna vojna je nanovačila milijonske armade ter celo generacijo mladih mož napotila na fronto in jo s tem na silo iztrgala iz njihovega domačega okolja, obenem pa ji pretrgala ali pa vsaj otežkočala njihove dotdanje emocionalne, ljubezenske in erotične vezi. »[T]a velikanska ločitev, ki je nista bila zmožna ne stari, ne srednji vek in ne pol novega: ta strašna in grozna ločitev moža in žene«,⁵ se je zarezala tako v življenje vojaštva kot tudi ostalega prebivalstva, saj ju je pustila v stalnem hrepenenju in čustveni neizživetosti. Muke hrepenenja, ki so mučile fante v strelskih jarkih, so tako prihajale na dan v njihovih pogovorih, v plehkkih in prostaških šalah, v razuzdanih predstavah in nenazadnje v prikritem grehu.⁶

V trenutkih oddiha so moški radi bahavo pripovedovali o doživljajih z ženskami in po krčmah je glasno odmevalo režanje, kadar so se poslušalci zabavali nad surovim opisovanjem kakega tajnega sestanka: »Pogovor vseh je bila ženska in poželenje vseh je bila ženska. Še enkrat so izživeli v združitvi! Še enkrat se zavedati življenja v opoju pozabe! Nikogar ni bilo, ki ne bi bil poskusil priti do ženske.« Čeprav so mnoga dekleta in žene svojim častilcem radodarno darovale svojo bežno ljubezen, pa je bilo vojakov preveč, da bi vsem bilo dano na tovrstnih zmenkih zadovoljiti svoje potrebe. Marsikdo je bil trdo odslovljen, prenekateri je prišel v neprijeten spor z moškimi sorodniki ali pa z ostalimi snubci nadlegovane ženske, ostale pa je oviralo pomanjkanje samozavesti. Kot poslednja možnost za erotično razvedrilo so jim potemtakem ostali še bordeli, ki so med vojno sicer zacveteli, a kljub temu niso mogli dohajati povpraševanja pohlepni vojakov.⁷

Jupajdija jupajda, vsaka punca rada da

Resnici na ljubo: v temno brezno pohotnosti se vojaki niso pognali sami. Poleg neprostovoljnih žrtev so jim sledile še kohorte lahkoživk in množica bežnega flirta

² Hofbauer, *Pohod v zmedo*, str. 85.

³ Hofbauer, *Pohod v zmedo*, str. 85.

⁴ Pozdrav iz domovine našim vojakom na bojišču, 1/9–10, 15. julij 1916.

⁵ Švent (ur.), Andrej Čebokli: *pesnik in pisatelj iz Kreda*, str. 145–146.

⁶ Abel, Kras, *knjiga o Soči*, str. 75.

⁷ Hofbauer, *Pohod v zmedo*, str. 98.

Regimentni zdravnik in medicinska sestra sredi dela
(narisa F. Schönplugg, Hirschfeld, Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges)

željnih domačink. »Ženstvo ob fronti moralno propada. Strašno je. Žena ne pozna več moža, ki je na drugem bojišču, in ne mati svojih otrok. Še v dekletovem srcu ni več zvestobe. Matere tu ne spijo več pri svojih otrocih [...]. Tu zažene mlada mati svoje otroke v zanemarjeno sobico, v sobi pa [...] ona sama, čisto sama spi – ne, drema in čaka, kdaj tuja ljuba roka potrka na okno. In v takem trenutku ona ni več mati treh otrok – marveč dekle in ljubica«,⁸ je s krvavečim srcem v svoj dnevnik sredi leta 1917 zapisal Andrej Čebokli in tako nadaljeval serijo opazanj o moralnem propadu, ki ni zajel samo neposrednega zaledja fronte, temveč vso širno habsburško monarhijo, pri tem pa svojih bridkih ugotovitev ni izkoristil za napad na ženske, temveč je z veliko mero rahločutnosti in razumevanja nakazoval na eksistencialne stiske civilnega prebivalstva, ki so jih ženske le skušale blažiti s prodajanjem svojega telesa.

Mnogi drugi vojaki, časopisni komentatorji in vsakršni dušebrižniki podobnega razumevanja niso imeli. Ženske so kaj hitro postale priročna tarča njihovih obrekovanj ter očitkov, da so v vojnem času povsem pozabile na svoj »dekliški ponos«, »svetinja poštenosti in

nedolžnosti« pa pohojene in pomendrane pustile ležati na tleh kakor »cvetoč[o] trat[o], po kateri je šel regiment vojakov«. ⁹ Ni dvoma, marsikatera od teh obdolžitev je bila povsem na mestu, a kaj ko se je obtožujoči prst vse prepogosto ustavil le na nežnejšem spolu ter njegovemu pogubnemu zapeljevanju. Sicer se ni tajilo, da je tudi veliko vojakov zavrglo določbe poštenega življenja ter se brez ozira na čase in kraje vdajalo pohotnosti, a kaj ko se je obenem nonšalantno dodalo, da je temu še največ krivo ženstvo, če ne zaradi drugega, pa zato, ker je s svojo »pohujšljivo nošo naravnost zapeljivo«. ¹⁰ »Nedostojni izrodki pariške mode« s svojimi kratkimi krili, meter dolgimi peresi in golimi pleči so očitno tako prefrigano vplivali na »najnižje« instinkte moških, da so ti zlahka podlegali čarom ženskega šopirjenja in »razkazovanja mesa«. ¹¹

Gonja proti razuzdanem lepoticenju je nameravala biti le uvod v širše zastavljeno akcijo npravne prenoe. Ugledni časopisi so zavzeto priobčali članke, ki so voja-ke, še raje pa dekleta svarili pred pretečimi nevarnostmi nečistovanja, prav tako so se za isti namen intenzivno tiskale in delile krepotne knjižice, svoj delež pa so skušali z navduševanjem za življenje v skladu s krščanskimi čednostmi pridati še vestni člani verskih društev, vojni kurati in drugi duhovniki. Na Slovenskem je akciji veliko moralno podporo s svojimi pridigami, pastirskimi listi in napotili nudil ljubljanski knezoškof Anton Bonaventura Jeglič ter tako napovedoval, da se s Sodomo in Gomoro, ki je zajela tudi naše kraje, ne bo kar zlepa sprijaznil. ¹²

A njegova bitka se je zdela bolj kot ne že izgubljena. Dan za dnem so si sledile bolj umazane podrobnosti in zlobni jeziki so si z njimi delali veliko opravkov. »Nikdar ni bilo toliko pogovorov o spolzkih stvareh nego zdaj; sučejo se sicer zgražaje okoli sedanje morale, privajajo pa le v ta milje«, je ugotavljal Fran Milčinski in ob tem za nameček navrgel tragično prigodo o vojaku, ki si je po dolgem moledovanju le izprosil dopust, potem pa se presenečen nad svojo ženo v blagoslovljenem stanu – za kar pa sam ni nosil zaslug – obesil. ¹³ S kom je žena grešila, Milčinski seveda ni izdal, a je v drugih virih dovolj odkritih namigov, da se je ženski spol rad pentljal tako s krepkimi avstro-ogorskimi soldati in ruskimi vojnimi ujetniki kot osamljenimi sosedi, dovolj dobri tudi pa so bili, kar dokazuje naslednja zgodba, tudi še negodni mladeniči: »Njemu je bilo komaj devet let, sorodnica [ki je zaradi bojev pribežala iz okolice soške fronte] pa

⁹ Goriška straža, 1/1, 19. september 1918.

¹⁰ Pozdrav iz domovine našim vojakom na bojišču, I/13–14, 10. oktober 1916.

¹¹ Bogoljub, 1914/10.

¹² Jegličev dnevnik, 28. maj 1917.

¹³ Milčinski, Dnevnik 1914–1920, str. 179–180.

⁸ Švent (ur.), Andrej Čebokli: pesnik in pisatelj iz Kreda, str. 46.

jih je imela okoli dvajset. Zaradi prostorske stiske so jo neuki starši namestili v njegovo sobo. Že sedaj se spominja prve noči, kako ga je slekla, ko je nepremično ležal na postelji. Še danes čuti drsenje njenih mehkih rok po njegovem telesu. Ko mu je lizala spolovilo, je mislil, da bo umrl od groze. Ko ga je zajahala, je bruhal od strahu in neznanega užitka. Toda nasilje se tisto noč ni končalo. Ponovilo se je vsakokrat, ko si je ona zaželela, kar pa je bilo zelo pogosto. Časa in prilik pa je bilo takrat veliko. [...]. Na srečo so nekoč v vas prišli vojaki in je sorodnica že prvo noč dobila nekega žensk lačnega vojaka. Menda jih je bilo tisto noč celo več, zagotovo pa je v naslednjih dneh spala prav z vsemi, z nekaterimi tudi po večkrat.«¹⁴

Tovrstne seksualne stranpoti žensk niso naletele samo na srd širše javnosti, razočaranje nad njihovo nemoralnostjo je zaneslo tudi na bojišče med osamljene in zapuščene vojake, ki so kot priče (in koristniki) prostitucije in koketiranja vdov in deklet s tujimi moškimi kaj hitro obupali nad žensko ljubeznijo. Včasih je njihovo moralno obsodbo sprožil že pogled na nedolžne erotične prizore, ki nekako niso sodili v bližino bojišč.¹⁵ Idealiste so tako razdražile »frajlice v modernih krilih in bluzah, s smehom na ustih«, ki so se predajale dvorjenju vojakov in imele z njimi »rendes vous«, predvsem pa jih je razburilo dejstvo, da je namesto zrelega in neoporečnega vedenja ter vdane potrpežljivosti, kar bi od ljudi v težkih vojnih časih morali upravičeno pričakovati, le nekaj ur hoda za krvavim bojiščem, kjer je smrt hlastno požirala mlade žrtve, življenje (p)ostalo tako brezskrbno in veselo.¹⁶

Dozdevno razuzdanost, ki naj bi se bohotila v zaledju, so potemtakem hitro začeli smatrati kot znak domnevne brezbriznosti in neobčutljivosti civilnega prebivalstva za grozna doživetja in občutja bojujočih se vojakov. V trpečem čakanju usode so zato slednji svoj srd, neredko pomešan z nacionalističnim nabojem, naperili prav proti civilistom oziroma ženskam: »Kako pa naša [slovenska] dekleta? Vse je že izprijeno, vse zapečljano. Vlačijo se z Madžari in Nemci vse od kraja: dekleta, žene in vdove, a že celo šolarke pohajkujejo po cestah za mladimi kadeti. Gostilnice in kavarne so nabite do polnoči. Res, lansko leto so babe molile za nas, zdihovala, letos se smejejo, pijejo, kade cigarete vse križem, za nas se ne brigajo več.«¹⁷

Če je »prej tako visoka morala naših deklet in tudi žen« na grozo domoljubov poniknila v objemih nemških

in madžarskih, na ozemljih zasedenih od italijanske armade celo laških vojakov,¹⁸ pa je negodovanje moškega sveta sprožila še grozeča stvarnost novih razmerij med spoloma. S pijačo in cigareto v roki je namreč ženska samozavestno stopila na področje, ki je bilo dotlej rezervirano le za moškega, in s tem dokončno prekoračila sprejemljive meje obče spodobnosti. Pohujšljivo Evino zapeljevanje, njeno drzno in direktno prigovarjanje ter vsakršno pomanjkanje sramu in smisla za dostojnost,¹⁹ je bilo zato deležno še hujših očitkov zvečine samo moških kritikov, ki so očitno spregledali, da se je najhujša nevarnost kršenja šeste božje zapovedi vendarle povečini pojavljala tam, kjer je bilo »mnogo vojaštva skupaj«.²⁰

Žalibog se pozna, da je vojaštvo tukaj

»Od vseh strani se čuje o nemoralnosti naših oficirjev: dobro jedo in pijo, pa z ženskami nesramno žive. Mnogo je sifilitičnih; marsikateri se sam nalašč okuži, da mu na fronto ni treba. Boljši so rezervni častniki, tudi bolj obzirni. Častnik iz Moravske ima brata zdravnika na Dunaju v sifilističnem oddelku: ta mu je rekel, da ima premnogo posla in sicer skoraj s samimi dunajskimi damami. Vojaki tudi nesramno žive. Na Gorenjskem jih je mnogo; nobena dekla ni varna, nobena ne sme sama na pot, še v hlev ne, siloma napadajo, posebno mažari. O mažarskih huzarjih se čuje, da so bili v Galiciji hujši od ruskih kozakov in so ženstvo s surovo brezobzirnostjo napadali. Nek mažarski oficir je v Retečah dekletom, ki so na podu delale, začel kar obleko s prsi trgati; moža, ki je to preprečil, je hotel aretirati in je napravil velik škandal. Od vojakov sem čul, da je v dnevnem povelju stalo, da bo vsak častnik kaznovan, ki postane sifilitičen, ker se tako stori nesposobnega za službo; ravno tako opomin, da celo zakonski možje pridejo okuženi domu. Tudi sem čul od vojakov, da so celi bataljoni okuženi – Moj Bog!«²¹

Nespodobnosti, ki so jih vojaki počenjali v zaledju in na fronti, ter posledično bohotenje spolnih bolezni so ljubljanskega škofa Jegliča primorali, da je tudi po izbruhu vojne nadaljeval svojo že pred letom 1914 začeto trnavo pot utrjevanja moralnih vrlin in čeprav je ob tem pogosto resignirano ugotavljal, da je (bil) spričo bridke realnosti njegov trud zaman, je vseeno z inštrukcijami skušal ostajati v tesnih stikih s svojimi podrejenimi ter preko njih tudi s samimi vojaki. Določene zapreke so mu postavljale le (vojaške) oblasti, ki so po škofovem mnenju preveč popustljivo regulirale delovanje vojaških bordelov, občasno pa se tudi bolj odločno zoperstavile Jegličevemu poskusom, da bi omejil plese ali pa sam

¹⁴ Medvešček (ur.), *Obrusnice*, str. 73.

¹⁵ Irena Novak-Popov, *Slovenski dnevniki iz prve svetovne vojne*, str. 113–114.

¹⁶ Mlakar, *Dnevnik 1914–1918*, str. 80.

¹⁷ Matičič, *Na krvavih poljanah*, str. 71.

¹⁸ Švent (ur.), *Andrej Čebokli: pesnik in pisatelj iz Kreda*, str. 154.

¹⁹ Rueh, *Moj dnevnik 1915–1918*, str. 40, 49 in 127.

²⁰ Pozdrav iz domovine našim vojakom na bojišču, I/8, 10. junij 1916.

²¹ Jegličev dnevnik, 20. september 1915.

S pregrešnimi grafiti okrašen zid razdejanе hiše
(Hirschfeld, Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges)

osebno obiskal vojaške postojanke v zaledju.²² Tu je bila morala na splošno najslabša, saj sta relativno zatišje ter množica prebivalstva ženskega spola ponujali priložnost ljubezenske in erotične sprostitve.

Tudi na Gorenjskem, kar je škof v svojem dnevniku bežno omenil, ni bilo nič drugače, to mu je kasneje potrdil še Valentin Oblak, župnik v Kropi, ki je tožil, da prihajajo »nemški vojaki, ki bivajo v okolici v Kropo, v nekatere hiše, kjer se zbirajo dekleta, da se popiva, šnopsa in gode reči kakor po ljubljanskih beznicah«, hkrati pa da taisti vojaki hodijo še v izbrane hiše z ženskami, da »ž njimi greše po cele noči«, medtem ko jih po sili razmer nekatera dekleta celo hodijo v okolico obiskovati.²³ Čeprav je Oblak le leto predtem trdil, da Kropa v moralnem oziru (še) ne občuti zlih posledic vojne tako kot jih v sosesčini – obenem pa skrušeno priznal, da bi »naše ženstvo [...] ne bilo prav nič trdnjše, ako bi bilo tu vojaštvo, kakor je drugod – je zdaj s prižnice svoje farane že moral opozarjati pred prirejanjem godb in plesov, ženskam prepovedovati ponočno zadrževanje izven domačih hiš, vse skupaj pa svariti, da se bo morebitno vlačuganje odtlej naznanjalo višjim inštancam.²⁴ Zlo »strašn[e] korupcij[e] ženstva v vseh slojih po vseh krajih, kjer se je nastanilo vojaštvo, celo pred žrelom kanonov v strelskih jarkih«, po drugi strani pa tudi »razpoloženj[a] za nečistost«, ki so se ga nalezli v vojaških taborih tudi mladeniči, komajda oblečeni v vojaško suknjo, so dušni pastirji skušali zatreti v kali: okrepili so delo v spovednici in tako utrjevali svoj nadzor nad župljani, predvsem pa so še naprej ohranjali pristne vezi z domačimi vojaki in tako poskušali preprečiti, da bi njihove molitve preglasili grehi.²⁵

A »čistost neomadeževano in neoskrunjeno« je bilo v vojski težko ohranjati. Krepost je bila tu na trdi preizkušnji in kljub posameznikovemu trudu in najboljši volji se je morala vedno znova spoprijemati z lastno šibkostjo in s slabimi zgledi neprimerne družčine. »O, kakšne pogovore imajo moji tovariši! 90 odstotkov vseh njih pogovorov služi nečisti strasti. V moji sobi so zbrani vsi največji govornarji vse kompanije. Sam sem med njimi«, je tožil Ernest Mlakar in pridlal, da ga mnogi zaradi njegove trde vere ter stroge moralne držе gledajo postrani, obenem pa precej radi zbadajo, da bo že po nekaj mesecih vojaškega življenja tudi on postal drugačen, t.j. moralno sprijen, in če ne prej, vsaj pri kadru v Judenburgu pustil svojo nedolžnost. A Mlakar je vseeno vztrajal na svoji poti in ob misli na sveto devišstvo je hodil pogumno in veselo vsak dan v hud boj, ki mu ga je vsiljevala njegova »izprijena narava, hudobni duh in zapeljivi, nečimurni svet«, vse dokler ni na soškem bojišču pustil svojega življenja.²⁶

Mlakar in zagotovo še mnogi drugi torej niso podlegali nečednim prigodam, obiskom bordelov ali zakonski nezvestobi, temveč so vestno grajali ta »prvovrstni cvet sprijenosti«, ki se je bohotil med ostalimi soborci.²⁷ »Kar sem sam opazoval, sem videl mnogo pokvarjenosti med vojaštvom, kakor tudi med ljudstvom. Povsod sama hudobija, lumparija in greh. Nečistost, sleparija!«, je svojo nejevoljo med oddihom svoje enote junija 1916 ob kopališču v Renčah²⁸ stresal Karel Jurca, pri tem pa žal zamolčal pokvarjene detajle, ki jim je bil priča.²⁹ So bili to samo nedolžni, zaljubljeni pogledi ali poželjivo obračanje oči za napol golimi telesi? So bila to le opolzka namigovanja in nespodobna otipavanja ali tudi resni poizkusi spraviti žensko za najbližji grm?

Po različno dolgem bivanju na prvi bojni črti so se pripadniki vojaških enot na tovrstnih počitkih oziroma retablirungah nastanili v taborih ali lagerjih, manjše skupine pa tudi v zasebnih hišah in javnih poslopjih zalednih naselij, kjer so povečini še vedno prebivali domačini.³⁰ Prav tu so imeli največ možnosti nadoknaditi manjko toplih, drhtečih teles deklet, ki so v praviloma kratkih, a vročih dogodivščinah smrti zapisanim rade volje podarjale zadnje zaklade življenja³¹ – kar je lepo opisal Oskar Reya v svojem sicer literarnem delu o Brdih: »Samo enkrat ga je za časa vojne v zaledju na Krasu

²² Likar, Kronika župnije Kropa, str. 259.

²³ Likar, Kronika župnije Kropa, str. 311.

²⁴ Likar, Kronika župnije Kropa, str. 256 in 311.

²⁵ Škulj, Jerebova kronika župnije Škocijan pri Turjaku, str. 331–332.

²⁶ Alojzij Plantarič, Življenjepis Ernesta Mlakarja, padlega v vojski 16. avg. 1916, str. 31–33.

²⁷ Naglič, Moje življenje v svetovni vojni., str. 88.

²⁸ Naselje v občini Renče-Vogrsko, nekaj kilometrov stran od kraškega in goriškega bojišča.

²⁹ Jurca, Vojni dnevnik desetnika, str. 232.

³⁰ Budkovič (ur.), S Turudijevim bataljonom na soškem bojišču, str. 125–126.

³¹ Abel, Kras, str. 33 in 75.

premotil ne toliko spolni nagon kot strah pred poginom. Njegova četa je bila izmenjena in je počivala nekaj dni v ozadju. Karla so kot korporala poslali še bolj nazaj, da je spremljal neki prevoz streliva. Prišel je prav do zadnje železniške postaje, do katere so vlaki še privozili. Ljudstvo je bilo tu še doma. Med nakladanjem se je nekoliko odtegnil in šel po vasi, da vidi civilistke, za kraškim zidom izven vasi je zagledal kmečko dekle, ki je paslo ovce. Ker je prišel naravnost iz bojne črte, so ga dekletove oble oblike omotile. Približal se je in jo prijazno nagovoril [...]. Obe-
ma so se tresle roke. Objel jo je in položil na tla. V bližini ni bilo žive duše. Branila se ni nič ...«. Po tem dogodku se je junak potešen in potolažen vrnil nazaj proti frontni črti, hkrati pa kanček svoje slabe vesti zaradi bežne avanture tolažil z opravičilom, da je ob takorekoč vsakodnevnem izpostavljanju smrti prisiljen, da vendarle enkrat izkusi dražest spolne naslade.³²

Nabiranje prvih spolnih izkušenj je spričo izpostavljenosti sovražnikovim krogam in s tem vedno preteče smrti mladeničem pravzaprav postala nuja, da so še pravočasno izživeli slasti erotike, povrhu pa dokazali drugim, predvsem pa samim sebi, da so naposled postali pravi možje. Nasprotno pa slednjega zrelejšim, tudi poročenim, vojakom ni bilo potrebno dokazovati, potreba po avanturah je prej tičala v dejstvu, da so v sleherni seksualni priložnosti videli tudi svojo poslednjo. A vsako morebitno priložnost je bilo potrebno izkoristiti že zavoljo tega, ker so se lahko kmalu znova znašli na fronti v družbi samih moških, kjer je posamezniku le stežka uspelo zadovoljiti potrebo po čustveni, še posebej pa telesni intimnosti. Po stanovanjih in hišah v mestih in vaseh bližnjega zaledja front, kjer so se vojaki drenjali skupaj z domačini, so bile zato »vročerkvne žene izročene poželenju, vsiljivosti, pohoti moških, ki so žejno iskali drugi spol« in si v »svoji samoti hlastno želeli združitve«. Kot opisuje Hofbauer, so tu nekatere ženske rade volje klepetale in se šalile s prišleki, se zadrževale v njihovih sobah, po kakšnem srečanju na hitro popravljale obleko in zapenjale bluzo, kar (jih) je izdajalo, da so pravkar z njimi ljubimkale ali pa se jim darovale in s tem podarile »ure blaženosti, odrešenja in opojnosti«. Poročeni družinski očetje so v objemih »ljubicah bežnih ur« pozabili na svoje žene in obenem sami sebe prepričevali, da jih morajo slednje razumeti in jim odpustiti, če so morali seči po »sladkem sadežu, ki se je ponudil koprnečemu pred pohodom v puščavo«.³³

»V nedeljah in praznikih se nismo vežbali. Navadno je po en častnik peljal vojake v cerkev; po službi božji smo imeli kake pol ure šolo, potem pa smo bili prosti častniki in moštvo. In tiste nedelje so bile za nas najlepše.

Samo za avstrijske vojake! Vojaški bordel v Galiciji (Hirschfeld, *Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges*)

Z domačimi smo se kmalu dobro razumeli; zahajali smo k njim na dom, izpočetka bolj redko, pozneje vedno bolj pogosto in naposled si prav malokrat srečal vojaka, oziroma častnika, ki bi se šetal sam po prekrasni otoški okolici. Vsakdo si je znal poiskati primerne družbe. Oženjeni so po navadi lepo sneli in spravili svoje zakonske prstane ter igrali samske kavalirje – no pa saj tega niti ni bilo treba storiti; otoške lepotice, deklice in gospe, so bile zelo ljubeznive in dobrega srca in niso mislile takoj na možitev, ampak v prvi vrsti samo na prijetno zabavo«.³⁴ Tako je

³² Kozanski, *Nepozabljena Brda*, str. 74–75.

³³ Hofbauer, *Pohod v zmedo*, str. 96–100.

³⁴ Pavlič, *Ljubezen in sovraštvo*, str. 27.

tipičen prosti nedeljski dan v Otočcu³⁵ na Hrvaškem, kjer je vodil teoretično in praktično vežbanje oddelka enoletnih prostovoljcev, opisal poročnik Rado Pavlič. Vojaki, še bolj pa častniki, so imeli tam obilo možnosti, da so se predajali prijetnim zabavam, obiskom pri domačinkah ali kratkim sprehodom, na katerih so se z damami sicer lahko le spogledovali, kramljali in šalili, se jim izpovedovali ali pa jih platonično oboževali, včasih pa tovrstna družabna srečanja izkoristili še za spolne avanture.

Do ženskega telesa na splošno ni bilo težko priti – osamljene žene, ki so imele može na frontah, ter mladenke, nad katerimi so imeli nadzor le ostareli, ki so ostali doma, so namreč zlahka postale plen zaradi lastne radoživosti ali priložnosti zaslužka kot tudi agresivnosti ali kavalirskega dvorjenja samih vojakov. Slednji so tako lahko bili izredno ljubeznivi in dobrotljivi, in so svoje izbranke so varovali pred drugimi zalezovalci, jim kupovali lepe obleke in fine čevljičke,³⁶ obenem pa z njimi gojili pristne ljubezenske vezi. Marsikatero dekle je zaradi teh zvez svojega ljubimca, če je le-ta s svojo enoto bival v zaledju, redno obiskovalo ali pa se nenazadnje k njemu celo preselilo.³⁷

Spet drugi so raje iskali trenutnega užitka v letanju s cveta na cvet – kot npr. neki mlad madžarski stotnik, ki je proti koncu vojne prišel v Grapo in tam zaslovel kot pravi kurbir, ki je s »svojim buzdovanom [...] obdelal več žensk kakor cela njegova stotnija« ter s tem pridno »sejal svoje ungareško seme med naša dekleta in poročene žene«. ³⁸ Taki moške se niso ustavili niti pred mladenkami; le-te so bile večinoma »zelo lepe in že s trinajstimi leti popolnoma razvite«, hkrati pa precej »strastne in večinoma tudi lahkomišeln«, zato jih vojakom ni bilo težko – če so to le želeli – spraviti v posteljo: »Bila je še tako nepokvarjena in nedolžna kot otrok in še danes mi ni žal, da sem spoštoval to njeno nedolžnost in to tem bolj, ker je bila revica – siromašna! Čeprav to ni ponavadi vojakova čednost, zlasti ne v sovražni deželi, je vendar včasih tako lepo in ti dè tako dobro ob zavesti, da nisi oblatil nedolžnega cvetja!«, je v spominih, polnih opisov srečanj s pripadnicami nežnejšega spola, priznal Pavlič. ³⁹ Po zapisih sodeč slednji tovrstna druženja vendarle ni izkoristil za kaj več kot prijetno klepetanje in spogledovanje, k čemur je morebiti prispevala zavest, da ga doma čakajo žena in otroci, ali pa srečna okoliščina, ki mu je omogočala bolj pogoste dopuste oziroma obiske soproge pri njemu.

Obiski žena pri svojih možeh niso bili najbolj pogosta praksa, saj so bili omejeni večinoma na častnike, ki so s svojo enoto dalj časa bivali v zaledju, pa še to relativno blizu svojega domačega kraja. Nedvomno pa so tovrstni obiski pri poročenih vojaki krepili njihovo zakonsko zvestobo, kajti žene so rade volje poskrbele za moževe potrebe in s tem zmanjšale verjetnost, da bi se spogledovali z drugimi. »Mara mi pridno pisari, postala je le name malo – ljubosumna. V tukajšnjem lepem mestecu ne poznam nikake dame, živim zelo solidno, torej vsaka ljubosumnost odveč«, je skrbi svoje izvoljenke vztrajno in užaljeno zavračal Rueh, vseeno pa to nezaupanje ni skalilo njune ljubezni, kar je Rueh izpričal ob deset dni trajajočem ženinem obisku v Boznu: »Vendarle je prišla zvečer moja ženka! Nepopisno je bilo moje veselje, posebno še, ker jo tako zelo ljubim. Izgleda še primeroma dobro. Zame se je začelo lepo življenje, polno sreče in zadovoljnosti«. Devet mesecev kasneje je ponosno priznal, da je žena povila otroka.⁴⁰

A vedno se zadeve niso končale tako lepo, saj so bili obiski žena semtertja tudi vzrok, da je prihajalo do ljubezenskih škandalov, spolnih afer ali protekcij. Bridke in včasih prav banalne podrobnosti tovrstnih prigod niso ostale skrite pred zvedavimi pogledi, pravzaprav so se dogajale tako javno, celo »oficielno«, da so jih ostali vojaki spremljali z obilico nevoščljivosti in opravljanja. Egon Kisch je tako zabeležil številne intrige, v katere so bile ustrezljive dame primorane iti, da so ustregle svojim možem: »Poznam ženo nadporočnika J., komaj dvajsetletno plavolaso hčerko nekega fabrikanta iz Prage, ki se zaradi enega kosa pločevine [odlikovanja] za svojega moža pusti izkoriščati podpolkovniku, temu starcu, ki je na fronto prišel pred tremi tedni in ki ure govori samo o svojih hemoroidih. In temu podobne stvari postajajo povsem običajne. Žena nekega uradnika, infanterista, je imela razmerje z regimentnim zdravnikom, pa je ta zato po namišljenem zdravniškem pregledu predlagal, da se njen mož zaradi tuberkuloze pošlje v zaledje. A upravnik bolnišnice, ki je poznal pravi razlog (tu poznan vsem), je to zavrnil vse dokler žena tudi njemu ni izpolnila želja. Šele potem je možu izdal potrebne dokumente, a veljavne šele čez tri dni, zato da je v tem času še lahko užival z damo. Neki nadporočnik iz 8. kompanije je danes dopoldne ujel računskega podoficirja kako zaračunava denar za hrano ljudem, ki jih sploh ni v sestavi kompanije, in zato proti njemu vložil prijavo. Že popoldne se je v nadporočnikovem stanovanju pojavila podoficirjeva žena in prosila milosti za moža. V stanovanju je ostala do večera – in prijava je preklicana. In vse to se odigrava dovolj javno, saj v vsaki hiši stanuje po več ljudi, oficirski sluge in ordonansi pa vse vedo.«⁴¹

³⁵ Mestece v Liki na Hrvaškem.

³⁶ Pavlič, *Ljubezen in sovraštvo*, str. 57.

³⁷ Pavlič, *Ljubezen in sovraštvo*, str. 144.

³⁸ Medvešek (ur.), *Obrusnice*, str. 106.

³⁹ Pavlič, *Ljubezen in sovraštvo*, str. 243 in 313.

⁴⁰ Rueh, *Moj dnevnik*, str. 34 in 188.

⁴¹ Kisch, *Zapiši to, Kiš!*, str. 242–243.

Če je po eni strani negodovanje ostalih, večinoma spolno nezadovoljenih vojakov, nad podobnimi dogodki sprožala njihova nevoščljivost oziroma nesrečna okoliščina, da se tudi sami niso zmogli zaplesti v podobne avanture, pa je potrebno omeniti še pomembnejša dejavnika za zgražanje – tj. moralni credo, ki je preprosto zapovedoval, kaj je prav in kaj ne. Izven meja dobrega okusa so tako pristali razni »ljubezenski« pripetljaji s svojimi »bestialnimi detajli«, ⁴² častniški plejboji, ki so po sprevrženi logiki govorili o posebnem in častnem mestu oficirske elite, obenem pa se jim ni zdelo »[n]ečastno [...] varati žene, zapeljevati, imeti in okuževati s spolnimi boleznimi druge«, ⁴³ prav tako tudi zvrhana mera dvoličnosti in sprenevedanja ostalih vojakov pri vprašanju zakonske zvestobe: »Prizor, ki se mi je nudil, naj ga tudi opišem, ko smo včasih nekaj časa sedeli v stražnici, se je marsikatera govorica razvila. Danes je imel glavno besedo neki Štajerec, ki je ravno prišel s štirinajstdnevnega dopusta. Med raznimi govoricami sem si zapolnil sledeče. Bil je poročen in se je posebno zanimal za zakonsko zvestobo, kar je tudi zelo nazorno slikal. Pripomnil je, da ako bi jo žena prelomila, bi jo ob prvem snidenju z bajonetom zabodel. Pri tej priči je potegnil iz nožnice bodalo in ga z veliko maščevalno navdušenostjo zasadil v desko s pripombo, da bi ga ravno tako v ženo. Njegov kolega mu je v šali pripomnil, če je on tudi vedno zvest, in kmalu se je pokazala človeška zvestoba. Pri naslednji straži sta prišli z večernim vlakom dve postrežljivi puncici in se smolili okoli vojakov. Bil sem ravno prost, ko me eden dregne v hrbet in mi pravi: "Hitro pojdi z menoj, da ti pokažem nekaj fletnega." Nato opaziva čudni prizor. Ravno tisti Štajerec, ki je poprej zahteval od svoje žene upravičeno zvestobo, je s svojim zgledom pokazal ravno nasprotno. Moj kolega mu je zakričal: "Ti, koga bi sedaj tvoja žena rekla?" Bil je tiho in niti besedice ni več z nama spregovoril.« ⁴⁴

Dolgotrajna vojna je veliko prispevala k razrahljanju družinskih vezi, to pa je vplivalo na (zakonsko) nezvestobo in »svobodnejše« ljubezensko življenje, česar so se posluževali tako moški na bojiščih kot njihove ženske doma. A če je na tem področju ženski živelj postal bolj enakovreden moškemu, je hkrati postal tudi plen zlovesče miselnosti, ki je v njem videla le sredstvo za hitro potešitev ter potrošno blago, ki se ga je po uporabi enostavno zavrglo. Tega niso izkusile le prostitutke, ki so se vdinjale bodisi prostovoljno bodisi zaradi eksistencialne stiske, ali pa ženske, ki so bile žrtev spolnih napadov podivjanih vojakov, temveč tudi mnoge uslužbenke, ki so službovale po raznih vojaških uradih, kuhinjah in bolnišnicah. S tem so sicer potrdile svojo postopno emancipacijo, a kaj ko so hkrati bile izročene

zelo nevarnemu okolju, ki ni kaj veliko dal na telesno neoskrunjenost, hkrati pa v svoji vojaški hierarhiji ženske še vedno puščal v podrejenem in odvisnem položaju, zaradi katerega so bile te neredko na milost in nemilost predane vojakom in predvsem oficirjem.

Očitno so se slednjega, predvsem pa moralnega tveganja zavedali že pisci v Bogoljubu, zato so vse do konca vojne neutrudno pozivali dekleta, da naj se nikar ne pogreznejo v blato s službovanjem pri vojakih. ⁴⁵ A zaradi pomanjkanja in draginje, ki sta se z vsakim letom vojne le še povečevali, njihovi pozivi niso bili vedno uspešni, še več, iz neposrednega zaledja italijanskega bojišča so prihajale skrb vzbujajoče novice, da naj bi bilo tam med vojaštvom nastanjenih več tisoč žensk: »Same Slovenke. Povsod se sliši slovensko govorjenje. Največ jih je iz Trsta in Ljubljane, dalje iz Goriškega, pa tudi Štajerskega in Koroškega. Služijo kot kuharice, po bolnicah, po pisarnah, tudi kot ordonantke. Skoro vse so moralno zgubljene ali vsaj v veliki moralni nevarnosti. [...] Nekaj tednov ali tudi nekaj mesecev se drži, potem se vda in pade in navadi na tako življenje. To so večinoma meščanske ženske, hčere obrtnikov in tudi nižjih uradnikov. Njih nesreča je, da znajo nemško.« ⁴⁶

Prav meščanskim ženskam so se zaradi znanja nemškega jezika odpirale na videz privlačne priložnosti s t.i. ukrepom »weibliche Hilfskräfte« oziroma ženskega pomožnega osebja, s katerim so v zadnjih dveh letih vojne v vojaških pisarnah in štabih skušal zapolniti vrzeli, ki so nastale zaradi kroničnega pomanjkanja moških. Ženske so sicer že od začetka vojne množično služile kot bolniške sestre in negovalke, pa tudi v drugih ustanovah pod vojaškim nadzorstvom, a institucija »weibliche Hilfskräfte« je bila vendarle nekaj novega, saj nikoli prej niso za tako »očitno moško opravilo« novačili ženski spol v tako velikem obsegu. Natančnejše število teh uradnic ostaja uganka, najvišje ocene se gibljejo tudi do števila sto tisoč, a najzgovornejši podatek pri vse tem je, da se je bržkone tretjina ali četrtina teh pomočnic znašla v situaciji, ko je morala nuditi vojaštvu svoje spolne usluge. ⁴⁷ Povedano drugače, žensko osebje v vojski je predstavljalo pomemben kontingent skrite prostitucije in s tem dopolnjevalo ponudbo, ki so jo sicer nudile dame v legalnih bordelih ter druge za avanture dostopne žene.

Pridite, vojaček, tu imamo lepa dekleta

Da bi svoje vojake vradostile in obenem preprečile neprijetne scene ob njihovih nasilnih napadih na žen-

⁴² Kisch, Zapiši to, Kiš!, str. 142.

⁴³ Rueh, Moj dnevnik, str. 14.

⁴⁴ Naglič, Moje življenje v svetovni vojni, str. 89–90.

⁴⁵ Bogoljub, 1918/9.

⁴⁶ Bogoljub, 1918/10.

⁴⁷ Hirschfeld, Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges, str. 291–292.

Gospod oficir, pridite do moje sestrice – le za hlebček kruha! (narisal L. Gedö, Hirschfeld, *Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges*)

ske, so (vojaške) oblasti zamižale na obe očesi in poleg že obstoječih blagovolile odpirati nove javne hiše. Bolj ali manj organizirana prostitucija je bila stalnica v vojnih dogodivščinah sicer že pred prvo svetovno vojno, a z mobilizacijo mož v najboljših letih ter pozicijsko vojno so se zahteve spremenile. Niso bile dovolj samo prostitutke, ki bi potovale z vojaki kot pratež, nujna je postala trdnjša oblika prostitucije s stalnimi bordeli za bojno črto ter v drugih krajih, kjer se je dlje časa zadrževalo vojaštvo. Povrh je taka organizacija omogočala doslednejši zdravstveni nadzor nad zaposlenimi uslužbenkami in njihovimi strankami ter s tem nudila možnost učinkovitejše zaščite pred spolno nalezljivimi boleznimi.⁴⁸

Nove vojaške bordele so začeli odpirati takoj po začetku vojne v zaledju balkanskega in ruskega, od leta 1915 tudi italijanskega bojišča, namestili pa so jih večinoma v opuščene stavbe in improvizirana bivališča ali posebne prostore gostiln ter prenočišč po bližnjih vaseh in mestecih, včasih pa tudi kam na samo. Število teh bordelov na določenem območju je lahko nihalo, saj so zaradi premikanja bojnih črt (kar še posebej velja za Galicijo) bili lečasne narave. Avstro-ogrske vojaške oblasti se niso pretirano vtikale v notranje delovanje in odnose v bordelih, so pa se njeni ukrepi tikali higienskih predpisov, pri čemer pa je treba priznati, da so le-te v primerjavi s svojimi nemškimi kolegi bistveno bolj malomarno nadzorovale. Vseeno pa so se trudile s sestavljanjem podrobnejših predpisov, ki so določali, kakšnih preventivnih postopkov se morajo v javnih hišah držati zaposleni in njihove stranke. Tako je pravilnik, ki je reguliral delovanje bordelov na srbskem bojišču predpisoval, da mora vsako dekle, ki ponuja spolne usluge

zavrniti vsakega obolelega in opitega gosta, od ostalih pa dosledno zahtevati uporabo preservativov, ki jih je bilo možno dobiti na blagajni bordela. Obenem je bilo okuženim vojakom, ki bi si kljub temu drznili spolno občevati, zagroženo s kaznijo.⁴⁹

Čeprav so opisana navodila, ki so od vojakov najprej zahtevala prijavo pri službujočemu podčastniku in mu pododelila zaščitna sredstva, po točno odmerjenem času razvedrila pri prostitutki pa ga poslala še pred sanitetnika, marsikoga obvarovala pred spolnimi boleznimi, nad rigorozno in utesnjevalno proceduro vojaki niso bili najbolj navdušeni: »V vojnem bordelu [...] ni tudi nič pravega. Sem že bil v takem bordelu. Toda povem vam, to je ostudno! Ljudje stojе v vrsti, tam je sanitejski podčastnik, ki si vsakega ogleda, in samo nekaj minut smeš ostati pri dekletu, to je tako kakor v tovarni; nobenega pravega užitka nimaš.«⁵⁰

Kljub neprijetni atmosferi, ki je obiskovalca oropala vsakršne romantike, pa obiskov v bordelih ni bilo nič manj. Egon Kisch tako že v letu 1914 popisuje, da se je pred dvema javnima hišama v Bijeljini⁵¹ trlo na stotine vojakov, ki so poželjivo stali pred sobami in na hodnikih, njihova vrsta pa se je od glavnega vhoda vila vse do ulice. K velikem navalu je poleg potrebe do utehe in sprostitve prispevala še relativno nizka cena, ki jo je vojaška komanda določila na eno krono in ki se brez njene odobritve ni smela povišati, nenazadnje pa tudi pričakovanja, da bodo v »orientalski« Bosni hiše veselja bolj eksotične. Toda, namesto harema so bile s svojo nevpadljivo notranjostjo ter hitro in povprečno spolno storitvijo le kopija tipičnih vojaških bordelov.⁵²

Boljše postrežbe so se lahko nadejali oficirji, saj so se smeli zabavati v posebnih častniških bordelih. Ti so bile nameščeni bodisi v povsem ločene stavbe bodisi so si prostor delili z jasno ločenim delom za moštvo. Mestna kavarna v Sanoku⁵³ v Galiciji je tako pod svojo streho združevala oba dela: zadnji vhod je bil namenjen vojakom, glavni, ki je vodil skozi kavarno, pa častnikom. Medtem, ko so vojake po prihodu kratkomalo takoj poslali v sprejemnico, kjer so eni izmed pomankljivo oblečenih deklet najprej odšteli znesek po ceniku, so imeli častniki poleg kavarne in sob za potešitev v zgornjem nadstropju na voljo še posebne separirane prostore, kjer so v družbi svojih izbrank lahko srkali vino ali likerje.⁵⁴

⁴⁹ Hirschfeld, *Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges*, str. 251–252.

⁵⁰ Hofbauer, *Pohod v zmedo*, str. 84–85.

⁵¹ Mesto v severovzhodnem kotu Bosne, le nekaj kilometrov zahodno od Drine.

⁵² Kisch, *Zapiši to, Kiš!*, str. 27–28.

⁵³ Nekdanja mestna kavarna v Sanoku, mestu v jugovzhodnem delu današnje Poljske, zdaj nosi ime Hotel »Pod Trzema Różami».

⁵⁴ Hašek, *Dobri vojak Švejk*, 3. knjiga, str. 202.

⁴⁸ Hirschfeld, *Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges*, str. 231.

Častniški bordeli so bili sicer dražji, vendar so razmere v njih odtehtale cenovno razliko. A boljša ponudba ni bila glavni razlog nejevolje navadnih vojakov, ti so se pritoževali predvsem nad dejstvom, da lahko častniki »*presede vse dni v bordelu*«, kar daje slutiti, da je bilo moštvo prikrajšano tudi v številu njim namenjenih javnih hiš (oziroma prostitutk).⁵⁵ V Čepovanu v zaledju soške fronte so tako poskrbeli le za častnike, ki so se lahko zbirali v hiši oziroma »kurbštanu« nad vasjo in se tam kratkočasili z lepimi damami v klobukih in svilenih nogavicah.⁵⁶ Južneje, izza kraškega bojišča, so podobne ustanove med drugim obstajale še v Komnu⁵⁷ in Dornberku, kjer je bilo zaradi štaba, polnega kavalirjev in aristokratov, življenje najbolj bogato in divje.⁵⁸

Pri ustanavljanju bordelov pa ni šlo vedno gladko, kar priča pismo vojnega kurata Škerjanca škofu Jegliču, v katerem prvi razkriva, da se je v njegovi gorski župniji v severnem delu soškega bojišča med dva tisoč možmi nahajalo tudi 25 deklet. Te so bile v glavnem begunke, ki so jih v tabor povabili kot perice, a s skritim namenom, ki ga je narekovala »*pohotnost. Hoteli so [namreč] napraviti Puff*«. ⁵⁹ Nakana jim zaradi kuratovega energičnega nasprotovanja, ki mu je pritrčila tudi višja komanda, sicer ni uspela, je pa v tolažbo vojakov uspela nedaleč stran na Selu v Idrijski dolini, kjer tako odločnega vojaškega duhovnika ni bilo.⁶⁰

Zaradi pomanjkanja moštvenih bordelov so se vojaki zatekali k prostitutkam, ki so svojo obrt opravljale v »privat režiji«. Le-to so oblasti skušale preprečevati z določilom, da je »*prostitucija dopuščena samo pod nadzorstvom npravstvene policije*«, ⁶¹ kar je pomenilo, da so sumljive lahkoživke lahko kaj hitro »*naznanil[i] okrajnemu glavarstvu, da se postavijo pod policijsko nadzorstvo in od zdravnika preiščejo*«. ⁶² Kljub preventivnim ukrepom je problem ilegalnega prostituiranja in s tem nevarnost širjenja spolnih bolezni ostal: potepuške prostitutke so ponujale svoje usluge zelo blizu vojaških taborov in strelskih jarkov, ⁶³ še več pa jih je »delalo na črno« po hotelih, gostilnah in drugih grešnih krajih po vsej monarhiji –

tudi v Ljubljani, kjer so predstavljale resno konkurenco čislani ustanovi na Zvonarski 11 in 13.

Javna hiša v Ljubljani je spadala med tiste institucije, ki so se uveljavile že pred prvo svetovno vojno in katerih zato ni možno uvrščati v isto kategorijo z vojaškimi bordeli v zaledju bojišč. So pa njihov poglavitni vir zaslužka v letih 1914–1918 vendarle predstavljali tu stacionirani vojaki in dopustniki s fronte.⁶⁴ Razkroj morale, ki je bil »*nepopisljiv radi toliko vojakov in radi toliko nesramnic, ki so sem prehitale za vojaki*«, ⁶⁵ je napeljal Milčinskega, da se je v svojem dnevniku večkrat pikro dotaknil zloglasne, a cvetoče ljubljanske prostitucije: »*Ena s številke 13 pravila, da je gneča po stopnicah in je ona sama v teku enega dne odpravila 50 strank. [...] Namerava se ustanoviti zaradi vojaštva večji zavod takih žensk*«. ⁶⁶ Novega zavoda lahkkih žensk sicer niso ustanovili, se pa je povečal promet v že obstoječem ter v ostalih družabnih zbirališčih, predvsem pa se je našlo ob večerih »*polno tega blaga na cesti*«. ⁶⁷

Z očitki, da se pohujšljivo vedejo in da se povrhu v teh težkih vojnih letih pretirano veseljačijo in košatijo v dragocenih oblekah, so se prostitutke morale soočiti ves čas.⁶⁸ Resda so nekatere izbranke zaradi obilice strank na lahek način služile denar in se jim je zato precej dobro godilo, a celokupno ozadje razmaha prostitucije je bilo bolj zlovesče. »*Pravila mi je, da je stara šele 16 let, da je omožena in da je njen mož pri vojaki nekje. Prihaja skoro vsak teden po dvakrat v trg, da si kaj 'prisluži', ker drugače ne more živeti. Tu v tej hiši ima najeto sobo, v katero lahko pride, kadar hoče. [...] Njeni lastni starši jo silijo, naj gre v mesto, da si kaj prisluži s svojo lepoto. Izpočetka je šlo težko, sedaj se je pa že privadila*«, je pisal Pavlič, ko je v mestecu Šikloš⁶⁹ v stavbi s pomenljivim napisom restavracija/kopališče – v resnici je šlo za javno hišo – naletel na eno od teh »*zavrženih nesrečnic*« in v bistvu potrdil srž vsega problema.⁷⁰ Ženske se se potikale po ulicah v dnevu in noči in si tam iskale svojega vsakdanjega kruha. Kupovale so ga s »*svojim živim mesom. In tudi žene, matere peterih otrok, živijo v taki sili. Z zakonom posvečeno telo izročajo strastnemu tujemu možu, ki ji nudi strast, obljube ali denar. V nekaterih slučajih ni čuda: mož mrtev na bojišču ali v ujetništvu, dve ali tri leta že, žena pa še mlada in polnokrva, življenja*

⁵⁵ Hofbauer, *Pohod v zmedo*, str. 84.

⁵⁶ Medvešek (ur.), *Obrusnice*, str. 114.

⁵⁷ Tu je poleg častniškega obstajal še moštveni bordel. Hofbauer, *Pohod v zmedo*, str. 84.

⁵⁸ Tuma, *Izza velike vojne*, str. 18–19.

⁵⁹ Bordel.

⁶⁰ Jegličev dnevnik, 13. oktober 1917.

⁶¹ Štepec, *V strelskih rovih in zaledju fronte*, str. 30.

⁶² Likar, *Kronika župnije Kropa*, str. 311. Pod pojmom npravstvene policije razumemo regulacijo in nadzor tako bordelske kot skrite prostitucije. Zaradi nje so prostitutke v bordelih morale delovati po predpisih, ki so jim prepovedovali druge postranske dejavnosti, hkrati pa od njih zahtevali redne tedenske zdravniške preglede in zaračunavanje storitev po prej določenih cenah.

⁶³ Milčinski, *Dnevnik*, str. 148 in 321.

⁶⁴ Milčinski, *Dnevnik*, str. 334.

⁶⁵ Jegličev dnevnik, 20. oktober 1915.

⁶⁶ Milčinski, *Dnevnik*, str. 132.

⁶⁷ Milčinski, *Dnevnik*, str. 154. Milčinski omenja še, da velik kontingent prostitucije v Ljubljani predstavljajo italijanske begunke.

⁶⁸ Rueh, *Moj dnevnik*, str. 126–127; Milčinski, *Dnevnik*, str. 134 in 164.

⁶⁹ Šiklós v Baranji na madžarski strani meje.

⁷⁰ Pavlič, *Ljubezen in sovražstvo*, str. 99–100.

žejna, ki ga je prej pila do slastne pijanosti, strada in trpi in umira. To je žalostna resnica današnjega dne».⁷¹

Stiske civilnega prebivalstva in s tem tudi nevarnost prostituiranja je bila največja na že pred vojno manj razvitih območjih ter krajih, ki jih je prizadela bližina fronte. Vojna je tam prinesla dodatno uničenje in pomanjkanje, zato ni čudno, da »rusinske žene in dekleta niso [bile] kaj boljše od židovskih, še celo slabše. Židovske nimajo hrane, reve se vdajajo za komis in hrano za svojo družino. Rusinke se pa vdajajo na uslugo, škoda jih je, vse bodo obolele.«⁷² Res, za hlebec kruha, klobaso, pol kilograma sladkorja ali moke je vsakdo lahko ujal dekle, in to ne »lajdre temveč pošteno dekle«. Še najbolj so profitirali častniki, računski podčastniki in kuharji, ki so si privoščili plačevanje deklet z zalogami, ki so jih imeli na voljo: »Neki kanonir mi je pravil, da ima njegov *feuerwerker* tako fest punčaro, da mu jo vsi zavidajo. Po cele popoldneve preleži z njo, dočim žena doma veka in mu vsak dan pisari zaljubljena pisma. Pokazal mi ga je. Debel vampež, izpitan kakor svinjska danko. – In veš, kako jo je ujel?... S sladkorjem, kakor muho. Doma ima deklina bolno mater, pa se vdaja temu ritežu, samo da ujeme za mater kak priboljšek.«⁷³

Ženski spol je moral biti na voljo drugim, da je imela družina za vsakdanji kruh,⁷⁴ kar so vojaki brez slabe vesti znali izkoriščati. V Galiciji so jim plahi pobalini ponujali mladoletne sestre že za nekaj mark oziroma kron, v od boga zapuščenih vaseh v Karpatih pa so lahko vojaki spali z ženami in deklicami tudi le v zameno za nekaj cigaret. V Prizrenu na Kosovu pa so, potem ko je bila srbska vojska poražena in se je umaknila, avstro-ogrske oficirje oskrbovali z ženskami kar v tamkajšnjih hotelih, čigar lastniki so se do novih zavojevalcev znali obnašati zelo ustrežljivo. Goste so povpraševali, kakšne ženske bi si radi poželeli in potem v mestu poiskali tem opisom ustrezne. Nasplošno je bil v Prizrenu vsak, ki je nosil oficirsko uniformo, dobesedno oblegan s strani mladeničev, ki so za njimi vpili, da »[i]ma žena« in jih ob tem vabili v hiše, kjer so jih čakala »turška« dekleta.⁷⁵

Med prodajalkami svojega telesa so poleg »poklicnih« cip in tistih, ki so se s prostitucijo pečale že pred vojno, znašle množice novo nanovačenih deklet. Te so svoje usluge nudile v bordelih in sicer redno ali le občasno, zelo pogosto pa tudi izven institucionalnega nadzora. Kar je družilo vse te kategorije žensk, pa je bilo

predvsem dejstvo, da so se vse izpostavljale nevarnosti spolnih in drugih bolezni ter izčrpanosti, zaradi česar so tudi one masovno »umirale za domovino«.

Spolne kuge reši nas, Gospod!

Zaradi porasta prostitucije in razuzdanega spolnega življenja so se med vojaštvom in prebivalstvom spolne bolezni razmahnile v taki meri, da se je v reviji *Wiener Medizinische Wochenschrift* leta 1916 našlo opozorilo, da zaradi njih Avstro-Ogrski grozi depopulacija ter, kar je še huje, telesna in duševna degeneracija naslednjih generacij.⁷⁶ V svoji trditvi so morda pretiravali, je pa razširjenost spolnih bolezni vendarle bila dovolj resna, da je lahko vplivala na zmanjševanje števila za boj sposobnih vojakov in s tem primorala oblasti, da so začele s preventivnimi ukrepi. Najpomembnejši potezi sta bili ustanavljanje in nadzor vojaških bordelov, omejevanje spolnih bolezni pa so skušali doseči tudi z izobraževanjem vojakov o učinkoviti zaščiti. »Prišlo mi je v roke navodilo vojaških oblasti, kako naj se vojaki varujejo spolnih bolezni. Navodilo pravi: opozore naj se vojaki, da občevanje cum meretricibus (z vlačugami) je vedno nevarno; potem se pa natanko razloži, kako si spolni ud mažejo, da bi se jih sifilis ne prijel; zapove se jim, da morejo imeti neko posebno in še druge stvari; tudi se pove kako mora meretrix imeti vsakovrstna preservativna sredstva, kako mora sebe mazati in čistiti. To navodilo se mora vojakom vsake 14 dni prečitati«, je zapisal Jeglič, ki sicer ni skrival svojega nestrinjanja s tako zasnovanim reševanjem problema. Škofa je namreč skrbelo, da bodo s spolnim poukom in radodarno delitvijo sredstev zoper »posledice greha« vojaki imeli še več motivacije »drzno nečistovati«, s čimer bi seksualne »grdobij[e] [...] zanesli povsod po deželah v vse vasi«, to pa bi naposled vodilo v krhanje zakonske ljubezni in urejenega družinskega življenja, navsezadnje pa tudi v izginjanje sramežljivosti in pravega čuta za greh razžalitve Boga.⁷⁷

Zaradi promiskuitetnega spolnega življenja so verske avtoritete in del zdravniške stroke hitro namenile resno besedo vojakom in jim na fronto pošiljale poučne knjižice,⁷⁸ v katerih se je zatrjevalo, da spolna nevarnost ni samo predmet zdravniške vede, medicine in higijene, temveč predvsem in v prvi vrsti zadeva morale in poštene vesti. S tem so vojakom skušali dopovedati, da je spolno občevanje dovoljeno »samo v gotovi starosti in v obliki postavne zakonske zveze«, hkrati pa poudarjali, da tudi z vzdržnostjo ni nič narobe, saj le-ta »nobene-

⁷¹ Švent (ur.), Andrej Čebokli. *Pesnik in pisatelj iz Kreda*, str. 116.

⁷² Matičič, *Skozi plamene prve svetovne vojne*, str. 188–190.

⁷³ Simončič, *Galicija. Spomini padlega vojaka*, str. 105–106; Hofbauer, *Pohod v zmedo*, str. 85.

⁷⁴ Pepernik, *Doberdob slovenskih fantov grob*, str. 153.

⁷⁵ Hirschfeld, *Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges*, str. 277–278 in 265–266.

⁷⁶ *Wiener Medizinische Wochenschrift*, 66(1916)/1, str. 54; Hirschfeld, *Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges*, str. 188.

⁷⁷ Jegličev dnevnik, 10. november 1915 in 13. februar 1916.

⁷⁸ *Resna beseda vojakom, Katoliško tiskovno društvo, Gorica 1916; Franc Derganc, Spolna nevarnost, Katoliška bukvarna, Ljubljana 1916.*

mu človeku ne škoduje, ampak nasprotno, [...] pospešuje zdravje, daljša življenje, krepi živce in telo, večja užitek in veselje življenja«. Avtor zgornjih besed, črnovojni nadzdravnik in primarij deželne bolnišnice v Ljubljani Franc Derganc, pa je šel še dlje in dodal, da »spohotnost ni predmet javne in družabne zabave, predmet časopisja in umetnosti, da spohotnost ni nedolžna igrača, ampak da je vsaka kršitev zakonske zvestobe in zaročne obljube neznačajno in brezčastno dejanje, da je spohotnost zločin, ki se naj kaznuje po istih strogih zakonih kakor drugi zločini«.⁷⁹

Čeprav je t.i. spohotnost postala glavni vir hitrega širjenja spolnih bolezni in zato v vojnem času tudi hitro označena za kriminalno dejanje oziroma zločin vele-izdaje, okuženi vojaki, ki so bili zaradi nje primorani zapustiti »svoje mesto na bojni črti in [se] klati[ti] po bolnišnicah«, pa ožigosani za dezerterje in samokvarce,⁸⁰ so vojaške inštanice do problema zavzele bolj praktičen pristop. Nedvomno jih je skrbelo veliko število obolelih vojakov, saj so le-ti slabili vojaško moč monarhije, in so zato tudi same grozile s kaznijo tistim, ki bi se iz malomarnosti ali zavestno okužili s spolno prenosljivimi boleznimi,⁸¹ a njihovi glavni ukrepi so vendarle bili manj moralistične in bolj sanitarne narave. Že prvi vojak avstro-ogrske armade na soškem bojišču Svetozar Borojevič von Bojna je s svojim zgledom deloval v tej smeri, saj je v času, ko so grmeli topovi na Soči in je redno prihajal na Opatijsko riviero, točneje v letovišče avstroogrske elite v Lovrano, da bi se tam sončil na plaži in obenem obiskoval neko svojo metreso, poskrbel, da mu je njegov adjutant za te očarljive pustolovščine pri-skrbel vse potrebne malenkosti: sladoled, kavo, viski, šampanjec, pecivo in – preservative.⁸²

Poleg kondomov so v preventivne namene priporočali še razna sredstva za samorazkuževanje, uporabo vazelina, ki naj bi se ga pred spolnim odnosom nanese na spolni ud, po spolnem odnosu pa umivanje spolovila z milom in toplo vodo.⁸³ Čeprav mazila in razkužila niso bila vedno povsem zanesljiva, so bili z njimi v vojaških

Vojaki cesarske in kraljeve vojske na zdravniškem pregledu
(narisal L. Gedö, Hirschfeld, *Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges*)

in drugih javnih bordelih solidno preskrbljeni in so jih bili vojaki primorani uporabljati. Doslednejša uporaba zaščitnih pripomočkov pri strankah skrite prostitucije je bila že bolj vprašljiva, pravzaprav bolj ali manj odvisna od posameznikove presoje, pa tudi njegovega strahu pred vse pogostejšimi kontrolnimi zdravniškimi pregledi. Ti pregledi so resda nudili tudi profilaktične nasvete, a so bili vseeno neprijetni in med vojaki nepopularni. Na njih so namreč morali razkazovati svoje intimne predele, obenem pa bili često podvrženi zastraševanju, da bodo kaznovani, če pravočasno ne javijo bolezni.⁸⁴

Vsekakor pa niso bili tako neprijetni kot morebitne neposredne posledice okužbe, kar je kratko, a nazorno opisal Anton Gruden, ki je v Ljubljani v eni od enot garnizijske bolnišnice stregel obolelim: »Oficirji, ki imajo spolno bolezen ne dobe posebne sobe. Pred kratkim je prišel s sifilističnim in enakimi bolniki 50 let star mož Hrvat. Jaz sem mu rekel: Tako ste stari, pa ste še tako ne-umnii. Oni pravi: Šta ti bom kazal, dragi brate, meni je žal, imam doma ženo i deco. Če ženka izve, kako bom došel do kuče. Ena 16-letna je šla za menoj in me nagovarjala. Jaz nisem bil kontent. Ko sva prišla do križpota, sem jo odslovil. Šla je po bližnjici in mi nasproti prišla. Je tam sedela. [...] Ustavil sem se. Človek je človek. Mislil sem si, če enkrat, saj ne bo nič hudega. Ko sem potem prvič šel, sem čutil morbum. Mene je sram, tako star, že nič las, pa moram s takimi v špital. To se je zgodilo pri kadru v Bjelovaru. [...] Vojaški duhovnik, Čeh, je prišel pogledat k nam. Regimentsarzt, tudi Čeh, mu je rekel: Co pak je, notri nič hodit, preveč smrdi, imamo same h...⁸⁵ tukaj. Smrad je hud od gnilega spolnega dela, perilo smrdi, na spolnem delu gobe; treba je rezati in žgati z lapisom. Od spolnega dela se širi bolezen po trebuhu, po stegnih, polno

⁷⁹ Pozdrav iz domovine našim vojakom na bojišču, I/7, 25. maj 1916 in I/9–10, 15. julij 1916.

⁸⁰ Pozdrav iz domovine našim vojakom na bojišču, I/7, 25. maj 1916.

⁸¹ Lep primer tovrstnega namernega iskanja okužbe lahko zasledimo v Vadnjalovih spominih: »Fantje (med njimi sta bila tudi dva oženjena) so se bali iti na fronto; zato so iztaknili neke v mestu dve okuženi prostitutki in ju povabili s seboj. Potem so hodili vsi vsak večer v drvarnico zadaj. [...] Tja sta namreč prišli vsak večer tisti dve kurbi, vsaka s svojim čankarjem, in sta prodajali svoje okuženo telo. Vojaki pa, ki so hodili z njima občeovat, so se hoteli okužiti, da bi ostali v bolnišnici in jim ne bi bilo treba iti na fronto«. Leopold Vadnjak, *Zapiski vojaka 1914–1921*, v: Borec, 41 (1989)/12, str. 1246.

⁸² Krleža, *Deset krvavih let in drugi politični eseji*, str. 78.

⁸³ Demšar, *Spolne bolezni. Ljudstvu v poduk in svarilo*, str. 33; Hirschfeld, *Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges*, str. 251–252.

⁸⁴ Hirschfeld, *Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges*, str. 176.

⁸⁵ Verjetno kakšna izpeljanka iz nemške besede huren, tj. kurbati se.

»flekov«, meso gnije. Zdravnik je jezen na te ljudi. Rezati in štupati moram sam, zdravnik gre na vrt.«⁸⁶

Kaj je zdravnik delal na vrtu, Gruden ni povedal, je pa res, da so se tudi oni radi smukali okrog bolniških sester in negovalk. Te so za svoje delo dobivale hrano in nekaj mezde, pa tudi do kakega križca se je prišlo, če je bila katera posebno pripravna, ter so imeli predstojniki smisla in časa to pripravnost presoditi. Vsekakor niso bile vedno najbolj »poštene punce«, saj so z napol razgaljenimi prsmi rade dražile tudi bolnike in jim s tem, če ne drugega, vsaj polepšale kakšen trenutek.⁸⁷

Poglej, kako lep Avstrijec!

Po velikih porazih na vzhodni fronti je veliko avstro-ogrskih vojakov pristalo v ruskem ujetništvu, kjer so životarili v taboriščih od Urala do Sibirije. V taboriščih je sicer bilo težko priti do konkretne spolne potešitve, a zahvaljujoč praksi ruskih oblasti, da ujetnike porabijo kot delovno silo na raznih deloviščih in še posebej pri kmečkih opravilih, so avstro-ogrske vojske vendarle imele možnost, da stkejo osebne vezi z domačini in domačinkami. Še pestrejšega družabnega življenja pa so bili deležni po oktobrski revoluciji, ko je prejšnja stroga taboriščna kontrola v dobršni meri popustila.

Na kmetijah in obrtnih delavnicah so ujetniki predstavljali predvsem dobrodošlo pomoč, zaradi odsotnosti mož, ki so bili na fronti, pa so lahko postali tudi intimnejši zaupniki osamljenim ženam in gospodičnam. »Marsikatera dva sta skupaj ležala, kakor mož in žena«,⁸⁸ med njima se je lahko razvila tudi trajnejša ljubezen: »Za nami jok. Posebno sumljiv se mi je zdel jok nekaterih deklet in nekaj mladih vdov; te se kar niso mogle ločiti od Avstrijcev, ki so bili nameščeni pri njih. Tri mlade vdove in tri dekleta so čez nekaj dni prišle na poveljstvo v Mariinsk prosit, naj jim vrnejo Avstrijce, ki so bili pri njih v Čumaju [...] [O]glasilo [se je] šest Avstrijcev, med njimi en Slovenec. Oficir jih je vprašal, ali bi bili zadovoljni z vrnitvijo v Čumaj in da bi za zmerom ostali tam. Vsi so bili zadovoljni in veselo so odšli.«⁸⁹

Kakšna je bila njihova nadaljna usoda, se ne ve, je pa dejstvo, da je semtertja kakšen tak parček skočil v zakonski stan. Seveda pri tem ni šlo vedno samo za medsebojno simpatijo, temveč tudi za preračunljivost žene ali novopečenega moža. Slednji je v zakonu lahko videl način, kako zaljubljeno žensko čimbolj izkoristiti,

žene pa so v zvezah z tujimi ujetniki iskale način, kako si zagotoviti materialno varnost: »Gospa [...] mi [je] vsa v solzah povedala, da je mož padel v Karpatih. Prosila me je, naj ostanem pri njej v službi, kajti ubožica ni imela nobenega človeka, ki bi ji svetoval, ji šel na roko in vodil trgovino in tvornico kvasa. [...] Gospa je postajala vedno prijaznejša z menoj. Pri vsaki priliki je vzdihovala, da ni kos tako razširjeni trgovini, da bi bila srečna edinole, če bi dobila za moža kakega zanesljivega človeka, kakor sem jaz. Videl sem, da se kuhajo v njenih možganih čudni načrti. Ko sva bila nekoč sama, me je začela naravnost snubiti.«⁹⁰ Nesojenemu ženinu se je v tem primeru uspelo rešiti snubljenja nadležne Rusinje na lep način in ji s tem verjetno prihraniti kratek in klavrn zakon, kakršnega so bile deležne nekatere druge nesrečnice, ki so se spečale z avstro-ogorskimi ujetniki. Ti so po brestlitovskem miru, ko jim je bilo dano iti nazaj v domovino, svoje ruske žene brezsrčno puščali na cedilu: »Bilo je namreč nekaj naših ujetnikov in ti so peljali s seboj žene, ki so ji bili pridobili v Sibiriji. Nekateri so imeli tudi že po enega ali dva otroka. [...] Že po prvem postanku vlaka iz Omska sta zaostala oba oženjena iz našega vagona. Kakor nekaj drugih sta tudi onadva vzela čajnike, kot bi šla po vodo za čaj. Vsi so se pravočasno vrnili v vagon, ona sta pa ostala in vlak je odpeljal brez njiju. [...] Očitno sta se skrila toliko časa, da je vlak odpeljal, tako sta se hotela znebiti svojih žen.«⁹¹

Pri ljubezenskem koketiranju je vojnim ujetnikom na roko šlo tudi dejstvo, da so bile »[r]uske ženske [...] vse kaj drugega glede spolnosti kakor naše«. Vsaj tako je menil Jože Hameršak, ki je s svojo trditvijo ciljal predvsem na njihovo zgovornost in predrzno direktnost, s katerima so nadlegovale postavne Avstrijce in tako pripomogle, da so vsem skupaj dnevi »minevali v ljubezenski razburkanosti«,⁹² nespodobnih razgovorih in prijetnih otipavanjih: »Dekleta so ležale po vrsti ena zraven druge. Jaz sem imel postlano naprej od nog najmlajše, to je Antonine. Ko je bilo že pozno in smo utihnili in je postalo mirno, kakor da že res vsi spimo, me je začela Tončka z nogo, s stopalom, tipati po glavi, ležal sem tesno pri njenih nogah. Ko mi je tako naznanila, da še bedi, sem jo prijel za meča in jo božal po nogah. Ker je rada držala, sem šel z roko višje, misleč, da ji dobro dene. Ko sem jo začel božati po stegnu, sem čutil, da se trese.«⁹³

Namesto zaključka

Ko je usoda vendarle pripeljala do tega, da vojske niso imele priložnosti uživati sadov pristne oziroma kupljive ljubezni, so se posluževali drugih vrst erotične osvobo-

⁸⁶ Škulj, Jerebova kronika, str. 372–373.

⁸⁷ Gaberc–Gaberski, Brez slave. Spomini na svetovno vojno, str. 154; Škulj, Jerebova kronika, str. 373.

⁸⁸ Hameršak, Skoz prvo svetovno, str. 65.

⁸⁹ Vadnjal, Zapiski vojaka, str. 1279.

⁹⁰ Ličan, Spomini iz Sibirije, str. 34–36.

⁹¹ Vadnjal, Zapiski vojaka, str. 1390–1391.

⁹² Hameršak, Skoz prvo svetovno, str. 62–63.

⁹³ Hameršak, Skoz prvo svetovno, str. 74–75.

ditve. Predajati so se začeli sanjarjenju, hrepenjenju ter negovanju lepih spominov na ljubljene osebe, pa tudi stalnemu repertoarju kasarniškega jezika, ki je bil na tak ali drugačen način vedno prepojen z erotiko: klevticam, kvantanju ter vulgarnim dovtipom in pesmim. Prisilno vzdržnost so blažile še pornografske kracarije po latrinah,⁹⁴ od vojaka do vojaka krožeče fotografije in skice spotakljivih vsebin ter erotično obarvane zafrkancije na vojaške pravilnike, kot na primer frontni album z naslovom »Schweineriade«, v katerem so vojake razveseljevale Instrukcije za v letu 1915 ustanovljen korpus amazonk ter Določila o organizaciji avstro-ogrskih vojnih bordelov.⁹⁵

Zanimivo je, da so v slednjih med smotre ustanavljanja javnih hiš navedli tudi omejevanje homoseksualnih »ekscesov« in onanije, o katerih je sicer malo drugihotic. Kljub temu pa sta oba pojava le morala biti dovolj razširjena, da se je škofu Jegliču zdelo smiselno omeniti, da na fronti »kjer ni žensk, tam moške in fantje sami sebe skrunijo, ali pa sodomijo uganjajo.«⁹⁶ Dejstvo je, da se je »grehov proti naravi« držal slab sloves, predvsem homoseksualnost je zaradi morebitnih sankcij ostajala skrita pred zvedavimi pogledi, pa tudi pri »samouživanju« zasačeni »bajonetpucerji«⁹⁷ so se soočali s porogljivimi komentarji tovarišev, katerim je bilo izpod časti priznati, da tem »sramotnim svinjarijam« ne podlegajo »samo zeleni fantiči, ki se še ne upajo k ženski – ampak [tudi] odrasli moške.«⁹⁸

Kakorkoli že, če vojak ni bil »navajen na post« in več mesecev ni imel ženske (ali moškega), si je bilo ne glede na kritike »treba pač tako pomagati.«⁹⁹ Vendarle, to je lahko bila le začasna rešitev, ki je še vedno puščala človeka v strastnem tlenju in hrepenjenju brez prave potešitve. Vojne okoliščine, osebna zadržanost ter moralni zadržki niso dovoljevali ali nudili priložnosti za erotična izživetja. A najhuje je vendarle bilo, da mnogi svoje ognjevite sle niso znali in zmogli zatajevati: »Strupena moč spolnosti je, ki mi ne da miru in mi umori marsikate-ro misel, ljubezen do dela, še več: zapelje in pusti človeka v poginu. Srečen je človek misleči, ki se reši iz te človeške nesreče, ji napove vojno in zmaga. Ali mnogi omagajo v tem boju, se udajo in nadalje gledajo lastni žrtvi v obraz. Tak bojevnik sem tudi jaz. In duševno delajočih mož največji življenjski boj je zoper spolnost.«¹⁰⁰

⁹⁴ Kisch, *Zapiši to Kiš!*, str. 219.

⁹⁵ Hirschfeld, *Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges*, str. 157–158.

⁹⁶ Jegličev dnevnik, 1. februar 1916.

⁹⁷ Voranc, *Doberdob*, str. 76.

⁹⁸ Hofbauer, *Pohod v zmedo*, str. 84.

⁹⁹ Hofbauer, *Pohod v zmedo*, str. 84.

¹⁰⁰ Švent (ur.), Andrej Čebokli. *Pesnik in pisatelj iz Kreda*, str. 148.

Viri in literatura

Članki in monografije:

- Abel, Kornel:** *Kras, knjiga o Soči*. Doberdob: Društvo Rat–Sloga PromoSKulturE, 2008.
- Budkovič, Tomaž (ur.):** *S Turudičevim bataljonom na soškem bojišču. Iz pisem poročnika Vladimirja Bregarja*. Celovec: Mohorjeva družba, 2009.
- Demšar, Jernej:** *Spolne bolezni. Ljudstvu v poduk in svarilo*. Ljubljana, 1907.
- Gaberc–Gaberski, Vinko V.:** *Brez slave. Spomini na svetovno vojno*. Ljubljana: Samozaložba, 1935.
- Hamersak, Jože:** *Skoz prvo svetovno*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994.
- Hašek, Jaroslav:** *Dobri vojak Švejk, 3. knjiga*. Ljubljana: DZS, 2004.
- Hirschfeld, Magnus in Gaspar, Andreas:** *Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges*, Komet, [s. d.].
- Hofbauer, Josef:** *Pohod v zmedo*. Ljubljana: Prijatelj, 1935.
- Jegličev dnevnik* (prepis tipkopisa, hrani Arhiv Republike Slovenije).
- Jirgal, Ernst:** *Die Wiederkehr des Weltkrieges in der Literatur*. Wien. 1931.
- Jurca, Karel:** *Vojni dnevnik desetnika*. Trst: Mladika, 2008.
- Kisch, Egon E.:** *Zapiši to, Kiš! Ratni dnevnik*. Novi sad: Matica srpska, 1983.
- Kozanski, Reya Oskar:** *Nepozabljena Brda. Veselje in žalost briškega ljudstva*. Ljubljana: Vitrum, 2002.
- Krleža, Miroslav:** *Deset krvavih let in drugi politični eseji*. Ljubljana: DZS, 1962.
- Ličan, Aleksander:** *Spomini iz Sibirije*. Ljubljana: Samozaložba, 1936.
- Likar, Sebastjan in Oblak, Valentin:** *Kronika župnije Kropa 1914–1918*, v: *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 27, Ljubljana, 2005.
- Matičič, Ivan:** *Na krvavih poljanah*. Ljubljana: Karantanija, 2006.
- Matičič, Ivan:** *Skozi plamene prve svetovne vojne. Po neskončni poti s slovenskim planinskim polkom*. Ljubljana: Zavod Borec, 1966.
- Medvešček, Pavel (ur.):** *Obrusnice*. Nova Gorica: Branko, 1998.
- Milčinski, Fran:** *Dnevnik 1914–1920*. Ljubljana: Slovenska matica, 2000.
- Mlakar, Albin:** *Dnevnik 1914–1918*. Kobarid: Turistična agencija K. C. K., 1995.
- Naglič, Peter:** *Moje življenje v svetovni vojni. Fotodnevnik vojaka 1914–1918*. Ljubljana: Modrijan, Mestni muzej, 2007.
- Novak–Popov, Irena:** *Slovenski dnevniki iz prve svetovne vojne*, v: *Soška fronta 1915–1917. Kultura*

- spominjanja*. Dunaj: Slovenski znanstveni inštitut, Ljubljana: Založba ZRC, 2010, str. 105–120.
- Pavlič, Rado:** *Ljubezen in sovraštvo. Moja pot preko cvetočih in krvavih poljan*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1924.
- Pepernik, Amandus:** *Doberdob slovenskih fantov grob*. Ljubljana: Karantanija, 2005.
- Plantarič, Alojzij:** *Življenjepis Ernesta Mlakarja, padlega v vojski 16. avg. 1916*. Ljubljana, 1944.
- Rueh, Franc:** *Moj dnevnik 1915–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1999.
- Simončič, Maks:** *Galicija. Spomini padlega vojaka*. Ljubljana, 1935.
- Svoljšak, Petra:** *Soča, sveta reka*. Ljubljana: Nova revija, 2003.
- Škulj, Edo:** Jerebova kronika župnije Škocijan pri Turjaku, v: *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 29. Ljubljana, 2007.
- Štepec, Marko:** V strelskih rovih in zaledju fronte. O praznovanjih in družabnem življenju med prvo svetovno vojno, v: *Podobe družabnosti*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2005, str. 21–32.
- Švent, Rozina (ur.):** *Andrej Čebokli: pesnik in pisatelj iz Kreda (1893–1923)*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1999.
- Tuma, Henrik:** *Izza velike vojne*. Nova Gorica: Branko, 1994.
- Vadnjal, Leopold:** Zapiski vojaka 1914–1921, v: *Borec*, 41 (1989), 12, str. 1236–1921.
- Voranc, Prežihov:** *Doberdob*. Ljubljana: Naša založba, 1940.

Časopisje

- Bogoljub*, 1914–1918.
- Goriška straža*, 1918.
- Pozdrav iz domovine našim vojakom na bojišču*, 1916–1917.
- Wiener Medizinische Wochenschrift*, 1916.

Zusammenfassung

STECK IHN REIN, JA, ABER NICHT GRAD IN JEDES DRECKSLOCH

Einige Anmerkungen über das Sexualleben österreichisch-ungarischer Soldaten während des Ersten Weltkriegs

Im Ersten Weltkrieg wurden Millionen zählende Armeen gemustert und eine ganze Generation junger Männer an die Front geschickt, die damit gewaltsam

aus ihrer heimischen Umgebung gerissen wurden. Ihre emotionalen, erotischen und Liebesbeziehungen wurden dadurch unterbrochen oder zumindest erschwert. Die Trennung des Ehemannes von seiner Frau war ein Einschnitt, sowohl im Leben der Soldaten als auch der übrigen Bevölkerung, und lies sie in einem Zustand ständiger Sehnsucht und emotionalen Nicht-Auslebens zurück. Die Qualen der Sehnsucht, die die jungen Männer in den Schützengräben peinigten, kamen zum Vorschein in ihren Gesprächen, in platten und vulgären Scherzen, in ausschweifenden Vorstellungen, in Selbstbefriedigung und nicht zuletzt in einem umtriebigen Sexualleben. Dabei halfen Kohorten von Kokotten und Massen von flirthungrigen einheimischen Mädchen, was ein Zeichen der stark gelockerten Moralvorstellungen war, die nicht nur das unmittelbare Hinterland der Front, sondern die gesamte Habsburgermonarchie erfassten. Doch obwohl viele Mädchen und Frauen ihren Verehrern freigiebig ihre flüchtige Liebe schenkten, gab es viel zu viele Soldaten, als dass sie alle ihre Bedürfnisse bei solchen romantischen Verabredungen stillen konnten. Stattdessen mussten sie die schon bestehenden Freudenhäuser oder die nach Ausbruch des Krieges massenhaft entstehenden Mannschafts- und Offiziersbordelle besuchen. Die Organisierung von Bordellen hinter der Frontlinie und in anderen Orten, in denen für längere Zeit Soldaten stationiert waren, ermöglichte eine konsequentere Gesundheitskontrolle der dort Beschäftigten und der Kunden. Dies erhöhte – zusammen mit einer verstärkten Unterweisung der Soldaten über wirksame Präventionsmaßnahmen und dem Verteilen von Verhütungsmitteln – den Schutz vor sexuell übertragbaren Krankheiten. Dennoch breiteten sich diese Krankheiten stark aus, teils auch deshalb, weil Soldaten auch zu jenen unglücklichen Frauen gingen, die aufgrund immer größerer Entbehrungen und existentieller Nöte ihre Körper in Eigenregie in Hotels, Gasthäusern oder anderen sündigen Plätzen rund um Soldatenlager zu verkaufen gezwungen waren. Über diese Begebenheiten schrieben die österreichisch-ungarischen Soldaten und ihre Zeitgenossen in autobiographischen Aufzeichnungen auf grobe und anstößige Weise, aber auch mit einem hohen Maß an Entrüstung und scharfer Missbilligung. Sie waren sich nämlich bewusst, dass das lax und anstößige Sexualverhalten ihrer Landsmänner nicht nur eine Gefahr für das körperliche Wohl des Einzelnen, sondern auch für dessen tugendhaften Sinn für (eheliche) Treue und Liebe darstellte.

Schlagwörter: Erster Weltkrieg, österreichisch-ungarischen Soldaten, Sexualität, Prostitution.

»Ako nisi kristjan ne hodi blizo, in nič se ti ne bo zgodilo«¹

*Uprizoritve procesij sv. Rešnjega telesa v Ljubljani
od 16. stoletja do druge svetovne vojne²*

BATISTA Eva, mag. kulturne antropologije, mlada raziskovalka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Zavetiška 5, SI-1000 Ljubljana

27–536.5(497.4Ljubljana)"15/1941"

**»AKO NISI KRISTJAN NE HODI BLIZO,
IN NIČ SE TI NE BO ZGODILO«**

*Uprizoritve procesij sv. Rešnjega telesa v Ljubljani od 16.
stoletja do druge svetovne vojne*

Prispevek obravnava zgodovinski razvoj procesij sv. Rešnjega telesa, ki so bile uprizorjene med 16. stoletjem in drugo svetovno vojno v Ljubljani. Njihove uprizoritve so predstavljale dominantne kolektivne spomine tekom več kot treh stoletij in na ta način odražale politična in ideološka prepričanja specifičnega časa in prostora. Prispevek izpostavlja vlogo, ki so jo procesije sv. Rešnjega telesa kot nosilke spomina na habsburške zmage v bitkah z Osmani, igrale v habsburškem imperiju in v Kraljevini SHS. Selektivna rekonstrukcija spomina na bitke z Osmani je služila kot podlaga za interpretacijo prihodnjih družbenih in političnih konfliktov; v 17. stoletju protireformacijski boj proti protestantizmu oz. »krivoverstvu«, v 19. stoletju politični boj proti liberalni politični opciji oz. »liberaluhom« in konec 19. ter prva polovica 20. stoletja narodni boj proti pripadnikom nemške narodnosti, označenim kot »nemčurjem« in kasneje »boj« proti srbsko-hrvaški asimilaciji v Kraljevini SHS. Preučevanje zgodovinskega razvoja procesij je omogočilo vpogled v razmerje med kolektivnim spominom in identiteto tako v času gradnje habsburškega imperija kot v času gradnje in strukturacije slovenskega naroda.

Ključne besede: Komemoracija, katoliška religija, habsburški imperij, Kraljevina SHS, slovenski narod, dekolonizacija, konstrukt Drugega

¹ Nepodpisano, Kmetijsko-rokodelske novice, 1872, 30(23), str. 182.

² Pričujoče besedilo je sinteza magistrskega dela z naslovom »Symbolic Violence and Collective Identity: A Comparative Analysis of the Orange Twelfth Parade in Northern Ireland and the Corpus Christi Procession in Ljubljana«, ki sem jo leta 2008 zagovarjala na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani; mentor prof. dr. Božidar Jezernik, somentor doc. dr. Mark Maguire.

BATISTA Eva, MA Cultural Anthropology, Young Researcher, Department of Ethnology and Cultural Anthropology, Faculty of Arts, Zavetiška 5, SI-1000 Ljubljana

27–536.5(497.4Ljubljana)"15/1941"

**»IF YOU ARE NOT CHRISTIAN,
STAY AWAY AND YOU WILL BE FINE«**

*Corpus Christi Processions in Ljubljana between the
16th Century and the Second World War*

The article deals with the historical development of Corpus Christi processions between the 16th century and the Second World War in Ljubljana. The processions represented the dominant collective memories over the course of more than three centuries and thus reflected the political and ideological beliefs of a specific time and space. The article focuses on the role of the Corpus Christi processions as reminders of Hapsburg victories against the Ottomans in the Hapsburg monarchy and later in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Selective reconstruction of the memory of the fight against the Ottomans served as a basis for interpreting future social and political conflicts: the fight against the Reformation, Protestantism and "heresy" in the 17th century, the political struggle against liberal political thinking and "liberals" in the 19th century, and the national fight against ethnic Germans, who were marked as "nemčurji" (a derogatory term for renegades) and later a "struggle" against Serbian-Croatian assimilation in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The examination of the historical development of processions offers an insight in the relationship between collective memory and identity during both the construction of the Hapsburg monarchy as well as the construction and structuring of the Slovenian nation.

Key words: Commemoration, Catholic religion, Hapsburg monarchy, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Slovenian nation, decolonization, the construct of the Other

Uvod

Pred nastankom modernih nacionalnih držav je bil večji del znanja in razumevanja o svetu religiozno opredeljen in sankcioniran. V habsburškem imperiju 16. stoletja sta politična in cerkvena elita vplivali na izoblikovanje specifične hierarhije družbenih norm in vrednot, ki je bila ključnega pomena za zagotavljanje kolektivnega obstoja etnično raznolikemu prebivalstvu. Osmanski vpadi na habsburško ozemlje v 15. in 16. stoletju so privedli tamkajšnje skupnosti prebivalcev do soočenja s pripadniki drugačne etnične, kulturne in religiozne usmerjenosti. Habsburška politična in cerkvena elita sta s pomočjo kulturne konstrukcije podobe Osmana kot »Turka« oz. »neverca«, ki je predstavljala vojaškega in religioznega nasprotnika, porajali percepcijo ogroženosti med habsburškim prebivalstvom ne le pred vpadi in plenjenjem, temveč predvsem pred napadom in odvzemom temeljnega sredstva njihove kolektivne identifikacije, katoliške religije in kulture.³ S pomočjo konstrukcije percepcije grožnje oz. antagonizma, se subjekt vdaja tveganju že s tem, ko se sooča z idejo o Drugem. Ker antagonizem cilja na porajanje občutkov ogroženosti posameznikovega bistva/bitja, je dovolj ustrezen, da poziva posameznike in skupnosti, da označujejo svoje meje, jih vzdržujejo in branijo.⁴ Kulturno reproduciranje konstruktov o Drugih in o percepciji grožnje je bilo organizirano skozi uprizoritve raznolikih oblik komemorativnih praks znotraj katoliške ceremonialne kulture.

Komemorativne prakse so prepletene z družbenimi normami in vrednotami, ki jih predstavljajo skozi ceremonialne in sakralne oblike, ter napolnijo z emocijami in tako vsilijo posameznikom in skupinam pečat očitnosti in neizogibnosti.⁵ V 16. in 17. stoletju so bile v habsburškem imperiju katoliške komemorativne prakse preoblikovane tako, da so posvečevale vojne dejavnosti: posvetitev orožja, blagoslov vojakov, parade, spominski pohodi ter prošnje in zahvalne procesije za srečen izid vojne.⁶ Obseg in pogostost vojnih dejavnosti v tedanji zahodni in jugovzhodni Evropi sta porajala potrebo po njihovem potrjevanju in vzpodbujanju med prebival-

stvom. Vojna je morala postati legitimna, to pa je dosegla zgolj in samo, ko je prevzela značaj svete dejavnosti. Sakralne ceremonialne dejavnosti so služile potrjevanju vojakov, vojne,⁷ politične elite in Cerkve in obenem tudi kot simbolna dehumanizacija vojaških nasprotnikov. Glede na dinamiko religioznega spomina in religiozne družbe, kot jo utemeljuje Maurice Halbwachs, so tovrstne ceremonije omogočale kolektivno izkušnjo religiozne skupine kot komemoracije kolektivnega spomina na bitke ali druge dogodke, ki so bili simbolično vezani na katoliško religijo. S prisostvovanjem v cerkvenem obredju, so verniki obnovili lastno in kolektivno religiozno izkušnjo ter skupaj z drugimi obnovili tudi celotno skupnost, skupno mišljenje in spomine.⁸

Izmed vseh katoliških ceremonij so bile prav uprizoritve procesij, zaradi svojega ceremonialnega in emocionalnega značaja, eden izmed najbolj učinkovitih mehanizmov poudarjanja imperialne in cerkvene moči in obenem tudi eden izmed najbolj eksplicitnih mehanizmov družbenega vključevanja in izključevanja. Zahvalne procesije za vojaške zmage so bile oblikovane tako, da so vključevale spomine na pretekle bitke, ki so služili kot podlaga za razumevanje prihodnjih konfliktov.⁹ Simbolni pomen preteklih bitk in konfliktov je bil ponovno interpretiran, da ustreza sedanjim okoliščinam. Skupnosti habsburškega prebivalstva so mobilizirale te spomine, zato da so lahko vzdrževale kolektivno identiteto. V 16. stoletju so habsburški imperij poleg osmanskih vpadov pretresale tudi cerkvene reforme. Dosežki protestantskega gibanja proti koncu 16. stoletja so nakazali, da so nekoč svete skupnosti, integrirane preko starih svetih jezikov, postajale postopno fragmentirane, pluralizirane in teritorializirane. V sklopu tovrstnih okoliščin je habsburška elita skušala pridobiti svojo moč nazaj tako, da je oblikovala imperij na absolutističnih principih. Protireformacijsko gibanje ji je pomagalo ohraniti politične in ekonomske interese, medtem ko so katoliške ceremonialne in druge aktivnosti služile zato, da so ohranjale dominantno vlogo vladarjev v vsakdanjem družbenem življenju. Pri katoliški obnovi in politični rekatolizaciji so bile kot eno izmed temeljnih sredstev poudarjanja katoliškega zmagoslavja uporabljene prav katoliške procesije. Spomin na bitke proti »Turkom« kot »nevercem« je služil kot podlaga za interpretacijo protireformacijskega gibanja oz. bitke proti protestantizmu oz. »krivoverstvu«. Tako kot so zahvalne procesije posvečevale bitke proti Osmanom,

³ V habsburškem imperiju so osmanski vpadi veljali kot kazen za pregrešnost katolikov ali protestantov. Katoliki so z osmanskim imaginarijem konstruirali podobo protestantov kot luteranskih odpadnikov, medtem ko so protestanti na osnovi tega imaginarija opredeljevali Katoliško cerkev kot perverzno in koruptirano. Na Notranjeavstrijskem so protestanti definirali katolike kot »Turke«, kar je bila sicer splošna žaljivka za Osmane. Kljub konfliktom med protestantsko in katoliško skupnostjo je konstrukt »Turka« primarno služil za skupno mobilizacijo in povezavo med skupnostima na vojaškem področju (Štih, Simoniti, Slovenska zgodovina, str. 178).

⁴ Bowman, *Violence and Identity*, str. 37, 42.

⁵ Mach, *Symbols, Conflict, and Identity*, str. 35.

⁶ Eliade, *Mit i zbilja*, str. 10.

⁷ Po zmagi Habsburžanov nad Osmani v bitki pri Sisku leta 1593 je stiški opat Lovrenc priredil zahvalno procesijo, v kateri je koralo »več tisoč vernega ljudstva« v procesiji za »križi in bandieri« (Potočnik, *Procesije*, 1, str. 1).

⁸ Halbwachs, *Kolektivni spomin*, str. 173–176.

⁹ Ashplant, Dawson in Roper, *The Politics of War Memory and Commemoration*, str. 28.

so kasneje procesije sv. Rešnjega telesa posvečevale boj proti protestantizmu in postale eno izmed temeljnih sredstev protireformacijskega gibanja na Kranjskem, natančneje v Ljubljani.

Katoliške komemorativne prakse v Ljubljani med 16. in 17. stoletjem

V 16. stoletju habsburškega imperija je evharistija postala kontroverzni objekt, znak boja za ohranitev imperialne in cerkvene moči. Praznik sv. Rešnjega telesa, imenovan tudi telôvo, ki je na četrtek deset dni po binkoštni nedelji, je leta 1311 uvedel papež Klement V. Slavljene spomina na dogodek, ko je Kristus pri zadnji večerji v četrtek pred smrtjo na križu dal učencem jesti kruh kot svoje telo in piti vino kot svojo kri in tako ustanovil mašno daritev,¹⁰ so primarno obeležili s tem, da so vzdignili evharistijo iz tabernaklja in jo v sprevodu ponesli na ulice, ceste, polja in travnike. Tovrstne ceremonije, bolj znane kot procesije sv. Rešnjega telesa oz. telovske procesije, ki so potekale na odprtem, so prirejali iz ljubljanske stolnice med leti 1504 in 1562, potem pa so »iz strahu pred protestanti«¹¹ praznovanje omejili na notranjost cerkve. Zaradi razširjenosti protestantizma in predvsem zaradi naraščajočega nezadovoljstva protestantov nad ukrepi notranjeavstrijskega nadvojvode Ferdinanda II., ki je zatiral njihove želje po svobodi do veroizpovedi zanje in za njihove podložnike, so slednji svoj upor proti tovrstnemu obravnavanju primarno izražali tekom uprizoritev procesij sv. Rešnjega telesa. Za razliko od katoliškega osredotočenja na čaščenje Kristusovega evharističnega telesa in ostankov mrtvih, se je protestantizem upiral zahtevam, ki so jih mrtvi zadali živim preko obvezujočih ritualnih praks. Po protestantskem zavedanju je slednje onemogočalo vernikom, da sprejmejo besedo svetih tekstov kot jo podajajo protestantski duhovniki. Iz tega vidika je protestantizem lahko opredeljen kot revolucija, ki je skušala privilegirati sporočila, ki so bila sprejeta preko sluha in ne preko vida.¹² Protestanti so uprizoritve procesij sv. Rešnjega telesa večinoma prekinjali z nasilnimi izgredi ali zasmehovanjem, svoje nespoštovanje do procesij pa so izkazovali tudi tako, da niso prekinili s svojim delom tekom uprizoritve.

V potridentskem obdobju se je uveljavila nova ikonografija z apologetskim značajem, ki je spomin na mrtve in na mrtve svetnike razširila skozi ritualne uprizoritve. Proti koncu 16., predvsem pa v začetku 17. stoletja je prišlo do oživitve ter preoblikovanja čaščenja evharistije in device Marije. Po letu 1590 so zato ponovno uvedli javne uprizoritve stolnih procesij sv. Rešnjega telesa, ki jih je

organizirala bratovščina sv. Rešnjega telesa v Ljubljani.¹³ Na preoblikovanje evharistične pobožnosti je najbolj temeljito vplival ljubljanski škof Tomaž Hren, ki je s pomočjo jezuitov in kapucinov obnovil tudi Marijine pobožnosti in druge katoliške ceremonije. Hren je prvič pod svojim okriljem priredil procesijo sv. Rešnjega telesa leta 1601. Od tedaj naprej sta bili na Kranjskem liturgija sv. Rešnjega telesa in njegov simbolni jezik sprejeta med prebivalstvom. Evharistija je postala del vsakdanjega družbenega življenja kot tudi sredstvo vzdrževanja odnosov moči. Postala je priložnost za pridiganje, za organiziranje procesij in za ustanavljanje bratovščin. Odstranjena je bila iz varnega zavetja cerkve in prestavljena na javni prostor, kar je privedlo do potrebe po njene zaščiti in povečanju njenega simbolnega vpliva.¹⁴ Predstavljala je eno izmed ključnih sredstev ritualne odstranitve »krivoverskega« onesnaženja, saj je bila dosegljiva tistim, ki so grešili, a jih ta greh ni več privlačil in so se bili pripravljeni zanj pokoriti in odvezati.¹⁵

Preden so razvili kulturne, politične in družbene dimenzije procesije sv. Rešnjega telesa, so v Ljubljani prirejali številne druge procesije, ki so simbolno označevale boj proti protestantizmu in moč katoliške cerkve ter habsburškega imperija. Leta 1598, ko je Ferdinand II. izdal dekret o prekinitvi protestantskih religioznih in šolskih dejavnosti, so na praznik vseh svetih priredili procesijo iz stolnice v cerkev sv. Elizabete, ki je sicer štirideset let prej služila protestantskemu bogoslužju. Hren je v cerkvi zbral in sežgal protestantske knjige, na novo posvetil cerkev in v njej opravil sveto mašo. Poleg tega je dal razstreliti protestantske kapelice in razkopati protestantska pokopališča ter zmetati trupla v Ljubljano.¹⁶ Te dramatične in formalizirane oblike družbene komunikacije so imele magično-religiozne konotacije, ki so izražale ritualno odstranjevanje onesnaženja in predstavljale sporočilo o ustrahovanju in dajanju zgleda. Usmerjene so bile k tistim posameznikom, ki so postali predstavniki nasprotnega pola prevladujoči moralni poziciji. Uničenje protestantskih trupel je namreč pokazalo, da njihova identiteta ne pripada večini.¹⁷ S takšnimi dejanji je Hren želel potrditi dinamiko religiozne družbe, ki je hotela vzpostaviti podobo same sebe kot nespremenljive, medtem ko se je okrog nje vse transformiralo. Hrenovi ukrepi so predstavljali eno izmed simbolnih oblik izražanja prisotnosti katoliške religije v prostoru, ki ga je predhodno zaznamoval protestantizem. Kot je utemeljil Halbwachs je potrebno podreti »oltarje starih bogov in porušiti njihove templje«, da bi

¹⁰ Baš (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*, str. 626.

¹¹ Potočnik, *Procesije*, 2, str. 2.

¹² Muir, *The Eye of the Procession*, str. 40.

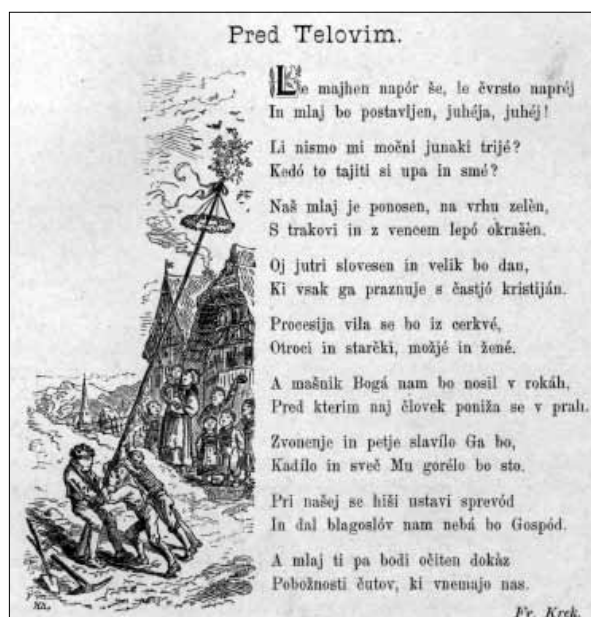
¹³ Lesar, *Žiga Lamberg – Tomaž Hren*, str. 452.

¹⁴ Rubin, *Corpus Christi*, str. 80.

¹⁵ Prav tam, str. 66.

¹⁶ Lukan, *Gradivo k biografiji škofa Tomaža Hrena v dunajskih arhivih*, str. 8.

¹⁷ Blok, *The Enigma of Senseless Violence*, str. 31–34.

Fr. Kek, Pred Telovim
(Vrtec: slovenski mladini, let. 20, številka 6, 1. 6. 1890)

iz spominskega skladišča ljudi izbrisali spomin nanje.¹⁸ Sledile so številne druge procesije v Ljubljani,¹⁹ ki so simbolno nakazovale obrambo pred transgresijo skupnosti in odvrčanje strahu pred onesnaženjem.

Izmed številnih oblik katoliških komemorativnih praks, so bile v 17. stoletju najpomembnejše štiri, ki so oznanjale obnovo cerkvene in imperialne moči: Marijine pobožnosti, jezuitske bičarske procesije na veliki četrtek²⁰ in na prvo nedeljo po telovem, pasijonske procesije kapucinov na veliki petek²¹ ter procesije sv. Rešnjega telesa, ki so predstavljale ceremonialni višek. Te prakse so oznanjale prelom s preteklostjo, tako da so delovale kot mehanizmi izključevanja protestantov in znakov protestantizma iz družbe ter da so delovale kot sredstva očiščenja katoliške skupnosti od pretekle izpostavljenosti »krivoverstvu«. Od leta 1619 dalje, ko

je Ferdinand II. postal cesar, so habsburške dežele dokončno vzpostavile svojo katoliško podobo. Rekatalizacijske komisije so polagoma zaključile s spreobračanjem lokalnega in kmečkega prebivalstva. Večina protestantov se je v času protireformacije spreobrnila in sprejela katoliško vero, tisti, ki pa tega niso storili, so se morali dokončno odločiti med spreobrnitvijo in izselitvijo po cesarjevem odloku iz leta 1628. Prisilna migracija, ki je temu sledila, je vplivala na spremembe v sestavi aristokracije, kar je doprineslo k večji moči Katoliške cerkve in deželnih stanov vse do sredine 18. stoletja.²² Procesije kot mehanizmi družbenega izključevanja protestantov so potrjevale politične ukrepe, ki so dejansko izključili protestante iz ozemlja, ter so tako pomagale dokončati proces katoliške obnove in vzpostaviti ter vzdrževati legitimacijo cerkvene in politične oblasti.²³

Evharistične in Marijine pobožnosti

Hren je oživil evharistično pobožnost v Ljubljani na številne načine. Preoblikoval je procesije sv. Rešnjega telesa in jih letno vodil na glavni praznik kot tudi na nedeljo po njem in ob priložnosti 40-urnega čaščenja evharistije. Vplival je na obnovo in številčno ustanavljanje bratovščin, večinoma tistih posvečenih evharistiji. Prvo ljubljansko bratovščino sv. Rešnjega telesa, ki so jo krojači ustanovili leta 1399, je Hren obnovil in ji dal poseben protireformacijski pridih.²⁴ Cesar Ferdinand II. se je vpisal v ljubljansko bratovščino in s tem dejanjem pokazal, kako tehten je simbol evharistije kot sredstvo legitimacije politične moči. Bratovščina sv. Rešnjega telesa je od tedaj naprej vpisovala člane habsburške elite, ljubljanske škofo, člane deželnih stanov na Kranjskem in druge cerkvene in posvetne ugledne može.²⁵ Cesarjevemu zgledu sta leta 1596 sledili nadvojvodinji Marija in Eleonora, čeprav bratovščine tedaj še niso sprejemale ženskih članic.

V začetku 17. stoletja so procesije sv. Rešnjega telesa preoblikovali tako, da so razvili in povečali njihov ceremonialni in emocionalni značaj. Pred uprizoritvijo procesije so Ljubljančani z razsvetlitvijo svojih hiš, razprostiranjem tapet, zaves in religioznih skulptur čez svo-

¹⁸ Halbwachs, Kolektivni spomin, str. 172, 175.

¹⁹ Med pomembnejšimi procesijami velja omeniti sledeče: Procesija ob Hrenovem blagoslovu kapucinske cerkve 31. avgusta 1608, kjer je bilo prisotnih petintrideset župnij in dvajset tisoč ljudi (Lesar 1913:451); Procesija ob dnevu posvetitve cerkve sv. Jakoba 15. novembra 1615, kamor so prišli verniki iz Koroške, Štajerske in Kranjske in kjer se je zbralo nad 70 župnikov (Šteska, Ob tristoltnici šentjakobske cerkve v Ljubljani, str. 8); Procesija kot proslava kanonizacije svetnikov 12. marca 1622, ki je šla iz stolnice do cerkve sv. Jakoba (Potočnik, Procesije, 2, str. 19); Procesija ob počastitvi sv. Ignacija Lojole 15. avgusta 1640, ko so čolnarji po Ljubljani pripeljali svetnikov kip v nadnaravni velikosti do stolnice, kjer so jih pred pristanom pričakali duhovščina in verniki (Potočnik, Procesije, 2, str. 20).

²⁰ Jezuiti so uprizorili prvo bičarsko procesijo na veliki četrtek v Ljubljani leta 1616.

²¹ Kapucini so prirejali pasijonske procesije v Ljubljani med leti 1617 in 1681.

²² Simoniti, Fanfare nasilja, str. 56–57.

²³ Davis, Society and Culture in Early Modern France, str. 182.

²⁴ Med pravili bratovščine je bila navedena kot njihova glavna naloga pridobiti samozaupanje med katoliki, da se bodo lahko zoperstavili protestantom. Peti člen v pravilih navaja, da so se morali člani na telovo in na osmino tega praznika s prižganimi svečami v rokah udeležiti slovesne procesije z Najsvetejšim »za dobro Cerkve, v čast bratovščini, za izkoreninjenje heretikov in za odvrnitev turške nevarnosti« (Dolinar, Bratovščina svetega Rešnjega telesa v ljubljanski stolnici, str. 8).

²⁵ Dolinar, Bratovščina svetega Rešnjega telesa v ljubljanski stolnici, str. 8.

ja okna²⁶ in s polaganjem napisov in znakov čez mestne ulice,²⁷ spremenili urbani prostor v ritualni prostor. V skoraj vsakem mestu in trgu na Notranjeavstrijskem, so prebivalci naredili loke iz zelenega rastlinja in dvignili mlaje ob cestah. Drevesne veje, ki so jih postavili ob cesti ali naslonili na stene hiš, so simbolizirale obrambno moč pred naravnimi in drugimi nesrečami.²⁸

Procesija sv. Rešnjega telesa je šla v sprevodu iz katedrale čez mesto do vseh večjih cerkva, deželnega dvorca in mimo hiš pomembnih članov premožnejših stanov. Urbane procesijske poti so na ta način označevale sfere vplivnosti in sedeže pomembnih družin ter odsevale lokalno politiko in specifične pomene, ki jih je evharistija posedovala v Ljubljani. Sprevod, ki sta ga varovali vojska in mestna straža,²⁹ se je ustavil ob oltarjih, ki so bili postavljeni na štirih ali petih delih mesta, kjer je diakon bral iz štirih evangelijev. Temu so sledile prošnje molitve za obrambo pred naravnimi nesrečami, vojno in proti nasprotnikom katoliške religije. Otroci, ponavadi oblečeni v belo, so pred oltarji trosili pisano cvetje. Zatem je procesija sledila v cerkev, kjer je duhovnik med mašo delil zakramente. Uprizoritev procesije so spremljali glasni in doneči zvoki godb, topovskih strelav na ljubljanskem gradu in v mestu³⁰ ter strelav iz pušk mestnih stražarjev in prebivalcev, ki so simbolizirali ritualno odstranjevanje zlih duhov. Tako ritualno okraševanje urbanega prostora kot ritualno proizvajanje glasnih zvokov je simboliziralo odstranjevanje preteklega vpliva osmanske in protestantske religije in kulture kot tudi preprečevanje nadaljnjega vpliva.

Udeleženci v sprevodu procesije so bili člani duhovščine, redovniki ter cehi in bratovščine, ki so s svojimi zastavami in banderi, držeč goreče sveče, simbolizirali prinašanje svetlobe in odganjanje zla. Škofu, ki je pod baldahinom nosil evharistijo, so sledili plemiči, nato ostali moški in za njimi ženske. Število udeležencev je z leti naraščalo, vključujoč jezuitske učence in druge pomembne cerkvene in predvsem politične predstavnike. Poleg udeležencev je v sami uprizoritvi procesije igralo ključno vlogo občinstvo, ki je bilo sestavljeno iz vseh družbenih razredov.³¹ Procesija sv. Rešnjega telesa pa ni bila opazovana le s strani občinstva, temveč je bila tudi aktivno izkušena. Gledalci so bili simultano gledani preko tistih, ki so korakali v procesiji, tako da je bil gledajoči objekt hkrati tudi videni objekt.³² Tako udeleženci v procesiji kot člani občinstva so s svojim

Greg. Gornik, Telovo (Angelček, letnik 5, številka 6, 1. 6. 1897)

prisostvovanjem pri uprizoritvi procesije potrjevali enotnost kolektivne katoliške izkušnje.

Ena izmed temeljnih karakteristik procesije sv. Rešnjega telesa v Ljubljani je bil njen družbeni potencial metamorfoze od ritualnega reda do ritualnega nereda, ko je napredovala skozi mestne ulice. Napetost, ki je spremljala uprizoritev, je bila povezana z nestabilnostjo pomena same ceremonije. Procesija je nosila pečat izključevanja ali celo demonizacije,³³ zaradi česar so jih protestanti dojemali kot teološko moteče in tudi kot fizično ogrožajoče. Že v 16. stoletju se protestanti kot znak upora proti evharistiji in kasneje v 17. stoletju tudi kot znak upora proti sporočilu družbenega izključevanja, uprizoritve procesije niso udeleževali ali pa so nadaljevali s svojim delom. Tovrstna dejanja upora, ki so za katolike predstavljala vir nespoštovanja in žalitev, so v Foucaultovskem smislu aktivirala protestantsko moč znotraj kranjske družbe in so delovala kot protiprakse imperialnim načrtom.³⁴

V 17. stoletju je simbol evharistije postal enakovreden simbolu habsburške krone. Namreč, ko je bilo evharistično telo prineseno v mesto, je bilo sprejeto z enakimi častmi kot cesarjev prihod.³⁵ Ikonografija moči,

²⁶ Potočnik, *Procesije*, 1, str. 2.

²⁷ Baraga, *Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove*, str. 45.

²⁸ Kuret, *Praznično leto Slovencev*, str. 362.

²⁹ Baraga, *Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove*, str. 93.

³⁰ Potočnik, *Procesije*, 1, str. 4.

³¹ Gruđen, *Zgodovina slovenskega naroda*, 1. del, str. 836.

³² Muir, *The Eye of the Procession*, str. 130–131.

³³ Howe, *Introduction*, str. 5.

³⁴ Foucault, *Discipline and Punish*.

³⁵ Eliade, *Zgodovina religioznih verovanj in idej*: 3. del, str. 40.

ki je bila razvita znotraj procesij sv. Rešnjega telesa, je nakazovala, da z enako močjo kot je Bog institucionaliziral evharistijo in naložil njeno praznovanje je prav tako umestil cesarja na njegov od boga dan položaj.³⁶ Zato ni presenetljivo, da je cesar leta 1622 ukazal vsem predstavnikom habsburškega dvora, da morajo sodelovati v vsakoletni procesiji sv. Rešnjega telesa.³⁷ Simbol evharistije je poleg preoblikovanega ceremonialnega in emocionalnega značaja dosegel visoko nabit potencial tudi zato, ker je bil v 17. stoletju komplementiran s simbolom device Marije. Hren je veliko pozornosti namenil tudi preoblikovanju marijanskih komemoracij,³⁸ ki so jih po njegovi smrti razvijali jezuiti, tako da so organizirali procesije na Marijine praznike³⁹ in ustanavljali marijanske kongregacije.

V drugi polovici 17. stoletja je bila percepcija osmanske grožnje ponovno oživiljena med kranjskim prebivalstvom. V času osmanskih vpadov med leti 1640 in 1655 je habsburški cesar Leopold I. sam vplival na porast Marijinega kulta. Leta 1644 so na njegovo zahtevo priredili prošnjo procesijo za vojno krizo na dan brezmadežnega spočetja,⁴⁰ medtem ko so leta 1664 na njegovo zahtevo kranjski deželni stanovi prisegli, da bodo komemorirali brezmadežno spočetje vsako leto v spomin na bitko pri Szentgothárd.⁴¹ Istega leta se je Kranjska uradno posvetila devici Mariji, temu dogodku v čast pa so se politične avtoritete odločile postaviti Marijin spomenik, kar pa se je zgodilo šele leta 1682.⁴² Prebivalci Ljubljane so se od tedaj naprej zbirali pred spomenikom ob raznih priložnostih; v zahvalo za uspešno obrambo Dunaja pred osmanskimi silami in kasneje v zahvalo habsburške zmage v bitki pri Budimu leta 1686.

Rastoči Marijin kult je ovekovečil praznovanje spomina na vojaške zmage nad Osmani v 17. in 18. stoletju. Postavljanje Marijinih spomenikov je simboliziralo lojalnost habsburški dinastiji in patriotizem Kranjske. Marijanske manifestacije so legitimirale habsburško pravico do prestola kot tudi izključevale alternativne poglede na preteklost. Potrjevale so zmago katolicizma nad protestantizmom in zmago habsburškega imperija nad osmanskim.⁴³ Simbola evharistije in device

Marije sta bila komplementirana zato, da sta z večjo močjo in vplivom opredeljevala Druge kot »neverce« ali »krivoverce« in jih družbeno izključevala. Zaradi rabe dveh izjemno močnih katoliških simbolov in zaradi povečanega števila ritualnih uprizoritev,⁴⁴ je sporočilo evharističnih in Marijinih pobožnosti – izključevanje Drugih na osnovi njihove religiozne in kulturne identitete, postalo del moralnega in družbenega reda, in zato tudi ponotranjeno s strani prebivalcev na Kranjskem.

Procesije kot nosilke umišljene tradicije sredi 19. stoletja

V pozni drugi polovici 18. stoletja je prišlo v habsburškem imperiju do različnih političnih in državnih ukrepov, ki so močno oklestili religiozne dejavnosti. V skladu s cerkvenimi reformami in zakonodajnimi ukrepi Jožefa II. je bilo število katoliških praznikov, procesij, romanj in bratovščin močno zmanjšano. V teh okoliščinah sicer evharistične in Marijine pobožnosti niso bile nikoli prekinjene ali ukinjene, saj so predstavljale temeljno sredstvo kolektivne identifikacije, minimizirali pa so njihov ceremonialni in emocionalni značaj, kar je porajalo negotovost in tudi nasilne izgrede med kmečkih prebivalstvom in cerkvenimi predstavniki na Kranjskem.⁴⁵ Tovrstni značaj procesij se je obdržal vse do prve polovice 19. stoletja, nato pa so bile katoliške komemorativne prakse vnovično podvržene oživiljanju in preoblikovanju.

Po protestantski reformaciji, ki je močno zaznamovala preoblikovanje vezi med krščanstvom in ljudstvom, je vez med religioznim in političnim potekala v ožjem okviru naroda. V habsburškem imperiju so se konec 16. in predvsem v prvi polovici 17. stoletja začela na novo oblikovati razmerja med katoliško religijo, Katoliško cerkvijo, politično elito ter narodno skupnostjo. Protireformacijsko gibanje je namreč omogočilo, da so katoliški narodi ostali zvesti »tradicionalni« religiji in si s tem izostrili identiteto. Religiozna pripadnost je postala merilo in temelj politične družbe in je kot takšna vplivala tudi na odnos do narodne pripadnosti.⁴⁶ V času evropskih revolucij, začeni z letom 1789, pa se je pričela ostreje poglobljati ločenost med religijo in narodom. Po marčevski revoluciji 1848, so sanje o neodvisnosti specifičnih skupnosti in spremljajoča nacionalna gibanja znatno vplivali na odnos do religije. V habsburškem imperiju 19. stoletja, ki ga je zaznamovala tranzicija iz fevdalnega v kapitalistični družbeni red, je porast nacionalnih teženj

³⁶ Rubin, *Corpus Christi*, str. 259.

³⁷ Kovačič, *Jezuiti in Slovenci*, str. 30.

³⁸ Hren je vpeljal praznovanje treh marijanskih praznikov: rojstvo device Marije, Marijino vnebovzetje in dan Brezmadežnega spočetja. Proti koncu prve polovice 17. stoletja je prvič slovesno praznoval praznik Brezmadežnega spočetja.

³⁹ Jezuiti so prvo marijansko procesijo v Ljubljani uprizorili med leti 1633 in 1634 na dan Marijinega obiskanja.

⁴⁰ Baraga, *Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove*, str. 228.

⁴¹ Bitka med Habsburžani in Osmani, ki je potekala med leti 1663 in 1664.

⁴² Jezernik, *Pomnjenje zgodovine kot pozabljanje preteklosti*, str. 40.

⁴³ Prav tam, str. 43–45.

⁴⁴ V drugi polovici 17. stoletja so bile številne procesije uprizorjene na isti dan in ni bilo ene same nedelje ali praznika brez procesije (Škrabl, *Hrenova oznanjevalna dejavnost*, str. 296).

⁴⁵ Grafenauer, *Zgodovina Slovenskega naroda*: Zvezek 5, str. 88.

⁴⁶ Rémond, *Religija in družba v Evropi*, str. 130–131.

Procesija sv. Rešnjega telesa na Dunaju, 9. 5. 1898 (foto: W. Muller, hrani: Österreichische Nationalbibliothek)

med skupnostmi odsevala na nezadovoljstvo z monarhijo, ki je postala prevelika, da bi še lahko vplivala na lojalnost posameznih skupnosti in preveč oddaljena, da bi se odzivala posameznim ljudem.⁴⁷ Religija je po vsej Evropi odigrala veliko vlogo pri obrambi identitete in pri gibanju za ustanovitev neodvisnih držav.⁴⁸

Ko so nacionalna vprašanja grozila, da bodo razdvojila avstrijske narode, je postala usoda habsburške elite odvisna od njene sposobnosti rekonstrukcije ustrezne zgodovinske preteklosti. Umišljene tradicije⁴⁹ predstavljajo odzive na novo nastale situacije, ki črpajo na preteklih praksah in tako ustvarjajo navidezno kontinuiteto s preteklostjo. Katoliška ceremonialna kultura je bila preoblikovana tako, da je odsevala vez med katoliško religijo in enotno narodno skupnostjo, kot je bila vzpostavljena v protireformacijskem času. Cerkev in njeni pripadniki so tako postali varuhi narodovega spomina.⁵⁰

Evharistične in Marijine pobožnosti so bile ponovno oživiljene in preoblikovane kot umišljene tradicije, ki povezujejo raznoliko prebivalstvo habsburškega imperija v en narod. Podobno kot v času protireformacije, je monarhija pridobila svojo moč tako, da je promovirala katoliško religijo in kulturo na politični in ceremonialni ravni.⁵¹

Cesar Franc Jožef I. je od samega začetka svoje vladavine stremel k obnovi cerkvene moči v vsakodnevem družbenem življenju in politični sferi. Katolicizem je zato dobil prevladujoč vpliv v številnih sektorjih javnega življenja, med drugim v izobraževalnem sistemu in pri obnovi ceremonialnega koledarja.⁵² Proti koncu 19. stoletja so bile politične tendence v imperiju usmerjene h katoliški desnici.⁵³ Voditelji slovenskega narodnega gibanja iz druge polovice 19. stoletja so prevzeli prevladujočo konzervativno perspektivo,⁵⁴ kar se je odsevalo skozi njihov glavni slogan »Vse za vero, dom in cesarja«.

⁴⁷ Lowenthal, *Possessed by the Past*, str. 79.

⁴⁸ Rémond, *Religija in družba v Evropi*, str. 137–138.

⁴⁹ »Invented tradition« po Ericu Hobsbawmu. Hobsbawm in Ranger (ur.), *The Invention of Tradition*.

⁵⁰ Rémond, *Religija in družba v Evropi*, str. 134.

⁵¹ Bled, *Franc Jožef*, str. 100.

⁵² Grafenauer, *Zgodovina Slovenskega naroda*, str. 218.

⁵³ Macartney, *The Habsburg Empire*, str. 439.

⁵⁴ *Prav tam*, str. 36.

Popularna podoba cesarja je postala manifestirana v vsakodnevem življenju, kar je prispevalo k izgradnji njegovega kulta.⁵⁵ Njegov rojstni dan se je praznovalo vsako leto v Ljubljani do konca prve svetovne vojne. Podobno kot je bil v 17. stoletju cesarjev prihod sprejet z enakimi častmi kot ko je šla evharistija v sprevedu skozi mesto, je bilo v 19. stoletju praznovanje cesarjevega rojstnega dne identičnega ceremonialnega značaja kot procesije sv. Rešnjega telesa. Cesar je namreč sam predstavljal veličastni simbol procesije in je korakal v sprevedu takoj za nadškofom, noseč gorečo svečo, kot prinašalec luči med ljudi in raznolike skupnosti v imperiju.

Obnovljene evharistične pobožnosti so bile tako kot v 17. stoletju tudi v 19. stoletju uporabljene zato, da so uprizarjale politične pomene.⁵⁶ Procesija sv. Rešnjega telesa na Dunaju je predstavljala najbolj viden simbol partnerstva med Cerkvijo, državo in avstrijskim katoliškim koledarjem.⁵⁷ Sama cesarjeva udeležba na procesijah sv. Rešnjega telesa vse do leta 1912 osvetljuje njihov politični pomen. Po vzoru in zgledu iz Dunaja so ljubljanske procesije sv. Rešnjega telesa prav tako organizirali kot neke vrste politične manifestacije in tudi podobno oblikovali njihov ceremonialni značaj, ki je bil sicer identičen tistemu iz 17. stoletja, a večji po obsegu.⁵⁸ Večja kot je bila grandioznost uprizoritve procesije, bolj je manifestirala lojalnost imperiju.

V Ljubljani so bile procesije sv. Rešnjega telesa uprizorjene iz stolnice, trnovske in frančiškanske cerkve ter cerkve sv. Petra in sv. Jakoba. Največja in najbolj slovesna med njimi je bila stolna procesija, ki je imela največ udeležencev in je bila ponavadi uprizorjena prav na dan sv. Rešnjega telesa, medtem ko so se preostale odvijale kasneje v tem dnevu ali tednu. Uprizoritev procesije se je pričela zgodaj zjutraj, npr. šentpetrska in trnovska med 5. in 6. uro zjutraj, medtem ko stolna med 8. in 9. uro zjutraj. Spreved se je odvijal po večini ulic v mestnem jedru, mimo cerkva, mestne dvorane in mimo hiš posameznikov in družin, ki so bili prepoznani kot ugledni člani skupnosti in ki so predstavljali politične

podpornike katoliško–klerikalnega gibanja in habsburškega imperija. Stalna postojanka vseh procesij je bilo Marijino znamenje pred cerkvijo sv. Jakoba. Procesije so se pričele v prvi vrsti z otroci, sledili so šolarji, društva, banderi, kongregacije, bratovščine, duhovščina in pomembne javne in politične figure. Vrstni red v sprevedu je ponavadi zaobjemal več kot deset vrst udeležencev. Procesije je redno spremljala vojaška godba ter veliko število Marijinih družb.

V katoliško–političnem listu *Slovenec* so redno poročali o poteku procesij v Ljubljani in drugod po notranjeavstrijskih deželah, o sprevednem redu in o seznamu udeležencev procesije. Ceremonialni značaj procesije je odseval odnos ljudi do katoliške religije in do imperija. To, da je bila procesija »veličastna in sijajna«⁵⁹ je bil »dokaz, da je ljubljansko mesto res verno«,⁶⁰ in torej zvesto imperiju in cesarju. Udeležba pri sprevedu in udeležba med občinstvom sta postali tako kot v 17. stoletju opazovani. *Slovenec* je redno navajal sezname z imeni udeležencev, s čimer so konzervativni politiki kontrolirali ritualno okolje, zato da bi opredelili tiste, ki so bili njihovi podporniki in nasprotniki. Tisti, ki se procesij niso udeležili, so bili označeni kot heretiki: »Kje ste pa bili vi bogotajni brezverci pri sprevedu?«⁶¹ Podobna oznaka je doletela tudi tiste, ki niso sneli pokrival z glave ali se priklonili, ko je šel procesijski spreved mimo njih ali ki so na kakršenkoli drug način izražali nespoštovanje do uprizoritve. Poleg same procesije je bil torej tudi časopisni prostor uporabljen kot mehanizem družbenega vključevanja in izključevanja. Sezname udeležencev v sprevedu, ki so jih časopisi redno objavljali, so pokazali na hierarhijo moči in ugleda med samimi podporniki katoliško–klerikalnega tabora. Red udeležencev v procesiji je namreč odseval dejanske odnose moči med Cerkvijo in državo.⁶² Zaradi tega je večkrat prišlo do izgrediv med udeleženci, saj so nekateri želeli imeti boljše pozicije v sprevednem redu, kar bi jim lahko dalo večji status v družbi.⁶³ Udeležba v sprevednem redu je tako postala obvezujoča za učence in učitelje, za politične, občinske in državne avtoritete, uradnike, pomembne trgovce in druge. Procesije so z

⁵⁵ Prav tam, str. 536.

⁵⁶ Na Dunaju je župan proti koncu 19. stoletja uporabil procesijo sv. Rešnjega telesa zato, da je demonstriral klerikalno moč v nasprotju z rastočim delavskim gibanjem na avstrijskih deželah (Simoniti 2003: 92.)

⁵⁷ Bowman, Priest and Parish in Vienna, str. 199.

⁵⁸ Niko Kuret je zapisal, da so skoraj povsod na Notranjeavstrijskem na telov ob cestah postavljali mlaje in slavoloke, oltarje pa so postavili v ute iz zelenja. Ob poti so zasajali brezove, lipove, gabrove in celo jelšve veje, ponekod so jih naslonili na hišne stene. Tudi hiše, kjer je šla procesija mimo, so okrasili. Na okna so postavili svete podobe ali kipe, vaze s cvetjem in svečnike s svečami, ki so jih prižgali, ko je šla procesija mimo. V mestih je bila navada, da so belo oblečeni otroci otresali pred oltar živobarvne cvetne liste, ki so jih nosili v košaricah ali nahrbtnih koših (Kuret, Praznično leto Slovencev, str. 362).

⁵⁹ Nepodpisano, *Slovenec*, 6. junij 1874.

⁶⁰ Prav tam.

⁶¹ Nepodpisano, *Slovenec*, 11. junij 1874.

⁶² Johnston, *The Austrian Mind*, str. 57.

⁶³ V Kmetijsko–rokodelskih novicah (1864, 22(21)) so zapisali: »Zaradi predloga nekega učitelja je ravnatelj ljubljanske gimnazije za-prosil pri mestnem gospostvu, da se njihovim učencem pri procesiji sv. Rešnjega telesa odredi častnejše mesto, namreč za rokodelskimi, obrtniškimi in trgovskimi družbami. Mestna oblast je to podprla in predložila deželni vladi, ki jo je uslišala. Tudi stolni farmošter je zvedel o tem, ki pa je svoje nadrejene povprašal o tem, ali se starodavni red pri procesiji sv. Rešnjega telesa lahko spremeni z njihovim dovoljenjem. Škof je mestni oblast odpisal, da oni o tem ne morejo odločati, farmošter pa je moral delovati po cerkvenih določilih naprej. Nekaj dni kasneje so omenjene družbe protestirale pri mestni oblasti proti spremembi starodavnega reda v procesiji«.

veliko udeležbo kot tudi sodelovanjem vseh razredov družbe poudarjale enotno konzervativno nacionalno politiko, lojalnost imperiju ter Katoliški cerkvi in potrjevale skupnost posameznikov, ki so bili njeni podporniki.

Procesije kot manifestacije politične in narodne pripadnosti

V drugi polovici 19. stoletja se je proces narodne prebuje na Notranjeavstrijskem okrepil in s tem tudi ideja ekskluzivnosti, ki je okrepila ločnice med »domorodci« in »tujci«. Porajanje novega sloja prebivalstva, meščanstva, in njegovo promoviranje ideologije »svoji k svojim«, ⁶⁴ kot sredstvo legitimacije krepitve lastnih kulturnih, političnih in ekonomskih interesov, je privedlo do konstruiranja podobe Nemcev kot tujcev. ⁶⁵ Ideologija divizije domorodec–tujec se je izrazito manifestirala leta 1886, ko je prišlo do želje po praznovanju tristo- obletnice smrti Primoža Trubarja, ki pa se je lahko uresničila šele dvajset let kasneje, saj sta bili javnost in politika močno razdvojeni glede te ideje. Liberalni politiki so idejo sprejemali, saj so Trubarja dojemali kot simbol svobodomiselnosti in boja proti dogmatizmu in klerikalizmu ter kot ustanovnega očeta slovenske narodne zavesti. Katoliški klerikalci pa so bili proti temu, saj so Trubarja dojemali kot nosilca tuje in protiljudske miselnosti, ki bi, če bi uspel dokončati to kar je začel, zadušil slovensko narodno gibanje. Klerikalci so opredeljevali kakršnokoli obliko spominjanja protestantizma kot protinarodno dejanje, saj so po drugi strani »narodno« povezovali izključno s katolicizmom. Paradoksalno pa so bila protestantska dediščina in njena literarna dela v okviru razvijajočega narodnega gibanja, ki se je opiralo na slovensko jezikovno komponento, ⁶⁶ vedno bolj prisotni v notranjeavstrijski družbi. Glede na to, da so bile osnove ljudskega jezika opredeljene v času protestantizma, s protestantskimi pisci, je že v 18. in 19. stoletju prišlo do obnove interesa za notranjeavstrijski protestantizem s strani narodno zavednih Slovanov. Med prebivalstvom notranjeavstrijskih dežel je bila v sredi 19. stoletja ideja nacije nerazumljiva, ravno z razvojem jezikovne samozavesti, identitete in ideologije, pa se je skupna usoda nastajajoče populacije Slovencev pokazala kot drugačna od usod Nemcev ali drugače govorečih populacij. Uradni jezik v Ljubljani je bil po letu 1848 še vedno nemški, saj se je upor proti rabi nemškega jezika povečal šele, ko so se razvile ideje o osebni svobodi in državljskih pravicah. ⁶⁷ Simbolna

konstrukcija slovenske identitete se je tako naslonila na podobo Drugega kot pripadnika nemške narodnosti.

Konstrukt podobe Nemca kot »nemčurja« so pripadniki klerikalno–katoliškega nazora dopolnili s selektivnim rekonstruiranjem spomina na protestantsko udejstvovanje v 16. stoletju. Protestantizem je bil »za nazaj« označen kot nemška religija oz. religija nemške narodnosti. Posledično je bilo v drugi polovici 19. stoletja zatrtje protestantizma v času protireformacije predstavljeno kot zaježitev nemške kulture in religije. ⁶⁸ Katoliški duhovnik in literarni zgodovinar Andrej Fekonja je leta 1890 v svojih razmišljanjih o protestantizmu zapisal: »Kar je danes ohranjeno protestantske vere, po posameznih krajih v Notranji Avstriji, tudi v Ljubljani, ni slovenskega rodu, temveč nemškega/.../«. ⁶⁹ Protestantizem je opredelil kot »glavni pripomoček za razširjanje in utrjevanje nemštva«. ⁷⁰ Poleg enačenja protestantizma z germanizacijo je bila po drugi strani protireformacija na novo opredeljena kot gibanje, ki je ohranilo »slovenstvo«, njen glavni protagonist na Kranjskem, Tomaž Hren, pa kot slovenski narodni heroj, ki je varoval notranjeavstrijsko prebivalstvo pred germanizacijo in odtujitvijo.

Ideologija divizije domorodec–tujec je postala še posebej izostrena proti koncu 19. stoletja, ko je prišlo do razpada enotne politike na tri politične stranke; katoliško, liberalno in socialdemokratsko. Katoliška narodna stranka se je razvila v samostojno slovensko politično–katoliško organizacijo in stranko po tem, ko je bila na volitvah v kranjski deželni zbor leta 1895 izredno uspešna, zaradi česar je prišlo do odmika od vseavstrijske katoliške konzervativne usmeritve. Anton Mahnič je idejo katolištva kot narodne identitete utemeljil že pred ustanovitvijo stranke: »Ostali smo katoliki, katoliški do današnjega dne, da ga ni morda pod soncem naroda, ki bil tako čisto katoliški kakor mi«. Z nemškimi katoliki niso paktirali, saj kot se je Janez Evangelist Krek opredelil, bi ta zveza pomenila narodno izdajstvo. Katoliška narodna stranka na Kranjskem je leta 1905 lahko ovrgla ime narodna in se preimenovala v Slovenska ljudska stranka (SLS), saj v svojem imenu ni več potrebovala besede narod, ker je dovolj uspešno propagirala pre-

⁶⁴ Jezernik, *Svoji k svojim!*, str. 66–70.

⁶⁵ Pozivanje k bojkotiranju Nemcev je bilo aktivno na Kranjskem do prve četrtine 20. stoletja.

⁶⁶ Po principu nemških romantikov je bila nacionalna identiteta temelj državotvornosti, njen glavni znak pa je bil jezik.

⁶⁷ Jezernik, *Od vzpona nacije do nacionalizacije*, str. 45.

⁶⁸ Poleg obujanja spomina na protestantsko in protireformacijsko gibanje na Notranjeavstrijskem, so v drugi polovici 19. stoletja selektivno rekonstruirali spomin na bitke z Osmani. Ob tristoletnici bitke pri Sisku, ki so jo leta 1893 praznovali v Ljubljani, je ljubljanski škof Jakob Missia v svojem govoru primerjal politične nasprotnike katoliške stranke s »Turki«: »Z bičem je treba izganjanje iz cerkve slovenske naprednjake«, »brezverski gadi« (Simoniti, *Fanfare nasilja*, str. 91–92).

⁶⁹ Fekonja, *Reformacija v Slovencih*, str. 716.

⁷⁰ Prav tam, str. 722.

pletenost narodne identitete in katoliške religije med večinskim notranjeavstrijskim prebivalstvom.⁷¹

Katoliška narodna stranka je kmalu po razpadu enotne nacionalne politike preoblikovala procesije sv. Rešnjega telesa v mehanizme vključevanja oz. potrjevanja katolikov in predvsem podpornikov njihove stranke ter izključevanja Drugih na osnovi njihove drugačne politične pripadnosti. Liberalci so postal opredeljeni kot »brezverec« in zato kot ne-Slovenec, saj so klerikalni politiki zagovarjali idejo o slovenski narodnosti, osnovani na katoliški religiji in kulturi. Tovrstni odnos je v 19. stoletju sprožilo rimsko papeštvo, ki je anatemiziralo liberalizem kot poglavitni krivec za vse težave v družbi.⁷² V *Slovenecu* in *Kmetijsko-rokodelskih novicah* so poročali o preoblikovani podobi procesij, saj njihov slovesen ceremonialni značaj ni več odražal le lojalnosti imperiju ter klerikalizmu, temveč je hkrati dokazoval, da »ni še povsod okuženo od liberalnih načel«.⁷³ Ceremonialni značaj procesije je predstavljal ritualno odstranjevanje onesnaženja, ki ga je predstavljala liberalna struja. Politični pomen, s katerim so oplemenitili procesije sv. Rešnjega telesa, se je odražal skozi časopisno poročanje. Leta 1878 so v *Slovenecu* ostro kritizirali ljubljanskega župana, ker je prepovedal postavljanje mlajev ob procesijski poti, češ »Kakšen kristjan pa sploh je on?«⁷⁴ Procesije sv. Rešnjega telesa so se razvile v politične demonstracije in četudi posamezniki niso verjeli v religiozno moč evharistije, so se zavedali, da je imela ogromno politično pomembnost znotraj države.⁷⁵ Politične manifestacije procesij so predstavljale grožnjo liberalno in drugače politično usmerjenim ljudem, ki so se posledično posluževali praks upora in jih izražali med uprizoritvijo, s čimer so postavljali pod vprašaj simbolno konstrukcijo katoliško-klerikalne skupnosti. Percepcija grožnje je podobno kot v 17. stoletju porajala nujno po obrambi in vzdrževanju meja identitete skupnosti, zato je velikokrat med uprizoritvami procesij prišlo do nasilnih izgrediv, zaradi česar so tako kot v preteklosti uprizoritve nadzirali vojaki in mestni policaji.

Vsi, ki so opazovali procesije, so bili naprošeni, da naj »bodo odkriti in naj se vedejo dostojno in spoštljivo«.⁷⁶ Liberalci so izkazovali svoj upor ravno s tem, ko se niso odkrili ali se priklonili, ko je šel sprevod procesije mimo njih. Tedaj so jih udeleženci procesij opredelili za »liberaluho« in jih tudi fizično napadali. Veljali so namreč

za »zasmehovalce katoliškega običaja«,⁷⁷ ki so »s svojo brezversko propagando«⁷⁸ predstavljali vir nespoštovanja in s tem provokacije: »Pri procesiji se je zgodilo, da jo je marsikdo od omenjenih liberalcev 'po pinji' dobil in tudi po glavi.«⁷⁹ Podobno kot v 17. stoletju, so procesije še vedno nosile potencial, da se iz ritualnega reda razvijejo v ritualni nered: »Na trgu sta dva lokalca nekomu, ki se ni odkril iz glave klobuk zbila, saj sta poprej omenila, da bo šla procesija tu mimo. Tako je jasno, kdo tukaj zapoveduje. Za drugima liberalcema sta kričala 'v hlev z osli'«.⁸⁰ O nasilnih soočenjih so v časopisju pisali kot o primerih dajanja zgleda in kot svarilo pred tem, kaj se lahko pripeti, če se ne upošteva meril katoliške skupnosti: »Dva mandarjerska fanta sta ukazala gospodu, naj se odkrije, zato stopita k njemu in se spravita nad njegovo pinjo, nato so mu jo morali zaradi hudih poškodb iz glave izrezati. Njegovi tovariši so ga naposled rešili iz te žalostne situacije.«⁸¹ Določeni viri nespoštovanja pa so privedli posameznike celo do soočenja s pravnimi ukrepi. Leta 1904 so tako dva človeka, ki sta kadila tobak, medtem ko je šla mimo njiju Marijina trnovska procesija, popisali in sta se morala za to dejanje zagovarjati na sodišču.⁸² Sočasno z razvojem ceremonialnega in emocionalnega značaja procesij, so se širile tudi prakse upora povezane z njimi. Poznane so t.i. proti-procesije, ki so jih liberalci leta 1907 izrabili za lastne politične demonstracije: »Liberalci so sklenili jutrišnjo procesijo sv. Rešnjega telesa uporabiti za neke vrste demonstracijo /.../ V programu imajo ločitev cerkve od države /.../ Jutri bodo šli demonstrativno za procesijo v Trnovem /.../ Koliko se norčujejo iz procesij in božjih potov nenehno«.⁸³ Njihov zgled je predstavljalo socialdemokratsko gibanje na Dunaju, ki je od začetka 20. stoletja uprizarjalo svoje procesije na telovo, ko so nosili rdeče zastave.⁸⁴

Leta 1910 so Trubarju postavili spomenik v Ljubljani, na pobudo dveh nacionalističnih politikov, župana Ljubljane, Ivana Hribarja in njegovega namestnika Ivana Tavčarja, ki pa je bil odkrit brez pravih časti. Ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič je to dejanje dojel kot izredno žalitev za katolike, saj je po njegovem prepričanju Trubar uporabljal kranjski jezik zgolj za širjenje luteranskih napak.⁸⁵ Trubarjev spomenik je bil zares sprejet v slovensko okolje šele leta 1913, ko je bil dokončan Hrenov spomenik v ljubljanski stolnici. Dvojica, Trubar in Hren, predstavlja razkol misli in razkol dveh

⁷¹ Pleterski, *Katoliška ali socialna, narodna ali ljudska stranka?*, str. 25–26.

⁷² Rémond, *Religija in družba v Evropi*, str. 132.

⁷³ *Nepodpisano, Slovenec*, 29. maj 1875.

⁷⁴ *Prav tam*.

⁷⁵ Bowman, *Priest and Parish in Vienna*, str. 200.

⁷⁶ *Nepodpisano, Slovenec*, 29. maj 1907.

⁷⁷ *Nepodpisano, Kmetijsko-rokodelske novice*, 28(16), 1870, str. 130.

⁷⁸ *Prav tam*.

⁷⁹ *Nepodpisano, Kmetijsko-rokodelske novice*, 28(26), 1870, str. 207.

⁸⁰ *Prav tam*.

⁸¹ *Nepodpisano, Kmetijsko-rokodelske novice*, 30(23), 1872, str. 182.

⁸² *Nepodpisano, Slovenec*, 9. september 1904.

⁸³ *Nepodpisano, Slovenec*, 29. maj 1907.

⁸⁴ Braunthal, *In Search of the Millenium*, str. 268.

⁸⁵ Kolar, *Jegličevi pastirski listi*, str. 112.

političnih taborov. Prav ta notranja strukturacija notranjeavstrijskega prebivalstva pa je porajala oblikovanje modernega slovenskega naroda.⁸⁶

Procesije kot vezi z imperialno preteklostjo

Poleg Antona Mahničarja, ki je začel s procesom rekatalizacije slovenskega občestva v 1880-ih, je glavno mesto katoliškega ideologa na Notranjeavstrijskem prevzel Aleš Ušeničnik, ki je oblikoval glavno načelo slovenskega katoliškega gibanja: »Uveljaviti za vsako ceno vodilno vlogo katoliških načel v kulturnem prizadevanju Slovencev«. V letih pred prvo svetovno vojno se je slednje tudi posrečilo, saj se je javno življenje skoraj v celoti odvijalo na katoliški podlagi ali imelo vsaj katoliško fasado.⁸⁷ Slednje se je odražalo tudi pri uprizoritvah procesij v času prve svetovne vojne, ko so se izkazale kot nosilke imperialne zapuščine podobno kot v 16. in 17. stoletju. Politične in cerkvene elite so namreč obnovile prošnje procesije za »srečen izid vojne«⁸⁸ ali za »zmago avstroogrškega orožja«.⁸⁹ V Ljubljani je škof Jeglič organiziral procesije za podporo in v zahvalo vojski in za srečen konec vojne od leta 1914 dalje. Procesije sv. Rešnjega telesa so v Ljubljani uprizarjali neprekinjeno celotno obdobje prve svetovne vojne, z nekaterimi ceremonialnimi omejitvami.⁹⁰ Predvsem uprizoritev prošnjih procesij so se udeleževali vsi sloji prebivalstva, različnih političnih pripadnosti. Kljub vzpostavljeni ločenosti med religijo in narodom, ki se je začela porajati v drugi polovici 19. stoletja na Notranjeavstrijskem, pa se je v času vojne ta ločenost zmanjšala, saj so se posamezniki čutili pripadne svoje domovini ravno preko religioznih nazorov.⁹¹ Katoliška cerkev, ki je postala varuhinja spomina na čase imperija, je obudila spomine na vojaške zmage Habsburžanov v bitkah z Osmani kot podlago za legitimacijo politične in vojaške moči monarhije med prvo svetovno vojno. Vojno dogajanje po letu 1914 je vzpostavilo percepcijo ogroženosti prebivalstva na ozemlju monarhije. Njihov kolektivni obstoj so med drugim simbolno zagotavljale prakse slavljenja spomina na nekdanje vojaške zmage imperija, s čimer so posamezniki in skupine izražali podporo in lojalnost monarhiji. V tem obziru bi lahko prošnje procesije ter tudi procesije sv. Rešnjega telesa in Marijine procesije opredelili kot t.i. »trdne kulturne oblike«,⁹² ki so bile prepletene s skupki vrednot, pomenov in utelešenih praks in jih je bilo kot ta-

kšne praktično nemogoče prekiniti, ukiniti ali spremeniti. Njihove uprizoritve so več stoletij zapored utelešale moralne vrednote notranjeavstrijske družbe. 29. maja 1918 so v *Slovincu* poročali o uprizoritvi procesije sv. Rešnjega telesa: »Kljub pomanjkanju hrane in miru se bo mesto jutri odelo slavnostno – ob hišah bodo slonele brezove veje, po cestah praznični ljudje veselih obrazov /.../ Gre za silo, energijo, ki izhaja iz skrivnosti sv. Rešnjega telesa /.../ Sedaj, ko so se strnila sovražne sile, da nas ugonobe, je temelj, na katerem stoje vse naše nade, moralna moč našega ljudstva«.⁹³

29. oktobra 1918 so se z nastankom Države Slovenec, Hrvatov in Srbov porajala nova družbena in politična vprašanja, ki so temeljila na preteklih političnih divizijah in njihovih razumevanjih koncepta slovenske narodnosti. Novembra 1918 se je staremu kulturnemu boju med katolicizmom in liberalizmom v novi državni skupnosti pridružilo kulturno vprašanje, kako ohraniti slovensko narodno in jezikovno samobitnost v nasprotju s pripravljenostjo za srbsko-hrvaško kulturno asimilacijo. To je porajalo nasprotujoča si stališča, saj so kulturno avtonomijo zavračali liberalni politiki, ker so stremeli k združitvi Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Kraljevino Srbijo.⁹⁴ Ko je do prišlo do nastanka Kraljevine SHS se tovrstni konfliktni odnos ni pomiril, temveč je zaznamoval nadaljnji duh časa.

Odnosi med Katoliško cerkvijo in novo nastalo državo Kraljevino SHS so bili od svojih začetkov konfliktni. Katoliška cerkev se je zaradi privilegiranega položaja v habsburški monarhiji in v skladu s svojimi religioznimi načeli videla kot institucijo, ki je v vseh pogledih nad državo. Nova država pa je bila razmeroma liberalno urejena in je zaradi prisotnosti številnih religioznih skupin razglasila ločitev cerkve od države in versko strpnost. Že v Ženevskem sporazumu o združevanju Države SHS s Kraljevino Srbijo, dne 9. novembra 1918, je bilo religiozno vprašanje puščeno ob strani.⁹⁵ Primat nad veroizpovedmi sta hoteli imeti združena Srbska pravoslavna cerkev in Jugoslovanska škofovsko konferenca, ki je izrazila pripravljenost, da z vsemi veroizpovedmi, predvsem pa s pravoslavno, živi v miru in slogi. Srbska pravoslavna cerkev je bila namreč tesno povezana z državo do leta 1918 in naj bi v novi državi položaj državne cerkvene organizacije kar podedovala, saj je še vedno združevala večino vernikov, s kraljem na čelu. Po drugi strani pa je del Katoliške cerkve združitev južnih Slovanov zaznaval kot priložnost za širjenje katolicizma. Katolicizem naj bi po mnenju nekaterih njegovih lokalnih voditeljev,

⁸⁶ Jezernik, *Dva obraza podobe Primoža Trubarja*, str. 161.

⁸⁷ Dolenc, *Katoliška kulturna politika in kulturni boj v Kraljevini SHS*, str. 49.

⁸⁸ *Nepodpisano, Slovenec*, 22. avgust 1914.

⁸⁹ *Nepodpisano, Slovenec*, 13. september 1914.

⁹⁰ Od leta 1915 dalje je bilo streljanje kot del ceremonialnega značaja procesije prepovedano (*Slovenec*, 31. maj 1915). Leta 1917 so uprizoritev procesije omejili na notranji prostor stolnice (*Slovenec*, 6. junij 1917).

⁹¹ Rémond, *Religija in družba v Evropi*, str. 133.

⁹² Appadurai, *Modernity at Large*, str. 90.

⁹³ *Nepodpisano, Slovenec*, 29. maj 1918.

⁹⁴ Dolenc, *Katoliška kulturna politika in kulturni boj v Kraljevini SHS*, str. 49.

⁹⁵ Dolenc, *Med kulturo in politiko*, str. 143.

vključujoč Antona Mahničarja, pri postopnem združevanju s pravoslavljem prevladal kot višja in razvitejša oblika krščanstva in tako postal vodilna religija v novi državi. Poleg tenzij med Katoliško in Pravoslavno cerkvijo, so se slednje med leti 1918 in 1920 porajale tudi med Svetim sedežem v Rimu in Katoliško cerkvijo v Kraljevini SHS. Sveti sedež je bil nezadovoljen z razpadom pretežno katoliške habsburške monarhije, še bolj pa z oblikovanjem Kraljevine SHS, saj je povezovanje na osnovi nacionalizma, ignoriranje problema religije in povezovanje z večjo pravoslavno skupnostjo slabilo vlogo Katoliške cerkve.⁹⁶ Po letu 1920 so se nenaklonjeni odnosi med Kraljevino SHS in Svetim sedežem nadaljevali, poleg tega pa so med leti 1921 in 1925 vladne koalicije srbskih radikalcev z Demokrasko oz. (od 1924) Samostojno demokrasko stranko močno pritiskale na Katoliško cerkev in omejevale njen vpliv v družbi, zlasti v šolstvu.⁹⁷

Nesporazumi med Katoliško cerkvijo in državo so se primarno začeli s prvimi državnimi poskusi pri ureditvi državnega šolstva, ki so bili že v drugi polovici 19. in kasneje v prvi polovici 20. stoletja najpomembnejši element kulturnega boja med katolicizmom in liberalizmom. Leta 1919 sta Združenje jugoslovanskih učiteljev in vlada izdelala prve predloge za ureditev in poenotenje osnovnega in srednjega šolstva v državi, ki so predvideli neodvisnost državnega šolstva od Cerkve, proti čemur je ostro kampanjo načelo katoliško časopisje na Slovenskem. Državna težnja po ločitvi od Cerkve na področju šolstva je namreč predstavljala korak bližje k laizaciji družbe in tudi poskus odvzema privilegiranega položaja Katoliške cerkve, ki je preko poučevanja novih generacij stoletja predpisovala družbeno življenje in opredeljevala narodno in domovinsko zavest utemeljeno po religioznih načelih. Ideje o nacionalni enotnosti, ki jih je promovirala liberalno usmerjena država, so temeljile na sekularizirani cerkveni zamisli o enotnosti.⁹⁸ Resničnost nacionalnih teženj in jugoslovanizacije države je predstavljala grožnjo obstoječemu cerkvenemu redu, ki je ravno s pomočjo organizacije mreže ustanov pod cerkvenim nadzorom, kamor so sodile kongregacije, združenja in predvsem šole, ohranjal svojo preteklo vlogo v družbi. Katoliška Cerkev je torej stremela k obnovi imperialne izkušnje, zaradi česar so se slovenski škofje poleg mreže ustanov posluževali raznolikih sredstev, da bi uveljavili večji status Katoliške cerkve, med drugim tudi tako, da so želeli slovenskim vernikom čimbolj približati obred maše, pri čemer so jim bile v izjemno pomoč ravno procesije sv. Rešnjega telesa.⁹⁹

Procesije sv. Rešnjega telesa in Marijine procesije, nekoč simboli lojalnosti in predanosti imperiju in Cerkvi, so v kontekstu nove države postali simboli lojalnosti in predanosti slovenski kulturi in skupnosti. Proces dekolonizacije namreč pomeni dialog s kolonialno preteklostjo in ne zgolj prekinitve kolonialnih navad in načinov življenja. Ostanke kolonialne dediščine so institucionalni, ideološki in estetski in se jih zato ne da preprosto ukiniti. Reproduciranje uprizoritev procesij tekom več kot treh stoletij je ustvarilo globino, ki so jo nasledili pokolonialni nasledniki.¹⁰⁰ Katoliška cerkev je s pomočjo katoliško-klerikalne stranke proti koncu 19. stoletja katoliške komemorativne prakse vpletla v narodno tkivo. V Kraljevini SHS pa sta tako Cerkev kot Slovenska ljudska stranka (SLS) s tovrstnimi praksami nadaljevala. Narodni značaj procesij sv. Rešnjega telesa je spretno izrabila SLS, ki je podpirala avtonomno držo slovenske skupnosti znotraj države južnih Slovanov. Tekom razprav o sprejetju nove ustave leta 1921 se je porajalo vprašanje o ohranitvi slovenske kulturne in jezikovne posebnosti ali asimilacije s Hrvati in Srbi. Skupina uglednih intelektualcev se je angažirala s t.i. Avtonomistično izjavo slovenskih kulturnih delavcev. SLS, ki je sicer razvijala avtonomistične težnje že od leta 1919, in večji del katoliških izobražencev so podpirali težnje po avtonomiji slovenske kulture tudi na področju uprave in gospodarstva. Politična avtonomija slovenske skupnosti bi namreč Katoliški cerkvi zagotavljala boljše pogoje za ohranitev politične, ideološke in kulturne prevlade. V začetku 20. letih so slovenski katoliški politiki izpeljali slovenizacijo in izpopolnitev šolskega sistema, ustanovitev univerze v Ljubljani, podpirali so razvoj znanosti, nove umetnostne smeri in strokovno avtonomijo humanistiki.¹⁰¹ SLS je s podporo političnemu avtonomizmu in nasprotovanjem vidovdanski ustavi pridobila absolutno večino slovenskega volilnega telesa, saj je s toleranco do sodobnih usmeritev v znanosti in umetnosti in podporo slovenskim kulturnim ustanovam bistveno popravila svojo podobo tudi v očeh slovenskih izobražencev.¹⁰² Množična podpora stranki in ideji o slovenski samobitnosti so posamezniki izražali tudi z udeležbo na procesijah sv. Rešnjega telesa. Uprizoritve procesij so učvrstile slovensko narodno identiteto, zato se je tudi udeležba v občinstvu pri uprizoritvi obravnavala kot znak »pravega slovenstva«: »Vsak pošten Slovenec se veseli procesije«.¹⁰³

Navkljub temu pa je vlada s sprejetjem vidovdanske ustave, 28. junija 1921, potrdila liberalni značaj države. Uzakonjena je postala svoboda do veroizpovedi in ena-

⁹⁶ Prav tam, str. 136–139.

⁹⁷ Prav tam, str. 142–144.

⁹⁸ Rémond, *Religija in družba v Evropi*, str. 140.

⁹⁹ Dolinar, *Praktično duhovno oblikovanje slovenskega katoličana*, str. 159, 162.

¹⁰⁰ Anderson, *Imagined Communities*, str. 185.

¹⁰¹ Dolenc, *Med kulturo in politiko*, str. 119.

¹⁰² Prav tam, str. 92–96.

¹⁰³ *Nepodpisano, Slovenec*, 30. maj 1927.

kopravnosti med njimi. Poleg tega je ustava omejila politično udejstvovanje duhovnikov in religioznega tiska ter poudarjala državljansko in narodno šolsko vzgojo nad religiozno, zaradi česar so se nesoglasja med Katoliško cerkvijo in državo le še poglobila.¹⁰⁴ Katoliška cerkev in katoliški politični voditelji so ohranjali svojo moč med slovenskim prebivalstvom tako, da so organizirali številne procesije in tudi druge katoliške komemorativne prakse,¹⁰⁵ s čimer so nenehno ohranjali podobo Drugega, bodisi kot religioznega ali političnega nasprotnika, in s tem percepcijo grožnje živo. Uprizoritev procesije je ustvarjala odnos med vidnim in nevidnim in s tem tudi podobo totalnosti – obstoja ene verzije zgodovine in ene skupnosti. Podoba Drugega je bila definirana kot nenehno trajajoča in ni bila zgodovinsko opredeljena, zato je lahko vsakič znova zaživela. Spomini na bitke z Osmani so postali imperialni miti o bitkah z Drugimi – vojaškimi, religioznimi, političnimi in nacionalnimi nasprotniki, in so dobili nepogrešljive pomene za slovensko narodno identiteto.¹⁰⁶ Odnos Mi–Drugi je bil zgrajen na imperialni izkušnji in je kot tak temeljito zaznamoval zamišljanje slovenske narodne identitete znotraj Kraljevine SHS.¹⁰⁷

Prisotnost imperialne zapuščine v katoliških komemorativnih praksah, ki so bile prevzete v slovenski skupnosti, se je pokazala tudi skozi idejo nadziranja subjektov. Ti so predstavljali človeško pokrajino vidnosti, opredeljujoč tiste, ki so sodelovali kot zveste in predane imperiju.¹⁰⁸ Udeležba v sprevedu procesije sv. Rešnjega telesa in v občinstvu je bila izjemnega pomena že od 17. stoletja dalje. Procesije so iz tega vidika predstavljale mehanizem nadzorovanja, kjer je gledajoči objekt postal tudi vidni objekt. V drugi polovici 19. stoletja pa sta k temu pripomogla tudi časopisa *Slovenec* in *Kmetijsko-rokodelske novice*, ki sta navajala sezname imen udeležencev. Z udeležbo so posamezniki potrdili svojo pripadnost imperiju, kasneje pa svojo politično in narodno pripadnost. Ideja nadziranja je bila tako prenesena v narodni prostor. Število udeležencev in gledalcev je hitro naraščalo, saj niso predstavljali več le vernikov in političnih podpornikov, temveč pripadnike enega naroda.

Leta 1929 je po kraljevi razpustitvi parlamenta prišlo do večjega preobrata v odnosu med državo in katoliško Cerkvijo, saj je zaradi protidržavnih teženj v Kraljevini Jugoslaviji na dvoru prevladalo mišljenje, da bi morali

na svojo stran pridobiti Katoliško cerkev, zaradi česar so sprožili vnovična pogajanja za konkordat, ki so nekoliko omilila cerkvene kritike med leti 1929 in 1930 sprejete enotne šolske zakonodaje. V času njenega sprejemanja, so se procesije sv. Rešnjega telesa v Ljubljani udeležili rektor ljubljanske univerze dr. Vidmar s prof. dr. Ujčičem in prof. dr. Kušejem,¹⁰⁹ kar je izkazovalo naklonjenost najvišjih avtoritet na področju šolstva Katoliški cerkvi. Kljub pritiskom države z razmeroma liberalno šolsko zakonodajo in zakonskimi prepovedmi glede privatnih šol je Katoliški cerkvi v slovenskem delu Jugoslavije uspelo obdržati večino svojih starejših šolskih zavodov, poleg tega so ustanovili kar nekaj novih. Vzgoja mladine, kot temeljno poslanstvo Katoliške cerkve je kljub vsem zapletom napredovalo.¹¹⁰

Navkljub državnemu odnosu je Katoliška Cerkev poleg šolsko–vzgojnega področja doživela razvoj tudi na področju katoliških komemorativnih praks. Od leta 1919 so namreč sprevedli procesij sv. Rešnjega telesa pričeli zaobjemati čedalje več mestnega prostora v Ljubljani. Sprva so potekali iz stolnice, cerkve sv. Petra, sv. Jakoba in trnovske cerkve, medtem ko so z letom 1923 začeli potekati tudi pri frančiškanih v Šiški,¹¹¹ kasneje iz uršulinske cerkve,¹¹² razširili pa so se tudi v Bežigradski župniji ter na Viču in v cerkvi sv. Družine v Mostah.¹¹³ Pomembna vloga procesij kot mehanizmov slovenske narodne identifikacije se je odsevala v seznamih udeležencev, ki pričajo o številni prisotnosti najrazličnejših slojev, generacij in poklicev: »Procesije so se udeležili vsi najpomembnejši predstavniki politične, mestne, cerkvene, šolske, gospodarske oblasti. Tako so bili prisotni mestni magistrat, ravnatelj in predstavniki srednjih, meščanskih in strokovnih šol, predstavniki pošte, državno tožilstvo, okrožno sodišče, akademski senat in profesorji univerze, ban in predstavniki kranjske banske uprave/.../«. ¹¹⁴ Kljub temu, da so procesije že po prvi svetovni vojni izgubile »nekdanji baročni sijaj«, so še leta 1940 veljale za »največje in bučne manifestacije verskih čustev«, poleg tega pa »njihova priljubljenost v širokih vrstah naroda ni prav nič popustila«. ¹¹⁵

Poleg teh komemorativnih praks, sta pomembno vlogo kot simbola katoliške kulture in ceremoniala odigrala drugi evharistični kongres Jugoslavije, organiziran leta 1935 in šesti mednarodni kongres Kristusa Kralja organiziran leta 1939. Evharistični kongres je bil uprizarjen na ljubljanskem štadionu, kjer je petnajst tisoč

¹⁰⁴ Dolenc, *Med kulturo in politiko*, str. 145–147.

¹⁰⁵ Katoliški shodi so bili ponovno oživljeni. Leta 1923, ko je bil organiziran poslednji, se ga je udeležilo devetinštirideset tisoč ljudi (*Slovenec*, 30. maj 1927).

¹⁰⁶ Baskar, Martin Krpan ali habsburški mit kot sodobni slovenski mit, str. 75.

¹⁰⁷ Özkirimili, *Theories of Nationalism*, str. 234.

¹⁰⁸ Anderson, *Imagined Communities*, str. 185.

¹⁰⁹ *Nepodpisano*, *Slovenec*, 31. maj 1929.

¹¹⁰ Dolenc, *Med kulturo in politiko*, str. 158–159.

¹¹¹ *Nepodpisano*, *Slovenec*, 27. maj 1923.

¹¹² *Nepodpisano*, *Slovenec*, 30. maj 1927.

¹¹³ *Nepodpisano*, *Slovenec*, 29. maj 1937.

¹¹⁴ *Nepodpisano*, *Slovenec*, 7. junij 1936.

¹¹⁵ Potočnik, *Procesije*, 2, str. 32.

Primer narodne manifestacije ob procesiji sv. Rešnjega telesa, domačini iz Kleč in Savelj, 1938
(foto: Peter Lampič, hrani: Slovenski etnografski muzej)

mladih pelo evharistične pesmi. Tovrstni kongresi so bili od leta 1881 organizirani z namenom poudarjanja evharistije kot simbola katoliške zmage v procesu katoliške obnove.¹¹⁶ Udeležba na kongresu je bila tako kot na procesijah obvezna in je vključevala člane vseh političnih, izobraževalnih in drugih institucij. Med kongresom Kristusa Kralja so se odvijale slovesnosti v stolnici, hotelu Union in na ljubljanskem štadionu, kjer je dvajset tisoč otrok molilo in pelo.¹¹⁷ Ljubljanske trgovine so tekmovala za »najlepše okrasje svoje izložbe«, ¹¹⁸ ženske pa so tekmovala v okrasju stolnice in škofijske palače. Poleg tega so bili kipi Kristusa Kralja izpostavljeni na večjih prometnih središčih in glavnih cestah, stolnica je bila odeta v zelenje, povsod v mestu pa so visele državne in mestne zastave v čast kongresu. Namen kongresa je bil podkrepiti delo, s katerim bi se narodi odvrnili od »brezboštva«. ¹¹⁹ Do začetka druge svetovne vojne so torej uprizarjali raznovrstne katoliške komemorativne prakse, ki pa jim je bilo vsem skupno to, da so delovale kot mehanizmi izključevanja Drugih na osnovi njihove drugačne religiozne in narodne pripadnosti.

¹¹⁶ Benedik, Jegličev čas v zgodovini cerkve, str. 11.

¹¹⁷ Nepodpisano, Slovenec, 26. julij 1939

¹¹⁸ Prav tam.

¹¹⁹ Prav tam.

Sklepne misli

Sledenje zgodovinskemu razvoju uprizoritev procesij sv. Rešnjega telesa v Ljubljani razkriva načine, s katerimi je bila habsburška imperialna zapuščina oživiljena in preoblikovana od 16. stoletja do druge svetovne vojne. Simbolna moč evharistije, vloga procesije kot mehanizma nadziranja subjektov in kot mehanizma družbenega vključevanja in izključevanja ter sam ceremonialni in emocionalni značaj uprizoritve so predstavljali temeljna sredstva legitimacije imperialne in cerkvene moči. Tovrstne karakteristike procesije sv. Rešnjega telesa so predstavljale učinkovita sredstva tudi v procesu narodne identifikacije slovenske skupnosti proti koncu 19. in v prvi polovici 20. stoletja. Prav iz tega pa je razvidno, da je bila slovenska narodna identiteta vpeta v habsburški imperialni okvir. Procesije so postale kulturno udomačene in so predstavljale del lokalnega življenja, s čimer so jim prebivalci notranjeavstrijskih dežel dali pomen, ki se je obdržal po razpadu habsburške monarhije in ohranjal tudi v novi državni tvorbi, Kraljevini SHS. Ko so procesije postale neločljiv del političnega, kulturnega in družbenega življenja prebivalcev, so njihove uprizoritve doprinesle tudi k proizvodnji slovenske narodne identitete.

Selektivna rekonstrukcija spomina na bitke z Osmeni je služila kot podlaga za interpretacijo prihodnjih

konfliktov, bodisi protireformacijskega boja proti »krivi veri«, političnih bojov z »liberaluhi«, narodnih bojov z »nemčurji«, bodisi bojov med državo in Katoliško cerkvijo v Kraljevini SHS. Konstrukt Drugega je temeljil na podobi transgresorja obstoječega moralnega reda, ki ogroža obstoj skupnosti. Tovrstna podoba je bila kulturno rekonstruirana skozi čas, komplementirana z novimi kategorijami, zato da je lahko ohranjala vitalnost imperialne zapuščine in torej vitalnost same kulture. Uprizoritev procesij sv. Rešnjega telesa niso do druge svetovne vojne nikoli prekinili, saj bi to impliciralo prelom s selektivno konstruirano verzijo zgodovine in torej prekinitev kontinuitete med preteklostjo in sedanjostjo, kar bi ogrozilo idejo prihodnosti kolektivne in narodne skupnosti. Obstojnost uprizoritev procesij sv. Rešnjega telesa tekom več kot treh stoletij kaže na to, da so kot simboli katoliške religije nosile lastnosti, ki so sorodne tistim od naroda: podoba univerzalne družbene stvarnosti; trajnost, ki presega čas posameznega življenja; zahteva po popolni pripadnosti in predanosti posameznikov in skupin.¹²⁰ V času druge svetovne vojne in predvsem po njej se je vez med religijo in narodom predruščila in s tem tudi pomen katoliških komemorativnih praks. Od tedaj so bile procesije ukinjene in s tem tudi tista verzija zgodovine, ki jo je slovenska narodna skupnost vzdrževala od konca 19. in do prve polovice 20. stoletja.

Viri in literatura

Monografije in članki:

Anderson, Benedict: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism: Revised Edition*. London in New York: Verso, 2006.

Appadurai, Arjun: *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis in London: University of Minnesota Press, 1996.

Ashplant, T.G., Dawson, Graham in Roper, Michael: The politics of war memory and commemoration: contexts, structures and dynamics. V: *The Politics of War Memory and Commemoration*. T.G. Ashplant et al (ur.). London in New York: Routledge, 2000, str. 3–85.

Baraga, France: *Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691): Historia Annua Collegii Societatis Iesu Labacensis*. Ljubljana: Družina, 2003.

Baskar, Bojan: Martin Krpan ali habsburški mit kot sodobni slovenski mit. V: *Etnolog* 18 (2008), str. 75–94.

Baš, Angelos (ur.): *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.

Benedik, Metod: Jegličev čas v zgodovini cerkve. V: Edo Škulj (ur.), *Jegličev simpozij v Rimu*. Celje: Mohorjeva družba, 1991, str. 7–19.

Bled, Jean-Paul: *Franc Jožef*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990.

Blok, Anton: The Enigma of Senseless Violence. V: Göran Aijmer in Jon Abbink (ur.), *Meanings of Violence: A Cross Cultural Perspective*. Oxford in New York: Berg, 2000, str. 23–38.

Bowman, William David: *Priest and Parish in Vienna: 1780 to 1880*. Boston: Humanities Press, 1999.

Bowman, Glen: 'Violence and Identity.' V: *Anthropology of Violence and Conflict*. Bettina E. Schmidt in Ingo W. Schröder (ur.). 25–46. London in New York: Routledge, 2001.

Braunthal, Julius: *In Search of the Millenium*. London: Victor Gollancz Ltd., 1945.

Davis, Natalie: *Society and Culture in Early Modern France*. Oxford in Cambridge: Polity Press, 1995.

Dolenc, Ervin: 'Katoliška kulturna politika in kulturni boj v Kraljevini SHS.' V: *Cerkev, kultura in politika 1890–1914: Simpozij 1992*. France M. Dolinar et al (ur.). 48–60. Ljubljana: Slovenska matica, 1993.

Dolenc, Ervin: *Med kulturo in politiko: Kulturnopolitična razhajanja v Sloveniji med svetovnimima vojnama*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2010.

Dolinar, France M.: 'Praktično duhovno oblikovanje slovenskega katoličana 1890–1941.' V: *Cerkev, kultura in politika 1890–1914: Simpozij 1992*. France M. Dolinar et al (ur.). 155–166. Ljubljana: Slovenska matica, 1993.

Eliade, Mircea: *Mit i zbilja*. Zagreb: Matica Hrvatska, 1970.

Eliade, Mircea: *Zgodovina religioznih verovanj in idej: Tretji del: Od Mohameda do reformacije*. Ljubljana: DZS, 1996.

Foucault, Michel: *Discipline and Punish: the Birth of the Prison*. New York: Pantheon Books, 1977.

Grafenauer, Bogo: *Zgodovina Slovenskega naroda: Zvezek 5: Začetki slovenskega narodnega prebujenja v obdobju manufakturne in začetkov industrijske proizvodnje ter razkroja fevdalnih organizacijskih oblik med sredo XVIII. in sredo XIX. stoletja*. Ljubljana: DZS, 1974.

Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda: 1.del*. Celje: Mohorjeva družba, 1992 [1908].

Halbwachs, Maurice: *Kolektivni spomin*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2001 [1968].

Hobsbawm, Eric: 'Introduction: Inventing Tradition.' V: *The Invention of Tradition*. Eric Hobsbawm in Terence Ranger (ur.). Cambridge, New York in

¹²⁰ Rémond, *Religija in družba v Evropi*, str. 125–126.

- Melbourne: Cambridge University Press, 1983, str. 1–14.
- Howe, Nicholas:** 'Introduction.' V: *Ceremonial culture in pre-modern Europe*. Nicholas Howe (ur.). 1–12. Indiana: University of Notre Dame, 2007.
- Jeraj, Josip:** *Cerkvena zgodovina: Oris z domorodnega vidika*. Maribor: Samozaložba, 1935.
- Jezernik, Božidar:** 'Pomnjenje zgodovine kot pozabljanje preteklosti: Marijin steber pred cerkvijo sv. Jakoba v Ljubljani.' *Zgodovina za vse* XV (2008), št. 1, str. 37–56.
- Jezernik, Božidar:** 2008b 'Svoji k svojim!: Politične in družbene dimenzije slovenskega narodnega vprašanja.' *Etnolog* 18 (2008)a, str. 65–74.
- Jezernik, Božidar:** 'Od vzpona nacije do nacionalizacije.' V: *Slovensko meščanstvo: od vzpona nacije do nacionalizacije (1848–1948)*. Jože Dežman, Jože Hudales and Božidar Jezernik (ur.). Celovec: Mohorjeva založba, 2008c, str. 17–66.
- Jezernik, Božidar:** 'Dva obraza podobe Primoža Trubarja.' *Stati inu obstatu: revija za vprašanja protestantizma* (2008)d 7/8, str. 147–164.
- Johnston, William M.:** *The Austrian Mind: An Intellectual and Social History 1848–1938*. Berkeley: University of California Press, 1983.
- Kolar, Bogdan:** 'Jegličevi pastirski listi.' V: *Jegličev simpozij v Rimu*. Edo Škulj (ur.). Celje: Mohorjeva družba, 1991, str. 107–122.
- Kovačič, Lojze:** *Jezuiti in Slovenci*. Ljubljana: Predstojništvo Slovenske province Družbe Jezusove, 1991.
- Kuret, Niko:** *Praznično leto Slovencev: Starosvetne šege in navade od pomladi do zime*. Ljubljana: Družina, 1989.
- Lowenthal, David:** *Possessed by the Past: The Heritage Crusade and the Spoils of History*. New York: The Free Press, 1996.
- Lukan, Walter:** 'Gradivo k biografiji škofa Tomaža Hrena v dunajskih arhivih.' V: *Hrenov simpozij v Rimu*. Edo Škulj (ur.). Celje: Mohorjeva družba, 1998, str. 7–21.
- Mach, Zdzislaw:** *Symbols, Conflict, and Identity: Essays in Political Anthropology*. Albany: State University of New York Press, 1993.
- Macartney, C.A.:** *The Habsburg Empire 1790–1918*. London: Weidenfeld and Nicholson, 1971.
- Muir, Edward:** 'The Eye of the Procession: Ritual Ways of Seeing in the Renaissance.' V: *Ceremonial culture in pre-modern Europe*. Nicholas Howe (ur.). Indiana: University of Notre Dame, 2007, str. 129–153.
- Özirimili, Umut:** *Theories of Nationalism: A Critical Introduction*. London: Macmillan Press, 2000.
- Pleterski, Janko:** 'Katoliška ali socialna, narodna ali ljudska stranka? (Konceptije katoliške ljudske demokracije 1890–1918).' V: *Cerkev, kultura in politika 1890–1914: Simpozij* 1992. France M. Dolinar et al (ur.). Ljubljana: Slovenska matica, 1993, str. 21–33.
- Rémond, René:** *Religija in družba v Evropi: Esej o sekularizaciji evropskih družb v 19. in 20. stoletju (1789–1998)*. Ljubljana: Založba/*cf, 2005.
- Rubin, Miri:** *Corpus Christi: The Eucharist in Late Medieval Culture*. New York in Melbourne: Cambridge University Press, 1991.
- Simoniti, Vasko:** *Fanfare nasilja*. Ljubljana: Slovenska matica, 2003.
- Steska, Viktor:** *Ob tristoletnici šentjakobske cerkve v Ljubljani*. Ljubljana: Župna cerkev sv. Jakoba, 1915.
- Škrabl, France:** 'Hrenova oznanjevalna dejavnost.' V: *Hrenov simpozij v Rimu*. Edo Škulj (ur.). Celje: Mohorjeva družba, 1998, str. 181–198.
- Štih, Peter and Simoniti, Vasko:** *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*. Celovec: Mohorjeva družba, 1996.
- Periodični tisk:**
- Dolinar, France Martin:** 'Bratovščina svetega Rešnjega telesa v ljubljanski stolnici.' *Naša luč* 47 (1998), 4, str. 8.
- Fekonja, Andrej:** 'Reformacija v Slovincih: Reformacijska komisija v Kranjski leta 1614–1618.' *Ljubljanski zvon* 10 (1890), 11, str. 656–664, 712–722.
- Lesar, Jos:** 'Žiga Lamberg – Tomaž Hren.' *Dom in svet*, (1913), 12, str. 446–453.
- Potočnik, A.:** 'Procesije v stari in novi Ljubljani.' *Kronika slovenskih mest* 7 (1940), 1, str. 1–15.
- Potočnik, A.:** 'Procesije v stari in novi Ljubljani.' *Kronika slovenskih mest* 7 (1940), 2, str. 13–20.
- Potočnik, A.:** 'Procesije v stari in novi Ljubljani.' *Kronika slovenskih mest* 7 (1940), 3, str. 25–35.
- [Nepodpisano]**
- 'Avstrijsko cesarstvo: Iz Ilirske Bistrice.' *Slovenec*, 11. junij, 2 (1874), 68.
- 'Dnevne novice.' *Slovenec*, 13. september, 42 (1914), 207a.
- 'Domače novice: Iz Ljubljane.' *Slovenec*, 29. maj, 3 (1875), 62.
- 'Domače stvari.' *Slovenec*, 6. junij, 2 (1874), 66.
- 'Dopisi.' *Kmetijsko in rokodelske novice* 22 (1864), 21, str. 170–174.
- 'Dopisi.' *Kmetijsko in rokodelske novice* 28 (1870), 16, str. 130–132.
- 'Dopisi.' *Kmetijsko in rokodelske novice* 28 (1870), 26, str. 207–211.
- 'Dopisi.' *Kmetijsko in rokodelske novice* 30 (1872), 23, str. 182–186.
- 'Ljubljana: Procesija sv. Rešnjega telesa v Stolnici.' *Slovenec*, 7. junij, 64 (1936), 129.

- ‘Ljubljanske novice.’ *Slovenec*, 22. avgust, 42 (1914), 190.
 ‘Ljubljanske novice.’ *Slovenec*, 29. maj, 35 (1907), 122.
 ‘Ljubljanske novice.’ *Slovenec*, 31. maj, 43 (1915), 121.
 ‘Ljubljanske novice.’ *Slovenec*, 6. junij, 45 (1917), 128.
 ‘Ljubljanske novice.’ *Slovenec*, 9. september, 32 (1904), 205.
 ‘Na Telovo.’ *Slovenec*, 29. maj, 46 (1918), 121.
 ‘Olepševalna dela za kongres.’ *Slovenec*, 26. julij, 67 (1939), 168.

Zusammenfassung

„WENN DU KEIN CHRIST BIST, GEH NICHT IN DIE NÄHE, UND DIR WIRD NICHTS PASSIEREN“

Inszenierungen von Fronleichnamsprozessionen in Ljubljana vom 16. Jahrhundert bis zum Zweiten Weltkrieg

Religiöse Symbole wurden durch die Geschichte häufig zu politischen Zwecken verwendet. Im frühen 16. Jahrhundert benutzte die habsburgische Elite zwei religiöse Hauptsymbole, um das öffentliche Gesicht der politischen Macht darzustellen: die Eucharistie und die Jungfrau Maria. Fronleichnamsprozessionen als katholische, mit der Eucharistie verbundene commemorative Praktiken wirkten im kontrollierten rituellen Umfeld als wirksame Instrumente, um für Zuschauer und Teilnehmer die von der Katholischen Kirche und dem Habsburgischen Reich gebilligten Werte widerzuspiegeln. Die Inszenierungen der Prozessionen bekräftigten die Allgegenwart der religiösen und imperialen Macht und beeinflussten damit das Empfinden des Raumes, den die Menschen besaßen. Die Eucharistie als fundamentales katholisches und politisches Symbol stellte im 16. und 17. Jahrhundert das Gefüge der gesellschaftlichen Beziehungen zwischen den Menschen dar und spiegelte die Haltung der Menschen zu mystischen Entitäten, die ansonsten aus der alltäglichen Erfahrung ausgeschlossen waren. Die Fronleichnamsprozessionen rühmten einerseits den Leib Christi und aktualisierten somit die biblische Vergangenheit in der Gegenwart, andererseits preisten sie die Erinnerung an den habsburgischen Triumph über die „Ungläubigen“, wie die Osmanen bezeichnet wurden, und später über die „Ketzer“, wie die Protestanten genannt wurden. Die Prozession wurde so umgestaltet, dass sie nicht nur das religiöse Gedenken glorifizierte, sondern auch das Gedenken an den militärischen Triumph des Imperiums und den moralischen Triumph der Katholischen Kirche. Diese Botschaft und das selektiv konstruierte kollektive Ge-

dächtnis bildeten die grundlegende Charakteristik der Prozession, aufgrund der sie immer wieder, wenn es zu gesellschaftlichen, politischen oder militärischen Konflikten kam, zur Vermittlung der Botschaft über die Allmacht der dominanten politischen Option und der Kirche verwendbar war.

Im 19. Jahrhundert, als die nationalen Fragen der habsburgischen Völker zu entzweien drohten, belebten die Katholische Kirche und die politische Elite erneut ebendiese Fronleichnamsprozessionen und gestalteten sie um – einerseits zu Mechanismen der Bestätigung der Zuseher und Teilnehmer als dem Imperium und der Kirche loyal zugetan, andererseits zu Mechanismen des Ausschlusses der „Glaubenslosen“ bzw. der liberalen Politiker. Gegen Ende des 19. Jahrhunderts kam es mit dem Zerbröckeln der einheitlichen nationalen Politik in Innerösterreich zu einer immer intensiveren Entwicklung der slowenischen nationalen Idee. Es entstand die Ideologie der Teilung Einheimischer – Fremder und gleichzeitig Bestrebungen zur Entwicklung der slowenischen sprachlichen Ideologie und Identität. Die Prozessionen wurden umgestaltet zu Mechanismen der Bestätigung für Angehörige der katholisch-klerikalen politischen Option, Unterstützer der Katholischen Kirche und vor allem Angehörige des slowenischen Volkes. Die klerikalen Politiker sahen die Idee des slowenischen Volkes auf der Grundlage der katholischen Religion begründet. Wegen ihrer andersartigen Religion und vor allem ihrer andersartigen Nationalität wurden die Deutschen als „Deutschtümler“ aus dem innerösterreichischen Kollektiv verbannt. Das imperiale Erbe, das in den Prozessionen mitgetragen wurde und sich in der Betonung des Konstruktes des Anderen und der Bekräftigung der vorherrschenden politischen Richtung spiegelte, wurde übernommen und bewahrt, und zwar von den klerikalen Politikern in Innerösterreich als auch der Mehrheitsbevölkerung, die deren Unterstützung sicherstellte. Gerade weil die Prozessionen stark mit lokalen Bedeutungen und dem gesellschaftlichen Leben sowie moralischen Werten verflochten waren, wurden sie auch im neu entstandenen Staat, dem Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen (SHS) beibehalten. Sie stellten ein wesentliches Mittel der slowenischen nationalen Identifikation und somit auch ein Mittel des Widerstandes gegen die serbisch-kroatische Assimilation dar.

Schlüsselwörter: Gedenkfeiern, katholische Religion, Habsburgisches Reich, Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen (SHS), slowenisches Volk, Entkolonialisierung, das Konstrukt des Anderen

Goranka Kreačič

Dvesto let celjsko-samoborskega rodu Wiesner Livadić

Kreačič Goranka, učiteljica umetnostne zgodovine, Osnovna šola Preserje, Jezero 34, SI-1352 Preserje

Kreačič Goranka, art history teacher, Preserje Primary School, Jezero 34, SI-1352 Preserje

929.52 Wiesner Livadić

929.52 Wiesner Livadić

DVESTO LET CELJSKO-SAMOBORSKEGA RODU WIESNER LIVADIĆ

200 YEARS OF THE CELJE-SAMOBOR WIESNER LIVADIĆ FAMILY

Rod Wiesnerjevih, ki izvira iz Celja, je v razponu dvestotih let prispeval pomemben delež v hrvaško kulturno zgodovino. Ferdinand Wiesner iz Celja, pravnik in skladatelj, je kot desetleten deček podedoval posestvo in dvorec svoje tete, očetove sestre, vdove po dvornem svetniku Franju pl. Tisztapatakyju, in se s staršema preselil v Samobor. Bil je ena od osrednjih osebnosti ilirskega gibanja na Hrvaškem, »prvi in največji glasbenik Ilirije, kot so si jo zamislili Napoleon v političnem pomenu, Janko Drašković in Ljudevit Gaj pa v literarnem in političnem pomenu«. V ilirskem duhu je svoj priimek prevedel v Livadić. V njegovem dvorcu, »ilirskem gnezdu«, v Samoboru, so se zbirali znani pripadniki ilirskega gibanja, med njimi tudi Ferdo dober prijatelj, slovensko-hrvaški pesnik Stanko Vraz. Ferdinandov sin, Kamilo Wiesner-Livadić je bil odvetnik in kr. notar ter (amaterski) operni pevec, ki je nastopil v prvi hrvaški operi *Ljubezen in zloba* Vatroslava Lisinskega. Vnuk Branimir je bil pisatelj, pripadnik hrvaške moderne, literarni teoretik in predsednik hrvaškega PEN kluba med dvema svetovnjima vojnoma. Ferdinandov pravnuk in Kamilov vnuk, Kamilo Tompa, je bil slikar, scenograf in univerzitetni profesor

Ključne besede: *Ferdinand Wiesner Livadić, ilirsko gibanje, Kamilo Wiesner Livadić, Branimir Wiesner Livadić, Kamilo Tompa.*

The Wiesner family, originally from Celje, made a significant contribution to Croatian cultural history over a period of 200 years. Ferdinand Wiesner from Celje, lawyer and composer, was 10 when he inherited an estate and a mansion from his aunt, who was his father's sister and the widow of the court advisor Franjo von Tisztapataky; the 10-year old moved to Samobor with his parents. He was the central figure of the Illyrian movement in Croatia, "the first and finest musician of Illyria as was epitomized by Napoleon from a political and Janko Drašković and Ljudevit Gaj from a literary and political sense". In Illyrian fashion, he translated his family name into Livadić. His mansion, "the Illyrian Nest" in Samobor, became a meeting place for famous protagonists of the Illyrian movement, among them Ferdo's good friend, the Slovenian-Croatian poet Stanko Vraz. Ferdinand's son, Kamilo Wiesner-Livadić, was a lawyer, notary and (amateur) opera singer, who performed in the first Croatian opera *Love and Hate* by Vatroslav Lisinski. His grandson Branimir was a writer, a member of Croatian Modern, a literary theoretician and president of the Croatian Pen Club between the world wars. Ferdinand's great grandson and Kamilo's grandson, Kamilo Tompa, was a painter, scenographer and university professor.

Key words: *Ferdinand Wiesner Livadić, Illyrian Movement, Kamilo Wiesner Livadić, Branimir Wiesner Livadić, Kamilo Tompa.*

Rod Wiesnerjevih, ki izvira iz Celja, je v razponu dvestotih let prispeval pomemben delež v hrvaško kulturno zgodovino. Ferdinand Wiesner iz Celja, pravnik in skladatelj, je kot desetletni deček podedoval posestvo in dvorec svoje tete, očetove sestre, vdove po dvornem svetniku Franju pl. Tisztapatakyju, in se s staršema preselil v Samobor. Bil je ena od osrednjih osebnosti ilirskega gibanja na Hrvaškem. Hrvaški etnomuzikolog in zgodovinar iz 19. stoletja, F. Kuhač, ga je označil za prvega in največjega glasbenika Ilirije, »kot so si jo zamislili Napoleon v političnem pomenu, Janko Drašković in Ljudevit Gaj pa v političem in literarnem pomenu.« V ilirskem duhu je prevedel svoj priimek in postal Livadić (nem. die Wiese – livada). V njegovem dvorcu, »ilirskem gnezdu«, v Samoboru so se zbirali znani pripadniki ilirskega gibanja, med njimi tudi Ferdov dober prijatelj, slovensko-hrvaški pesnik Stanko Vraz. Ferdinandov sin Kamilo Wiesner-Livadić je bil odvetnik in kr. notar ter (amaterski) operni pevec, ki je nastopil v prvi hrvaški operi *Ljubezen in zloba* Vatroslava Lisinskega. Vnuk Branimir, Kamilov sin, je bil pisatelj, najradikalnejši predstavnik hrvaške moderne, literarni teoretik in predsednik hrvaškega PEN kluba med dvema svetovnima vojnoma. Ferdinandov pravnuk in Kamilov vnuk, Kamilo Tompa, je bil slikar, scenograf in univerzitetni profesor.

Ferdinand Wiesner Livadić (1799–1879), skladatelj, pravnik

Mestni uradnik¹ Franz Wiesner in Maria Theresia Dornigg (Dornik/g) sta se poročila v Celju, 26. decembra 1795, kjer je ob poroki Franz zapisan kot Wiser. Zakonca

Franz Ferdinand Wiesner oz. Ferdo Livadić »Samoborski«.
(wikipedia)

sta sprva živela na naslovu Celje mesto 62 in nato Celje mesto 111. Imela sta tri hčerke: Franzisko Kunigundo, ki je umrla še kot dojenčica, Josepho Amalio in Karolino Mario ter edinega sina Franza Ferdinanda. Ferdinandova krstna botra sta bila materin brat Mathias Josephus Dornigg, lastnik *Forsthofa* (Gozdni dvorec ob Ložnici), in očetova

sestra Elisabeth Wiesner, por. Tisztapataky, iz Samobora. V mariborskih nadškofijskih arhivih je bilo mogoče odkriti le rojstvo Ferdove matere Marije Terezije, ki se je rodila 9. ok-

tobra 1767 v Celju, in sicer slikarju Urbanu in Anni Mariji Elisabethi Dornigg, roj. Wersin. Ker v rojstnih matičnih knjigah Celja ni bilo mogoče najti podatkov o rojstvu Ferdovega očeta Franza Wiesnerja, je mogoče domnevati, da se je priselil v Celje od drugod ali da je morda res germaniziral slovenski priimek Višnjar, kot je to veliko pozneje zatrjeval njegov vnuk.

Dvorec s posestvom v Samoboru,² ki ga je Ferdu leta 1809 zapustila teta Elisabeth, vdova po dvornem svetniku Franju pl. Tisztapatakyju, in kamor se je družina preselila, je upravljal njegov oče, in sicer do Ferdovega štiriindvajsetega leta. Ferdo se je že od mladih nog glasbeno izobraževal, sprva v samoborski šoli in nato v Zagrebu, kjer je vadil petje in violino. Po gimnaziji se je vpisal na pravno fakulteto v Gradcu, kjer je diplomiral leta 1822. Tam je nenavadno hitro zaslovel kot skladatelj, pianist in violinist, kmalu pa je postal tudi član Štajerskega glasbenega društva. Po diplomi je nameraval nadaljevati s študijem glasbe in s pripravljanjem doktorata iz prava na Dunaju, a mu je oče zaradi opešane zdravja in v skladu s tetino oporoko izročil posestvo v Samoboru. Tako se je mladi Ferdo moral vrniti.

24. februarja 1923 se je v Gradcu poročil z domačinko Catharino Presinger,³ hčerko posestnika Franza pl. Presingerja.⁴ Mlada zakonca, ki sta imela pet otrok, sta se nastanila v Samoboru, kjer je njun dvorec kaj kmalu postal zbirališče pristašev ilirskega gibanja. Poleg rednih gostov, kot so bili Ljudevit Gaj, grof Janko Drašković in drugi ilirci, so Wiesnerje obiskale še mnoge druge znane osebnosti, med njimi tudi Julius Epstein in Franz Liszt. Slovensko-hrvaški pesnik Stanko Vraz je bil zelo dober Ferdov prijatelj in je pri njem preživel veliko časa.

Samobor je bil v tistem času politično razdeljen na dve stranki. Mestna politična elita je pod vodstvom Ferda Wiesnerja in nosilec ilirskega gibanja v Samoboru podpirala Narodno (ilirsko) stranko. Močna je bila tudi t.i. »mađaronska stranka«, ki jo je vodil E. Súlykom, potomec v 18. stoletju z Ogrske v Samobor priseljene družine Súlyok de Karatsos. V času revolucionarnega vrenja leta 1948 je bil Ferdo Wiesner Livadić načelnik občinskega sodišča in mestni župan,⁵ kar je gotovo pospešilo vzpon narodne stranke v mestu.

² Iz popisa posestev iz leta 1848 v Samoboru je mogoče ugotoviti, da je Ferdo Wiesner Livadić delil lastništvo skupaj s Praunspergerji nad 113 »selišti« (sessio colonialis), na katerih je živelo 130 »selišnih« družin ter ena družina inquilinov (Popović, Popis imanja Zagrebačke županije u doba ukidanja feudalnih odnosa, 1995).

³ Zakonca sta imela pet otrok, štiri sinove, Kamila, Emila, Huga in Josipa ter hči Pavlino.

⁴ Kuhač, *Ilirski glazbenici*, str. 15.

⁵ Ferdo Wiesner Livadić je bil župan in načelnik sodišča med leti 1842–1945 ter 1847–1950. Istočasno je bil tudi ravnatelj samoborske šole.

¹ Po podatkih Nadškofijskega arhiva iz Maribora (RMK Celje 1794–1801, str. 92) je bil Ferdov oče uradnik na sodišču oz. *actuar*.

Livadićev dvorec/kurija v Samoboru je danes sedež Samoborskega muzeja. (Samoborski muzej, 2010).

Do sedaj odkrita Wiesnerjeva glasbena zapuščina obsega 140 hrvaških samospevov »popijevaka«, 10 slovenskih, 45 nemških, 32 cerkvenih pesmi, 40 koračnic za klavir itn. Najbolj pa je znan po budnici *Još Horvatska nej' propala*, s katero se je za vedno usidral v narodno zavest Hrvatov. Izročilo pravi,⁶ da se je Ljudevit Gaj sredi zime 1833 s sanmi peljal na obisk k Ferdu v Samobor. Idila jasne zimske noči in odmev petja vaščanov sta ga tako prevzela, da je takoj po prihodu v dvorec zapisal verze, ki jih je sestavil že na poti. Ferdo je sedel za klavir in začel skladati melodijo na Gajevo besedilo.

Tako je nastala pesem, ki je kmalu postala neka kšna himna ilirskega gibanja. Prvič je bila izvedena 7. februarja 1835 v zagrebškem gledališču, in sicer med odmorom ob uprizoritvi neke gledališke predstave v nemščini. Dirigent Juraj Wiesner von Morgenstern, ki ni bil Ferdov sorodnik, je skladbo priredil za zbor in orkester. Pozneje je Ferdo skladbo priredil še za vokal in klavir. Prvo vokalno izvedbo je zapela mlada grofica Sidonija Erdödy, ki je potem še večkrat nastopala v glasbenih delih ilirskih skladateljev in se tako zapisala v hrvaško glasbeno zgodovino kot prva hrvaška koncertna pevka. Tudi sama vneta »ilirka« je nastopila v prvi hrvaški operi *Ljubezen in zloba* Vatroslava Lisinskega ter se tako še enkrat zapisala v glasbeno zgodovino kot prva hrvaška operna pevka.

⁶ Franjo Kuhač je to zgodbo prvič objavil v *Viencu* leta 1874 in omenja, da mu jo je povedal sam Ferdo Wiesner Livadić. Pozneje so nekateri avtorji temu oporekali, vendar je Kuhačeva razlaga obveljala za najbolj verjetno.

V literaturi ni nikjer zaslediti podatka, razen pri Kuhaču, da je Ferdov oče dobil plemiški naslov von Wiesenfeld. Ko je Kuhač leta 1874 to prvič objavil v *Viencu*,⁷ se je vsul plaz kritik iz vrst samoborskega plemstva, ki so zanikali kakršnokoli povezavo Wiesnerjev s plemiči. Pismo, ki ga je Kuhač v celoti citiral,⁸ je bilo sicer anonimno, tako da zagotovo ne moremo vedeti, kdo ga je napisal. Kuhač namreč omeni, da mu je podatek posredoval sam Ferdo Wiesner. Nato poda še dva pisna dokaza, ki naj bi potrjevala resničnost njegove trditve. Prvi je dopis Stanka Vraza iz leta 1845,⁹ ki omenja Ferda Wiesnerja kot plemiča, drugi pa prihaja iz ohranjenega pisma, ki ga je napisal sam Ferdo Wiesner. Pismo, ki ga je v prepisu hranil Kuhač, je Ferdo napisal 7. januarja 1868 Velimirju Gaju, Ljudevitovemu sinu. V pismu se Ferdo opravičuje, ker ni odgovoril na Gajevo pismo. Pojasnjuje, da pisma sploh ni dobil, ker ga poštar ni dostavil, in razloži, zakaj se je to zgodilo:

»Morate vedeti, da je naš poštar некоč rekel, da na tem naslovu ni nobenih Livadićev temveč so samo Wiesnerji. *Das k.u.k. Postamt kennt keine Livadić, nur einen Wiesner. Der alte illyrische Esel hat sich, oder die Illyrier ihn, in Livadić umgetauft.*«

Nato omenja, da se je pred leti tudi neki drugi Wiesner von Morgenstern ukvarjal z glasbo v Zagrebu, zato mu je prišel prav priimek Livadić, saj ju tako niso zamenjevali. In nadaljuje: »On je bil *von Morgenstern*, jaz sem *von Wiesenfeld*, madžarski plemič, toda hvala lepa sedaj za takšno plemstvo; ne bomo nikoli za njega vedeli niti ga 'na vidjelo dali'«. ¹⁰

Takoj, ko je družina Wiesner prišla v novi dom, je Ferdov oče kot celjski sodni uradnik¹¹ dobil službo mirovnega sodnika v Samoboru. Zaradi dobro opravljene službe in zvestobe kralju in domovini naj bi mu podelili dedni naslov ogrskega plemiča s pridevkom von Wiesenfeld. Omenili smo že, da je bil tudi Franjo T., mož Ferdove tete Elisabeth, pravnik in dvorni svetnik, »prvi asesor«. ¹² Tomić ga v zgodovinskem romanu *Za kralja*,

⁷ *Vienac* je bil osrednji hrvaški literarni časopis v 19. stoletju.

⁸ Kuhač, *Ilirski glazbenici*, str. 6.

⁹ *Ibid.*, str. 281. Stanko Vraz piše Karlu Jaromiru Erbenu, češkemu zgodovinarju, pesniku in pisatelju.

¹⁰ *Ibid.* str. 7.

¹¹ Podatkov o sodnem upravitelju oz. mestnem uradniku Franzu Wiesnerju v Celju ni bilo mogoče najti, ker se v Zgodovinskem arhivu Celje hranijo kadrovske evidence v fondu Krajevnega sodišča Magistrata Celje šele od leta 1815.

¹² »Bivšega kraljevega sodnika je zelo jezilo, da je bil za predsednika sodišča imenovan Mirko Paszthory, dvorni svetnik Njegovega Veličanstva, prvi pomočnik (asesor) pa je bil Franjo Tisztapataky. Oba sta bila z Ogrske in znanca bana Balaša. Gospoda Bolto je jezilo, da so mu nastavili ta dva Madžara, njemu, ki je bil steber banske uprave in ki je kot protonotar reševal najbolj zapletene primere«. Tomić, *Za kralja - za dom*, 2. del, str. 280.

za dom omenja z imenom in priimkom brez naslova. Samoborski dvorec je omenjen v dokumentih leta 1764 kot last pl. Kraljičev. Ob koncu 18. stoletja pa ga je kupil novi lastnik, zapisan že kot Franjo pl. Tisztapataky. Ob tem kaže poudariti, da je bilo v tistem času mogoče zaprositi za plemstvo po tridesetih letih dela v državni upravi. Tako je skoraj gotovo prišel do plemstva Ferdov stric, sodnik in dvorni svetnik Franjo Tisztapataky, in verjetno je tako prišel do plemstva, če je, tudi njegov oče, celjski »actuar« in samoborski mirovni sodnik Franz Wiesner.

Potrnilo, da so Wiesnerji dobili plemiški naziv, je mogoče prebrati tudi v dokumentu, ki ga je leta 1938 izdal župnijski urad pri Okičkoj Sv. Mariji, kjer jamčijo za resničnost podatkov pri rodoslovju družine Tompa. Nepopoln dokument, ki beleži samo moške potomce štirih generacij, je za nas pomemben le zato, ker je v njem omenjena vnukinja Ferda Livadića, ki se je poročila z Jankom pl. Tompo. Zapisana je kot Wanda pl. Wi(e)sner.

Omeniti kaže, da v Hrvaškem državnem arhivu ne hranijo nobenih dokumentov, ki bi dokazovali pridobitev plemstva Franza Wiesnerja.

O Ferdu Wiesnerju Livadiću je bilo napisanih veliko člankov, razprav in knjig. V devetdesetih letih 20. stoletja je oživelo zanimanje stroke in javnosti za neki, skoraj pozabljeni del hrvaške zgodovine. Ferdo Wiesner-Livadić in ilirci so bili po eni strani slavljene junaki, po drugi strani pa celo »krivci« za 90 let poznejšo hrvaško izkušnjo v obeh Jugoslavijah. To bipolarno razklanost, ki je sledila ilirskemu »revival-u« lepo ponazarja poskus analize ilirske dediščine za hrvaško zgodovino izpod peresa dr. Srečka Lipovčana. Avtor poskuša »razrešiti« ilirce tako »zaslug« kot tudi »krivde« za odločitve Hrvatov skoraj sto let pozneje, pri tem pa se ne upre skušnjavi podati še svojo sodbo: »Gajev naraščaj velja razrešiti 'krivde' za vse poznejše jugounitaristične konstrukte, ki so negativno vplivali na zgodovinski razvoj moderne hrvaške družbe.«¹³ Ter še nekoliko dlje: »Gajev naraščaj kaže razrešiti tudi 'zasluge', da je omogočil 'pravi' ('pravilen') razvoj umetnosti, češ da so prerodili umetnost. Dejansko so zavrli njen razvoj in nas s tem potisnili nazaj v preteklost, saj so začeli z usodnim ločevanjem od dotedanjega civilizacijskega in kulturnega prostora, v katerem se je v paralelnih koncentričnih kulturnih krogih mediteranske oz. srednjeevropske kulture že od 9. stoletja razvijal hrvaški narod. Posledice takšne preusmeritve, za katero seveda niso 'zaslužni' samo 'pre-roditelji', pa se čutijo še danes.«¹⁴

¹³ Srečko Lipovčan, »Kroatizem« ili »ilirizem«, 1992, str. 19.

¹⁴ Ibid., str. 19.

Odlomek nam lepo ponazarja, kako prav je imel Ferdinand Wiesner, ko je 12. aprila 1873 v pismu hrvaškemu etnomuzikologu F. Kuhaču napisal naslednje besede: »Nikoli ne hvalite nobenega Hrvata pred njegovo smrtjo, niti mene ne! Poleg tega povsem pozabljate, da smo Hrvati razdeljeni v več strank, zato bi opis mojega dela in življenja nakopal mnogo sovražnikov ne samo meni, temveč predvsem mojim otrokom, zelo bi jim namreč škodovali v njihovi karieri.«¹⁵

Ferdinand Wiesner je umrl leta 1879; v hrvaški glasbeni zgodovini je zapisan kot Ferdo Livadić. Svoj dvorec/kurijo in posestvo je zapustil¹⁶ svojim prezadolženim sinovom, ki so ga takoj prodali trgovcu Matiji Bauerju. Pozneje je dvorec še menjaval lastnike, dokler se ni leta 1949 vanj vselil Samoborski muzej, ki je tam še danes. V muzeju je tudi spominska soba, posvečena življenju in delu »mnogo slavljenega horvaškega muzikarja Ferda Livadića Samoborskog.«¹⁷

Kamilo Wiesner Livadić (1824–1883), operni pevec, odvetnik

Kamilo Wiesner Livadić se je rodil leta 1824 v Samoboru, kot prvorojeni sin v Celju rojenega Ferdinanda Wiesnerja in Katarine Presinger iz Gradca. V salonu družinskega dvorca so se velikokrat izvajale skladbe njegovega očeta. Ferdo Wiesner Livadić je zložil več kot sto samospevov (hrv. *popijevka*, nem. *Lied*), od katerih je bila tretjina prirejenih za nemška besedila, njihovo melodijo pa je navdihnil italijanski *bel canto*. Povsem naravno je, da je v takem okolju mladi Kamilo izvajal skladbe svojega očeta in se sčasoma razvil v zelo dobrega pevca.¹⁸ Poleg Kamila je bila odlična pevka tudi njegova mati Katarina.¹⁹

Kamilov sin Branimir je v kratkem sestavku, ki ga je naslovil *Avtobiografija*,²⁰ zapisal veliko let pozneje, da je oče kot mladenič nastopal tudi v Štrigovem²¹ kvartetu,

¹⁵ Franjo Kuhač, *Ilirski glazbenici*, Zagreb, Sveučilišna biblioteka, str. 40.

¹⁶ Z besedo kurija označujejo Hrvati reprezentativno hišo oz. dvor (lat. *curia* – dvorec). Kurijo in dvorec je včasih težko razlikovati, vsekakor je kurija manjša kot dvorec in je središče manjših plemiških posestev.

¹⁷ Novice gospodarske, obrtniške in narodne, 9. maj 1860.

¹⁸ Koraljka Kos Jurčec, *Začeci solo pesmi*, Muzikološki zbornik, 2006, str. 26.

¹⁹ Franjo Kuhač, *Ilirski glazbenici*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 1994, str. 26: »Dok je Livadiću još gospodja živjela i pjevala, a prestavila se je na onaj svet dne 20. veljače 1870, uglazbavao je Livadić svoje popijevke za tanko grlo; poslije, kad mu je sin Kamilo dostao liepa basa, pisao je za tu vrst grla.«

²⁰ Branimir Livadić, *Pjesme i pripovjesti*, Zagreb, Suvremena biblioteka, 1944.

²¹ Kvartet so sestavljali: Franjo Stazić oz. Franz Stoeger, prvi tenor, ki je potem postal vodilni tenorist dunajske dvorne opere, Lujo

s katerim so naredili turnejo po vsej Hrvaški. Alberto Ognjen pl. Štriga, *corpus movens* ilirske glasbene misli, je bil eden od najbolj zanimivih in izvirnih mladih glasbenikov na Hrvaškem. S svojim kvartetom, ki ga je ustanovil leta 1844, je izvajal skladbe Ferda Livadića, Vatroslava Lisinskega in drugih ilircev. Z njimi je skušal popularizirati gibanje tudi v drugih krajih države.

A. O. Štriga je podpiral in spodbujal V. Lisinskega pri ustvarjanju. Slednji je zložil prvo hrvaško opero *Ljubezen in zloba*, ki je bila uprizorjena 28. marca 1846. Prvi izvajalci so bili grofica Sidonija Erdödy, ki jo poznamo s praižvedbe Livadić Wiesnerjeve budnice *Još Horvatska nej' propala* ter vsi člani kvarteta, med njimi tudi komaj enaindvajsetletni Kamilo. Stanko Vraz, ki je napisal obsežno predstavitev opere, je s tem postal tudi začetnik hrvaške časopisne kritike. Opera je pri občinstvu doživela tolikšen uspeh, da so jo potem izvajali še petkrat zapored. Poglejmo, kaj je o tem leta 1910, torej 65 let pozneje, poročal, sicer v nekem povsem drugem kontekstu, naš *Dom in svet*: »Prvič je vstopila opera v hrvaško gledališče že dne 28. marca 1845, ko se je prvič pela Lisinskega opera 'Ljubezen in zloba'. Zanimivo je, kakšne osebe so takrat nastopile na odru, že da se spozna, kake vrste ljudje so takrat sodelovali pri narodnem prebujanju. Najdemo imena: Sidonija pl. Rubido, rojena grofica Erdödy, gdč. Švabelova, Franjo Steger–Stazić, Ljudevit Pihler, Kamilo Wiesner–Livadić, Franjo Wiesner–Morgenstern in Alberto Striga. Za narodno prebujanje Hrvaške so bili njihovi nastopi velikega pomena, ne pa toliko za umetnost samo, kajti kot umetniška institucija je prišla opera na hrvaški oder šele l. 1870.«²²

Kamilo Wiesner–Livadić se je poročil s Katarino Reichherzer, hčerko premožnih staršev iz Karlovca. Njun sin Branimir se spominja,²³ da je bil njegov stari oče in materin oče blagajnik vseh patriotskih društev, ki so jih ustanovili ilirski vodje. Hčerko je poslal v deklško šolo v Gradec, kjer je dobila dobro izobrazbo. Katarina je kot dekle redno nastopala na svečanih prireditvah društev in recitirala ilirske domoljubne pesmi. Zakonca sta imela dva otroka, sina Branimira in hčer Wando. Leta 1983 je Kamilo umrl in pustil brez sredstev vdovo z dvanajstletnim sinom in devetletno hčerko. Zakaj in kako se je zgodilo, da je družina obubožala in si ni opomogla niti po prodaji dvorca, nam ni Branimir nikjer pojasnil.²⁴

Pichler, drugi tenor, Alberto Ognjen Štriga, bariton/prvi bas in Kamilo Livadić, drugi bas.

²² Lanska sezona v Zagrebu, *Dom in svet*, 1910, št. 9, str. 413.

²³ Branimir Livadić, *Pjesme i pripovjesti*, Zagreb, Suvremena biblioteka, 1944.

²⁴ Kaj se je pravzaprav zgodilo pa je avtorica prispevka izvedela v pogovoru s pra–pravnukom Ferda Wiesnerja Livadića. Kratek zapis posredovane zgodbe je v poglavju o Kamilu Tompi.

Dr. Branimir Wiesner Livadić (1871 -1949), dr. filozofije, pisatelj, literarni teoretik

Branimir Wiesner Livadić, sin opernega pevca Kamila Wiesnerja Livadića in Katarine Reichherzer ter vnuk skladatelja Ferdinanda Wiesnerja Livadića in Katarine Presinger, se je rodil v Samoboru, v dvorcu svojega starega očeta Ferda. Nato so Ferdovi sinovi obubožali in so zaradi zadolženosti morali prodati dvorec. Odvetnik in pevec Kamilo se gmotno ni več opomogel, kmalu je tudi zbolel in umrl. Branimir nam v svoji avtobiografiji pravi, da je oče umrl malo preden bi on moral iti na šolanje v Zagreb. Ko je vdova preživljala najhujše čase, je priskočil na pomoč stari družinski prijatelj, zagrebški župan

Branimir Wiesner Livadić. (wikipedia)

Nikola Badovinac, in je dal dvanajstletnega Branimirja v plemiški dijaški dom–konvikt. V zavodu in v šoli je imel dobre učitelje in sošolce, zato se je tam dobro počutil. Na gornjegrajski klasični gimnaziji v Zagrebu je maturiral leta 1889. Že v mladih letih je vedel, kaj bo študiral, filozofija je bila njegova izbira od nekdaj, zato je vpisal kot glavni predmet spekulativno filozofijo.

Branimirjev študij je financiral prijatelj njegovega očeta, baron Ljudevit Vranicani (Vranyczany). Ker je bil dober študent, mu je baron v drugem letniku povišal podporo in mu na Dunaju omogočil nadaljevanje študija. Že kot študent je veliko pisal in objavljaj, predvsem pesmi. Pri dvaindvajsetih je napisal in izdal epsko pesnitev *Jeremija*, ki jo je leta 1893 poslal tudi v *Ljubljanski zvon*. Poglejmo, kaj je o tem zapisal slovenski anonimni kritik: »Jeremija. Prejeli smo to epsko pesem v treh spevih, katero je zložil mladi hrvaški pesnik Branimir Livadić. Kritika oponaša temu delu različne in stvarne tehniške hibe ter zlasti poudarja, da pesnik ni dorasel vzvišenemu predmetu, katerega obravnava v svoji pesmi. Takisto sodimo tudi mi, priznavamo pa g. Livadiću drage volje pesniško nadarjenost, ki se posebno pojavlja v lepih mislih in globokih čustvih. Stihi ponekod niso do cela dovršeni.«²⁵

Leta 1895 je na Dunaju doktoriral s temo *Das Wesen des Lyrischen (Bistvo liričnega)*. Nato se je takoj zaposlil in je kratek čas poučeval na gimnazijah v Senju, Karlovcu in Zagrebu. Dolga leta je bil ravnatelj državne dramske šole, dokler je niso ukinili, in eno leto tudi direktor hrvaškega narodnega gledališča. Livadić je bil tudi literarni teoretik in pisatelj. V literarno zgodovino

²⁵ *Ljubljanski zvon*, 1893, 13/4.

se je zapisal kot najradikalnejši predstavnik hrvaške moderne. Pred drugo svetovno vojno je bil tudi predsednik hrvaškega PEN kluba. Ko se je leta 1932 upokojil, je delal kot urednik v Hrvatski Matici, tudi za časa Neodvisne države Hrvaške. Zaradi tega so mu po vojni prepovedali objavljane in udejstvovanje v javnem življenju.

Livadić sicer ni veliko napisal. Poleg zgodnjih pesmi je pozneje pisal novele, v stroki pa so cenjene zlasti njegove kvalitetne literarne študije. Kako ga je ocenil slovenski poznavalec južnoslovanskih književnosti in literarni kritik Emil Štampar leta 1958, lahko preberemo v strokovni reviji *Jezik in slovstvo*: »Samobor je bil priljubljeno shajališče ilircev. Vrazu je dal objekt, ki ga opeva v Đulabijah. Tu so prvič zapeli Gajevo pesem *Još Hrvatska ni propala* z melodijo Ferda Livadića. Tu se je rodil Kranjčevićev prijatelj Josip Milanov, pesnik družinskih in otroških tem in prevajalec iz slovanskih jezikov ... Pomembnejši je Branimir Livadić, liberalno–crocejanski kritik in teoretik hrvatske moderne, avtor dobrih študij o Kranjčeviću in Novaku, dolgoletni urednik *Savremenika* in gledališki recenzent *Hrvatske revije*.«²⁶

Leta 1910 je objavil *Novele*, naslednje njegovo delo je modernistična obdelava srednjeveške legende *Legenda o Amisu i Amilu*, ki jo je napisal leta 1913. Leta 1944 pa je izdal *Pjesme in pripovijesti*. To je nekakšna jubilejna knjiga, izdana ob avtorjevi sedemdesetletnici, kjer je poleg izbora pesmi in pripovedk tudi njegova že omenjena avtobiografija ter skrbno zbrana bibliografija. Med krajšimi sestavki iz knjige je za nas omembe vredna avtobiografska črtica *Stolp moje rojstne hiše*, kjer je avtor zapisal spomine na idilična zgodnja leta svojega življenja v dvorcu svojega starega očeta. Spominja se tudi dedove in očetove smrti ter dvorca, ki je bil po smrti starega očeta prodan na dražbi:

»Moja rojstna hiša ni bila mrtev začarani grad. Ko je še živel stari oče nas je bilo pet, potem so bili tu še hlapci in služkinje, najpomembneje pa je, da je v dve pisarni prihajalo veliko meščanov in kmetov.²⁷ Hiša, pravzaprav čudo od hiše, brez hišnih vrat, se ni zapirala pred nikomer, skozenjo se je v polnem zamahu sprehajalo življenje. Vrt pred njo, a še večji za njo, je bil poln zelenja, rož, sadnih dreves, ptic in prostora. Nekaj korakov v levo je bil potok, s katerim je bilo kar naprej delo, desno so bili hlevi s konji, kravami in prekrasnim visokim, črnim oslom – vse to je bilo za otroka pravi raj na zemlji.

Družinsko življenje se je živelo polno. Prihajali so gostje, sorodniki, prijatelji. Kljub temu niso domači nikoli spustili z oči otroka, kot da je bilo vse samo za njiju in zaradi njiju. Dva klavirja in orgle ter petje mojega očeta so me neštete večere, zvitemu pod toplo odejo, razveseljevali in pomirjali z glasbo, ko sem tonil v težak otroški spanec. Kdo bi v takih okoliščinah občutil skrbi in nesreče celo tedaj, ko so se dotaknile najbližjih? Takrat ni bilo časa za to. Šele sedaj, ko kot iz kakšnih nedoseženih daljav prihajajo nekateri boleči spomini, ki so se zarežali v otroško dušo tako, da jih sedaj jasno vidim in gledam z istimi očmi kot takrat. To so bile bolezni, slovesa, sprevodi in, presenetljivo, ena dražba, katere pomena in posledic v tistem času zagotovo nisem mogel doumeti.«²⁸

Na žalost nam Branimir ni zapustil več črtic iz svojega življenja in življenja svojih najbližjih. Na začetku avtobiografije pravi, da bi bilo veliko bolj zanimivo in koristno, če bi zbral in dokumentiral podatke o pomembnih ljudeh, s katerimi je prihajal v stik ves čas svojega življenja in dela in z nekaterimi stkal pristne vezi. Ob tem pa je dodal, da tiste najbolj zanimive stvari niso za javnost, zato bodo šle v pozabo skupaj s svojimi akterji.

Branimir Livadić je kot dolgoletni član in predsednik hrvaškega PEN kluba pogosto prihajal v Slovenijo in imel prijateljske stike s slovenskimi kolegi. Slovenski PEN klub je bil ustanovljen leta 1926. France Stelè je ob drugem kongresu jugoslovanskega PEN kluba v Ljubljani zapisal,²⁹ da je slovenski PEN kljub takoj po ustanovitvi leta 1926 poskrbel za ožje stike s PENI v Zagrebu in Beogradu. Tako je bila delegacija slovenskega PEN kluba že leta 1927 v Beogradu, naslednje leto pa v Zagrebu. V Ljubljani so se prvič sestali leta 1929, nato še leta 1932 ponovno v Ljubljani, leta 1935 na Bledu ter leta 1938 v Celju in Rogaški Slatini.

O tem, zadnjem kongresu v Sloveniji pred vojno, obstaja zanimiv zapis, ki ga je objavil M. Silvester v *Celjskem zborniku* leta 1988.³⁰ Tam avtor povzema tudi skrajšan zapis D. Blagojevića, srbskega pesnika in udeleženca kongresa. Za nas je zanimiv zaradi omembe B. Livadića, takratnega predsednika hrvaškega PEN kluba, kot »izkušnega in starega gospoda«³¹, ter predvsem zaradi nekega zelo kratkega Branimirjevega zapisa v avtobiografiji. Pravi, da je ob neki priložnosti razisko-

²⁶ Emil Štampar, *Panorama hrvatske književnosti ob južnovzhodni slovenski meji, Jezik in slovstvo*, 1958, 3/4.

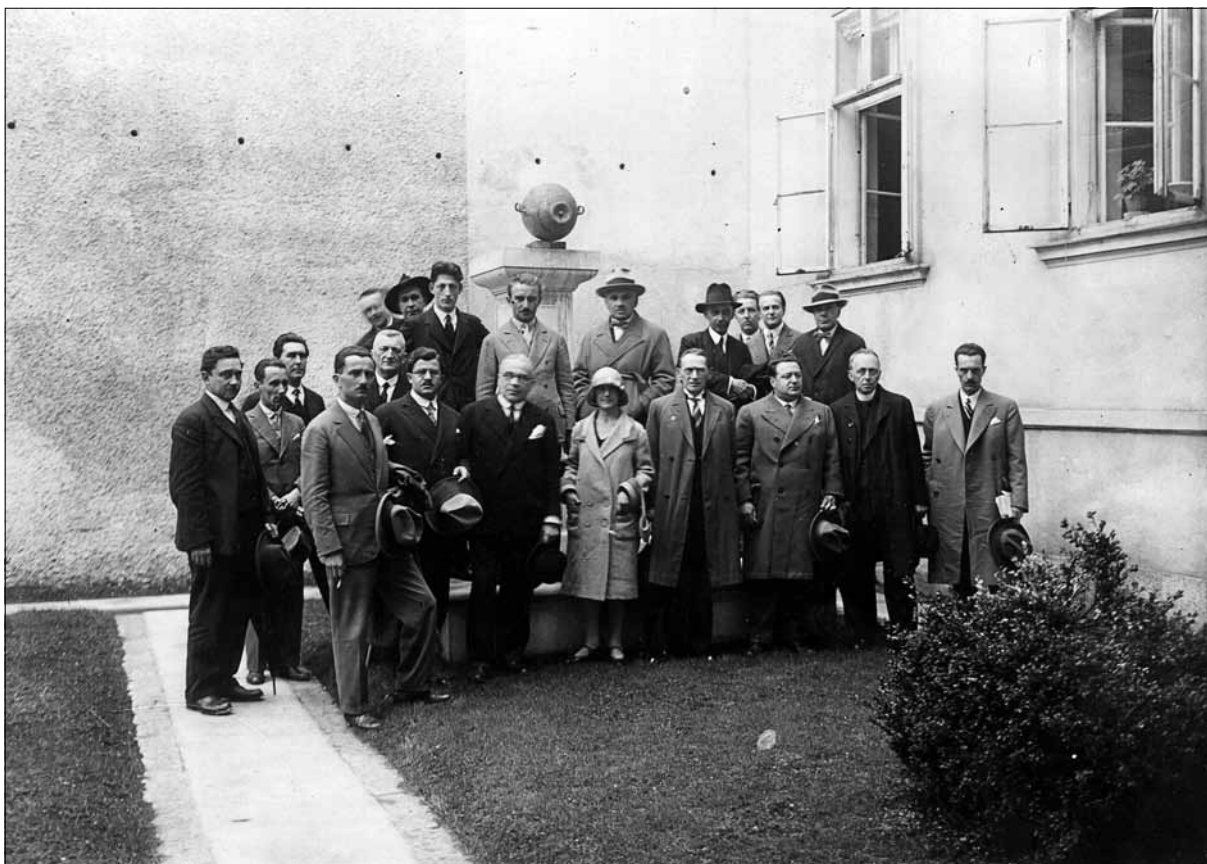
²⁷ Avtor misli na odvetniško in notarsko pisarno svojega očeta, ki sta bili očitno ločeni enoti.

²⁸ Branimir Livadić, *Pjesme in pripovijesti*, Zagreb, Suvremena biblioteka, 1944.

²⁹ France Stelè, *Kronika, Dom in svet*, 1929, 42/6.

³⁰ Martin Silvester, *Medklubski sestanek jugoslovanskih pen klubov v Celju in Rogaški Slatini 1938, Celjski zbornik*, 1988, 24/1, str. 149–162.

³¹ *Ibid.*, str. 159.

Drugi kongres jugoslovanskega PEN kluba v Ljubljani, 12. in 13. maja 1929. Branimir Livadić je četrti z leve v drugi vrsti. Edina ženska je srbska pesnica Desanka Maksimović, poleg nje na desni je Oton Župančič, takratni predsednik slovenskega PEN kluba. Drugi z desne je Fran Saleški Finžgar. (Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, Zbirka upodobitev znanih Slovencev).

val tudi svoje celjske prednike. Domnevamo, da je bila ta priložnost prav celjsko zborovanje jugoslovanskega PEN kluba. Kaj vse je tam odkril, pa ni zapisal. Omenil je le, da mu je neki slovenski pisatelj povedal, da so Wiesnerji iz Celja kot državni uslužbenci germanizirali svoj slovenski priimek *Višnjarij*³² in da je ta priimek še vedno prisoten v okolici Celja.³³ Branimir je sprejel razlago svojega slovenskega kolega, ki se mu je zdela logična. Ker je bil dekliški priimek Ferdove mame in Branimirjeve prababice Dornik (zapisano v matičnih knjigah kot Dornigg), je bil potem prepričan, da je po Wiesnerjevi strani, kljub nemško zvenečemu priimku, slovanskega rodu. Branimirjevo trditev o Wiesnerjih

kot Višnjarijih oz. Višnjarijih ali Višnerjih zaenkrat ni mogoče ne potrditi ne ovreči. Branimir je kot pisatelj dosledno uporabljal samo priimek Livadić.

Kamilo Tompa (1903–1989), slikar

Kamilo Tompa se je rodil leta 1903 v Samoboru kot mlajši sin zakoncev Wande Wiesner Livadić in Janka Tompe. Wanda roj. Wiesner je bila hčerka opernega pevca Kamila, Ferdinandova vnukinja in sestra pisatelja Branimirja Livadića.

Kamilov oče Janko se je rodil na Jastrebarskem, kjer so imeli Tompe družinsko kurijo in posestvo v Repišču. Tompe de Horsowa, plemiči ogrskega rodu, so izpričani na Hrvaškem že od leta 1463.³⁴ Dejansko pa sta na Hrvaškem obstajali dve veji plemiških Tomp, in sicer Tompe od Paližne (tudi Palične) in Tompe od Horsowe, ki jih je v nekaterih virih mogoče zaslediti celo nekoliko prej,

³² Verjetno je bil tisti slovenski kolega dober poznavalec »nematerijalne kulturne dediščine« celjske okolice in je bil potemtakem tudi po rodu od tu. Najverjetneje je, da je to bil v Zadobrovi pri Celju rojeni Anton Novačan. Poleg tega je bil dekliški priimek njegove matere Višnjarij! Na celjskem srečanju ga sicer ni zaslediti med udeleženci, zato je mogoče, da je Branimir to raziskal ob kakšni drugi priložnosti

³³ Na spletnih straneh Statističnega zavoda Slovenije beremo, da ima priimek Višnjarij 69 oseb. Od teh je 82% nosilcev priimka iz Savinjske regije, kar kaže, da priimek izhaja s tega območja. Še več oseb ima inačici priimka Višnjarij, in sicer Višnjari in Višner. Tudi slednji so nosilci priimka z najvišjim odstotkom v Savinjski regiji.

³⁴ Ranko Pavleš, *Srednjevekovna topografija Cirkvene, Žabna i njihove okolice*, Cris, 2009, XI/1, str. 17–29. Avtor omenja sedem vasi, ki so pripadale družini Tompa de Horsowa leta 1463.

Wanda Wiesner-Livadić, por. Tompa s sinovoma Jankom in Kamilom, okoli leta 1906. (Družinski arhiv Tompa)

Današnje, razpadajoče stanje dvorca Prešnik v Šmartnem pri Celju. Uredba o državnem prostorskem načrtu za območje Šmartinskega jezera načrtuje delno obnovo gradu Prešnik in njemu pripadajočega parka. (Uradni list RS, št. 33/07, 70/08 – ZVO-1B in 108/09). (www.kalejdoskop.blog.si/ol.net/tag/dvorec-presnik/)

in sicer leta 1408 in 1405,³⁵ kjer se omenja Tomo Tompa od Horsowe, sin nekega Tumpe od Kutine (Tumpa de Kutnan), kot vojskovodja ogrskega kralja Sigismunda Luksemburškega v vojnah proti bosanskim kraljem in Turkom. Vendar družina Tompa v 20. stoletju ni več vedela, kateri veji pripada.³⁶

Starejši sin Wande Wiesner-Livadić in Janka Tompe, tudi Janko, zadnji veleposestnik iz družine Tompa, je ob agrarni reformi po prvi svetovni vojni dobil denarno odškodnino za nacionalizirana veleposestva na Jastrebarskem. Preselil se je v domači kraj svojega pradede Ferdinanda, kjer je leta 1920 kupil od zakoncev Jarc dvorec Mayerberg/Prešnik³⁷ v Šmartnem pri Celju in manjše posestvo, a kljub temu še veleposestvo, kjer je nameraval kmetovati.

»Grajščak in veleposestnik«, kot ga nekajkrat omenja celjska *Nova doba* v dvajsetih letih prejšnjega stoletja,³⁸ je poskusil na svojem veleposestvu gojiti hmelj, a mu to ni uspelo. Zato ga je leta 1924 prodal in kupil novega ob Donavi, v vojvodinski Sonti na madžarski meji, kjer je že v tridesetih letih zaradi ponesrečenih naložb in neveščega gospodarjenja ekonomsko propadel. Nato se je obubožani plemič in neuspešni kapitalist, ki je ljubil kocko, umaknil v Zagreb in je postal nepogrešljiva osebnost zagrebške boemske scene. Nemško govoreči in v najboljših šolah vzgojeni Janko, je govoril hrvaščino šele kot tretji jezik, zato se je potem do konca življenja preživljal kot prevajalec. Med drugo svetovno vojno se je na splošno osuplost svojih prijateljev priključil partizanom.

Janko Tompa je bil poročen z Ano Ožbolt, profesorico hrvaškega jezika in književnosti iz Gerova pri Čabru. Ana je bila leta 1941 med ustanoviteljicami AFŽ (antifašistične fronte žena) na Hrvaškem in po vojni nekaj časa tudi namestnica zveznega ministra za prosveto. Imela sta dve hčeri, Vando in Nevenko ter sina Janka.

Mlajši sin Wande Wiesner in Janka Tompe je bil Kamilo, ki je bil star komaj štiri leta, ko mu je umrl oče. Osnovno šolo je končal leta 1913 in se nato vpisal na klasično gimnazijo v Zagrebu, kjer je stanoval v plemiškem dijaškem domu-konviktu na Šalati, tako kot njegov brat in dvajset let prej še njegov stric Branimir Wiesner Livadić. Med leti 1920 in 1924 je obiskoval šest semestrov na Akademiji za umetnost in umetno obrt.

³⁵ Radoslav Lopašić, *Bihać in bihaćka krajina*, Zagreb, 1890, str. 264: »V povelji kralja Sigismunda podeljeni Tomu Tompi leta 1408, je izrecno navedeno, da je omenjeni Tompa pridobil zasluge, ker je branil Ripač proti Bošnjakom in Turkom«.

³⁶ *Ibid.*, str. 272: avtor pravi v opombah, da ima še danes živeča hrvaška družina Tompa sedaj pridevek od Horsove (Hrsove) po naselju blizu Crikvene pri Križevcih, kjer so imeli Tompe posesti še ob koncu 16. stoletja. Avtor nadaljuje, da se je pisala druga veja Tomp »de Palična«, in sicer po nekem drugem naselju, prav tako v istem okraju, kar nas navaja na misel, da obe veji izhajata iz ene družine. Tej domnevi govorita v prid tudi grba družin, kjer je v sicer različnih inačicah upodobljen pelikan, ki s svojo krvjo in mesom hrani mladiče. Motiv je sicer običajen krščanski ikonografski simbol Kristusa in prispeva k razumevanju žrtvovanja in vstajenja.

³⁷ Okrajno sodišče Celje, *Zgodovinska zemljiška knjiga*, vložna številka 312, katastrska občina Šentjungert (Sv. Kunigunda). V zemljiški knjigi sta vpisana oba brata, Janko in Kamilo, vsak kot lastnik polovice dvorca in posestva.

³⁸ *Nova doba*, 1922, št. 25, 2.3. ter 1921, št. 112, 27. 9.. Janko Tompa se omenja kot donator, ki je z denarnimi prispevki podpiral dijaško kuhinjo v Celju.

Nato je za nekaj časa prekinil študij in odšel s svojo polovico izkupička od prodanega dvorca in posestva Prešnik na šolanje v Pariz. Čez kakšno leto se je vrnil in leta 1928 diplomiral. Takoj nato je dobil štipendijo francoske vlade in se odpravil v Pariz na *Faculté des lettres* na Sorboni, kjer je obiskoval predavanja iz umetnostne zgodovine in glasbe. V Franciji je ostal vse do leta 1931.

Leta 1931 se je Kamilo Tompa pridružil hrvaški umetniški skupini *Zemlja*, ki je nastala kot rezultat organiziranega delovanja članov in simpatizerjev levičarske usmeritve. Istega leta je Kamilo s somišljenikom Vilimom Svečnjakom in Maju Rukavina ustanovil levičarski *Pučki teatar* (*Ljudsko gledališče*). Leta 1935 je bilo delovanje skupine *Zemlja* prepovedano.

Na 5. razstavi *Zemlje* v Zagrebu je razstavil risbe mestnih in podeželskih otrok in dodal še svojo zbirko risb otrok, ki jo je ustvaril med študijskim izpopolnjevanjem v Franciji. Od takrat je Kamilo Tompa deloval na posodobitvah pri pouku likovne vzgoje v šolah, pisal članke o otroškem likovnem izrazu ter je bil eden od ustanoviteljev *Centra za otroško risbo* v Zagrebu leta 1954.

Od leta 1937 do 1939 je poučeval grafiko in risanje na oblikovalni šoli v Zagrebu, od 1945 do 1949 je bil profesor na klasični gimnaziji in istočasno tudi honorarni profesor na fakulteti za arhitekturo, kjer je postal redni profesor leta 1974. Istočasno je predaval tudi na oddelku za scenografijo na Akademiji za gledališče. V petdesetih letih je njegova scenografska aktivnost dosegla umetniški vrh z uprizoritvijo Krleževega *Volčjaka* v režiji Branka Gavella, Brittnove *Lukrecije*, Eshilovega *Agamemnona* itn. Takrat se je začel ukvarjati tudi z modelarstvom, postal član skupine *Mart* in sodeloval na razstavah keramike v Zagrebu 1952, v Londonu in na Dunaju leta 1956. Leta 1957 je dobil nagrado mesta Zagreb za slikarstvo.

Kamilo se je leta 1939 poročil z Marto Ehrlich (1910–1980), hčerjo Ernesta Ehrlicha, premožnega gradbenega inženirja židovskega rodu in lastnika gradbenega podjetja *Adolf & Ernest Ehrlich*. Tudi Martin stari oče je bil premožen gradbeni podjetnik in inženir Herman Ehrlich, stara mama pa je bila Marija Eisner, najstarejša hči zagrebškega rabina. Lepo Marto je upodobilo nekaj hrvaških slikarjev, omenimo le Josipa Crnoborija, ki jo je naslikal ob slikarskem platnu leta 1938, Cato Dujšin Ribar in Fedora Vaića. Martin stric je bil Hugo Ehrlich, znani hrvaški arhitekt in univerzitetni profesor (1879–1936), teta pa Mira Klobučar (1888–1956), ki je bila prav tako slikarka.

Marta Ehrlich, intimistična in »samozatajena« slikarka, kot jo označujejo hrvaški umetnostni kritiki, je

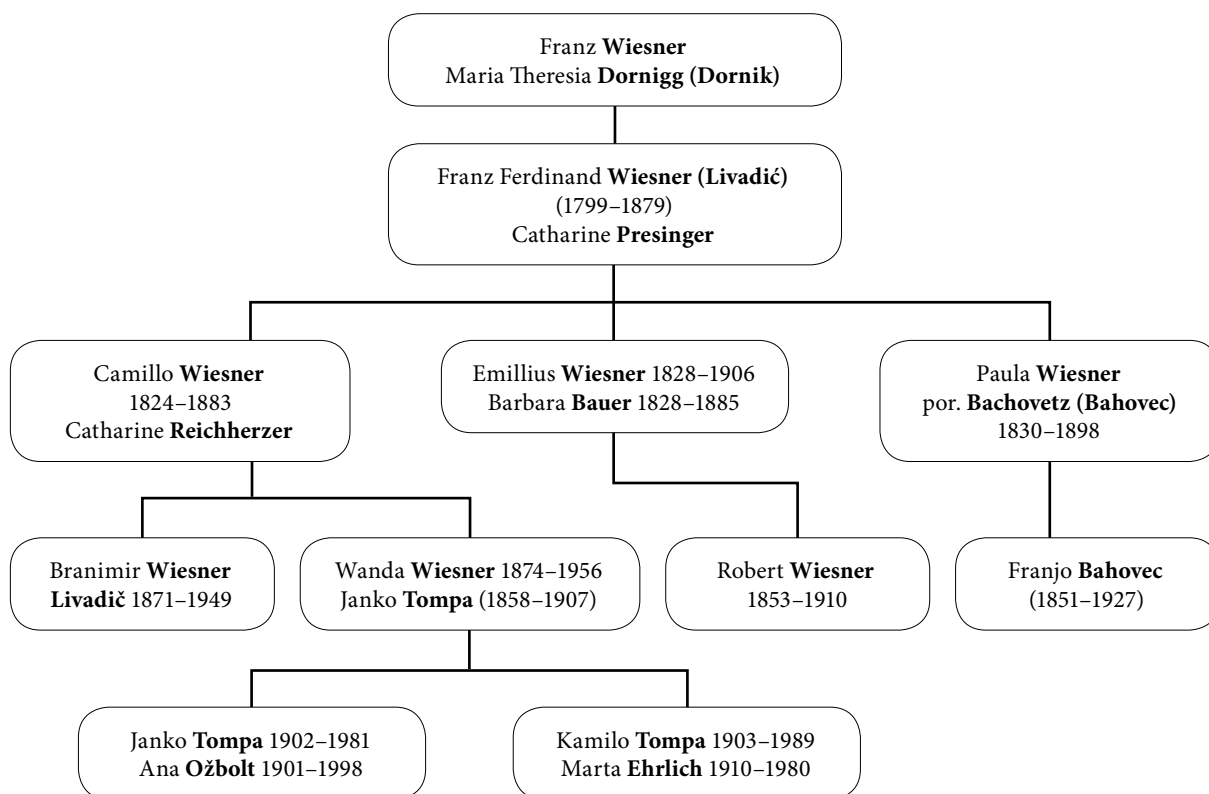
Kamilo Tompa in Marta Ehrlich v ateljeju okrog leta 1940.
(Katalog Kamilo Tompa, Moderna galerija Zagreb, 1996)

bila v tridesetih letih 20. stoletja nepogrešljiva udeleženka vseh družabnih dogodkov v hrvaški prestolnici. Tudi po poroki s Kamilom, sta bila zakonca osrednji osebnosti intelektualnega kroga, kjer so umetniki, z živahnimi debatami pozno v noč razgibavali zagrebško kulturniško sceno.

Umetniška dvojica je v šestdesetih letih ustvarjala in raziskovala tudi nadrealistične likovne izraze, toda Kamilo se je še naprej ukvarjal s scenografijo in ustvaril opus osmih scenografij, med katerimi sta izstopala Verdi-jev *Don Carlos* in Zajčev *Nikola Šubić Zrinjski*. Leta 1963 je ponovno dobil nagrado mesta Zagreb, tokrat za scenografijo, leta 1968 pa je dobil nagrado za življenjsko delo.

V petinpetdesetih letih ustvarjanja, od leta 1931 do leta 1986, je Kamilo Tompa razstavljal več kot 130-krat doma in v tujini. Umrl je leta 1989.

Po smrti zakoncev Tompa, ki nista imela otrok, je večino ogromnega opusa slikarske dvojice podedoval

Grafični prikaz sorodstvenih razmerij nekaterih v besedilu omenjenih oseb iz rodu Wiesner, v razponu petih generacij. Poudariti velja, da v grafični shemi niso prikazani vsi potomci Franza Wiesnerja in Marije Terezije Dornik ter Ferdinanda Wiesnerja Livadića in Katarine Presinger. Emilovi moški potomci, bili so trije, so se pisali samo Wiesner, pozneje zapisan tudi kot Vizner ali Wisner. Kamilov sin Branimir pa je uporabljal samo priimek Livadić.

Martin nečak, dr. Nikola Gavella. Leta 1989 je podaril zagrebški Moderni galeriji Martino slikarsko zapuščino, ki je štela 227 del, leta 1990 pa je podaril še Kamilovo zapuščino, ki je štela 1037 del. Zapuščina je obsegala vse, kar se je nahajalo ob slikarjevi smrti v njegovem ateljeju. Zakonca sta živela v stanovanjski hiši *Gavella-Tompa*, na Šubičevi 64 v Zagrebu, ki je danes spomeniško zaščitena.³⁹

Iz pričujočega besedila smo izvedeli, da Branimir Livadić, Kamilov ujec, ni nikjer zapisal, zakaj je družina Wiesner obubožala. Obstaja sicer družinsko ustno izročilo, ki ga je svojemu nečaku Janku posredoval Kamilo Tompa. Janko se spominja, da je Kamilo s precejšnjim teatralnim patosom pripovedoval, kako se je po pogrebu Ferda Livadića Wiesnerja zbralo vseh pet otrok, da bi si razdelili posesti in premoženje svojega očeta. Tedaj je stopil v sobo neznani moški, oblečen v črno in s črnim klobukom na glavi. Snel je klobuk in jim dejal, da naj se ne trudijo preveč, saj je vse pokojnikovo premoženje pravzaprav njegovo. Osupli sinovi so ostali brez besed,

neznanec pa jim je pomahal z listinami, kjer so razločno videli očetove podpise. Ferdo je dolga leta, ne da bi njegovi že odrasli otroci o tem karkoli vedeli, podpisoval menice in prenašal lastništvo svojih posesti na neznanca, ki je po njegovi smrti poslal edini lastnik.⁴⁰ Tako je Ferdo Livadić Wiesner zapravil svojo dediščino in premoženje tetinega moža Franza Tisztapathakya, pomočnika osovraženega hrvaškega bana Franja Balassa de Gyármátha (1785–1790), ki je s trdo roko uvajal jožefinske reforme v hrvaških deželah.

V prispevku nisem posvetila večje pozornosti dvema Ferdinandovima vnukoma, ki bi prav tako sodila v predstavitev »umetniškega rodu« Wiesner. Prvi je arhitekt Robert Wiesner (1853–1910), solastnik podjetja *Šafranek & Wiesner* in sin tretjega Ferdovega sina Emila, ki je ustvarjal na prehodu iz 19. v 20. stoletje.

Drugi je Franjo, sin edine Ferdove hčerke Pavline Wiesner, por. Bahovec. Samoborski trgovec in uspešen poslovnež Franjo Bahovec (1851–1924), popotnik

³⁹ Hiša na Šubičevi 64 je zapisana v Registru kulturne dediščine Republike Hrvaške pod oznako 6483/Z-2156.

⁴⁰ Pogovor avtorice s Tompa Jankom, pra-pravnukom Ferda Wiesnerja v avgustu 2011.

in »pustolovec« ter neznani mojster akta, kot ga imenujejo hrvaški kritiki, se je amatersko ukvarjal tudi s fotografijo oz. stereofotografijo. Šele pred kratkim je bila po naključju odkrita in javnosti predstavljena njegova bogata fotografska zapuščina s konca 19. in začetka 20. stoletja. Zbirka obsega tako posnetke mest od Zagreba do New Yorka kot tudi prizore iz družinskega, športnega in ljubezenskega življenja. Popis, opis in kritično vrednotenje Bahovčevega fotografskega opusa, ki je zaradi dokumentarne in umetniške vrednosti nedvomno pomemben prispevek k zgodovini hrvaške fotografije, še čaka na strokovno obdelavo in objavo.

Številni potomci Ferdinanda Wiesnerja Livadića in Katarine Presinger živijo, po do sedaj zbranih podatkih, na Hrvaškem, v Sloveniji, Srbiji, Švici, Veliki Britaniji in Združenih državah Amerike.

Viri in literatura

Arhivski viri:

Nadškofijski arhiv Maribor

- Družinski listi Wiesner, Rojstna matična knjiga Celje, (RMK Celje 1794–1801).
- Poročna matična knjiga Celje, (PMK Celje 1769–1804).
- Rojstna matična knjiga Celje, (RMK Celje 1752–1772).

Okrajno sodišče Celje

- Zgodovinska zemljiška knjiga, vložna številka 312, katastrska občina Šentjungert (Sv. Kunigunda).

Družinski arhiv Janka Tompe

- Rodoslovlje obitelji Tompa, Župni urad pri Okičkoj Sv. Mariji, 7. 12. 1938.

Časopisni viri:

Ljubljanski zvon, 1893, 13/4.

Lanska sezona v Zagrebu. V: *Dom in svet*, leto 1919, št. 9, str. 413.

Novice gospodarske, obrtniške in narodne, 9. maj 1860.

J.G., Kratek pregled hrvaškega slovstvenega življenja po osvobojenju. V: *Novi svet*, leto 1950, 5/7–8.

Stelè, France: Kronika. V: *Dom in svet*, leto 1929, 42/6.

Nova doba, letnika 1921, 1922.

Ustni vir:

Janko Tompa, 87-letni pra-pravnuk Ferdinanda Wiesnerja in Katarine Presinger, Beograd, Srbija.

Literatura:

Borko, Božidar: A. G. Matoš. V: *Ljubljanski zvon*, leto 1929, 49/11.

Livadić, Branimir: *Pjesme i pripovjesti*. Zagreb: Suvremena biblioteka, 1944.

Vojak, Danijel: Komparativna analiza Križevca i Samobora u ilirskom razdoblju 1835–1848/1849. V: *Cris*, leto 2008, X/1, str. 95–104.

Štampar, Emil: Panorama hrvatske književnost ob južnovzhodni slovenski meji. V: *Jezik in slovstvo*, 1958, 3/4.

Kuhač, Franjo: *Ilirski glazbenici*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994.

Tomić, Josip Eugen: *Za kralja - za dom: historička pripoviest iz XVIII veka, 2. del (Žrtve zablude)*. Zagreb: Naklada Matice Hrvatske, 1895.

Tompa, Kamilo: *Donacija*. Zagreb: Moderna galerija, 1996/1997.

Kos, Koraljka: Začeci solo pjesme kao umjetničke vrste u Hrvatskoj. V: *Muzikološki zbornik*, Ljubljana 2006, XLII/2, str. 25–39.

Jurčec, Koraljka Kos: Josip Crnobori – Portreti. Zagreb: Galerija Klovičevi dvori, 2010.

Silvester, Martin: Medklubski sestaneak jugoslovanskih Penklubov v Celju in Rogaški Slatini 1938. V: *Celjski zbornik*, 1988, 24/1, str. 149–162.

Lopašić, Radoslav: *Bihać i bihaćka krajina*. Zagreb, 1890.

Pavleš, Ranko: Srednjeevropska topografija Cirkvene, Žabna i njihove okolice. V: *Cris*, leto 2009, XI/1, str. 17–29.

Lipovčan, Srečko: »Kroatizem« ili »ilirizem« ili: što su zapravo htjeli preporoditelji. V: *Zbornik Ferdo Wiesner Livadić, Život i djelo*. Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo, 2003.

Popović, Štefaniya: *Popis imanja Zagrebačke županije u doba ukidanja feudalnih odnosa*. Zagreb: Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zavod za hrvatsku povijest, 1995, št. 28, str. 282–298.

Zusammenfassung

ZWEIHUNDERT JAHRE DES GESCHLECHTES WIESNER LIVADIĆ IN CELJE UND SAMOBOR

Der Beitrag stellt vier Kulturschaffende des Geschlechtes Wiesner in Celje und Samobor vor. Ort und Datum der Geburt von Franz Wiesner, dem »Urahn« des Geschlechtes, der städtischer Beamter in Celje und Friedensrichter in Samobor war, ist bisher noch nicht bekannt und ruft geradezu nach weiterer Erforschung.

Ferdinand Wiesner wurde im Jahr 1799 in Celje geboren. Die Mutter Maria Theresia Dornigg, Tochter von Urban und Elisabeth Dornigg, war eine geborene Cillierin, der Vater Franz Wiesner arbeitete als städtischer Beamter (Aktuar) am Cillier Gericht. Die Schwester von Franz, Elisabeth Wiesner, ehelichte den Hofrat Franz von Tisztapataky. Das Ehepaar übersiedelte nach der Pensionierung nach Samobor, wo sie ein Schloss erwarben. Elisabeth vererbte bei ihrem Tod im Jahr 1809 Schloss und Anwesen ihrem zehnjährigen Nefen Ferdinand, weshalb die Familie dorthin zog. Franz Wiesner verwaltete das Anwesen für seinen Sohn und übergab es diesem in Einklang mit dem Testament seiner Schwester im Jahr 1824. Von diesem Jahr an lebte und schaffte Ferdinand Wiesner – in der kroatischen Historiographie als Ferdo Livadić bekannt – in Samobor. Obwohl von Beruf Jurist und Richter bzw. Gerichtsvorsteher und Bürgermeister, wurde Ferdo als Komponist der Illyrischen Bewegung berühmt. In seinem Schloss verkehrten alle bekannten Illyristen. Ferdo Livadić, der seinen Nachnamen Wiesner im Einklang mit dem Geist des Illyrismus ins Kroatische übersetzte (Wiesner von deutsch die Wiese – kroatisch *livada*), verewigte sich im kroatischen Nationalbewusstsein als Komponist des Aufmunterungslieds, der „illyrischen Hymne“ *Još Horvatska nej' propala* (Noch ist Kroatien nicht verloren).

Ferdo Wiesner Livadić war mit Katarina Presinger, einer Österreicherin aus Graz, verheiratet. Sie hatten fünf Kinder, die vier Söhne Kamilo, Emil, Hugo und Josip sowie die Tochter Pavlina.

Der erstgeborene Sohn Kamilo Wiesner Livadić war Anwalt und Amateur-Opernsänger. Als zweiter Bas sang er im berühmten Quartet von Albert Ognjen von Štriga. Er trat auch in der ersten kroatischen Oper *Ljubav i zloba* (Liebe und Bosheit) von Vatroslav Lisinski auf, mit der ersten kroatischen Opern- und Konzertsängerin Gräfin Sidonie Erdödy in der weiblichen Titelrolle. Kamilo heiratete Katarina Reichherzer, mit der er den Sohn Branimir und die Tochter Wanda hatte.

Kamilos Sohn und Ferdos Enkel, der Schriftsteller Dr. Branimir Wiesner Livadić, war der radikalste Vertreter der kroatischen Moderne. Er war auch Theater-

und Literaturkritiker und Präsident des kroatischen PEN-Clubs in der Zwischenkriegszeit. Seine Vermutungen, dass die Wiesners aus Celje als Staatsbeamte ihren slowenischen Nachnamen Višnjar (Višnar, Višner) zu Wiesner eingedeutscht haben, können einstweilen weder widerlegt noch bestätigt werden.

Der letzte Vertreter der „Künstlerfamilie“ Wiesner ist der Maler und Bühnenbildner Kamilo Tompa, der Sohn von Wanda Wiesner – Ferdinands Enkelin, Kamilos Tochter und Schwester des Schriftstellers Branimir Livadić. Kamilo erwarb sein Diplom in Malerei in Zagreb, am bekanntesten aber wurde er als Szenograf und Choreograf von viel beachteten Inszenierungen am Nationaltheater in Zagreb. Als junger Künstler war er vor dem Zweiten Weltkrieg Mitglied der linksgerichteten Künstlergruppe *Zemlja* (Die Erde) und gründete zusammen mit zwei Gleichgesinnten das linke Volkstheater *Pučki teatar*.

Kamilo Tompa war verheiratet mit der intimistischen und „selbstverleugnenden“ Malerin Marta Ehrlich aus einer bekannten Künstlerfamilie, denn Martas Onkel waren Architekten – der berühmteste darunter Hugo Ehrlich – und ihre Tante Mira Klobučar war Malerin.

Im Beitrag werden außerdem noch zwei Vertreter der „Künstlerfamilie“ Wiesner erwähnt, nämlich Ferdos Enkel. Der erste war der Architekt Robert Wiesner, der zweite der Kauf- und Geschäftsmann Franjo Bahovec, dessen fotografischer Nachlass in stereografischer Technik vor kurzem zufällig entdeckt und der Öffentlichkeit erst teilweise vorgestellt wurde. Beide waren an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert schöpferisch tätig.

Eine detailliertere Erforschung der Vorfahren von Ferdinand Wiesner und Maria Theresia Dornigg/Dornik ist noch nicht abgeschlossen, ebenso wenig sind alle familiären Bande ihrer Nachkommen erforscht, doch würde ein solches Unterfangen nach Länge und wohl auch Zweck diesen kurzen Beitrag weit überschreiten.

Schlagwörter: Ferdinand Wiesner Livadić, Illyrische Bewegung, Kamilo Wiesner Livadić, Branimir Wiesner Livadić, Kamilo Tompa.

Peter Mikša

Narodnostni boji v planinstvu na Slovenskem do 1. svetovne vojne

Mikša Peter, asistent, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

329.17: 796.52(497.4)"/1914"

NARODNOSTNI BOJI V PLANINSTVU NA
SLOVENSKEM DO 1. SVETOVNE VOJNE

Prispevek na začetku daje kratek vpogled v razvoj planinstva pri nas, glavno dogajanje, ki mu sledi, pa je potisnjeno v okvir druge polovice 19. stoletja in na začetek 20. stoletja. To je obdobje ustanavljanja planinski društev, najprej nemških in nato konec 19. stoletja še prvega slovenskega, je obdobje narodnostnih bojev med Nemci in Slovenci, ki so se prenesli tudi v gore. Nemci so v slovenskih gorah gradili planinske koče, postavljali so le nemške napise ter table. S tem so jasno kazali na to, da želijo prikazati slovensko zemljo kot nemško. Slovenci so se, ko so ustanovili svoje Slovensko planinsko društvo, temu uprli. Prišlo je do medsebojnih obračunavanj in nasprotovanj, do boja za gore.

Ključne besede: planinstvo, Slovensko planinsko društvo, boj za gore, Nemci, Slovenci, narodnostni boji

Mikša Peter, Teaching Assistant, Department of History, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, SI – 1000 Ljubljana

329.17: 796.52(497.4)"/1914"

NATIONAL CONFLICTS AMONG
MOUNTAINEERS IN SLOVENIA BEFORE
WORLD WAR I

In the introductory part, the article briefly presents the development of mountaineering in Slovenia with a focus on the second half of the 19th and the beginning of the 20th century. This was the time when the first hiking associations were established. The first were German, followed by the first Slovenian one at the end of the 19th century. At the same time, this was the time of ethnic tension between the Germans and Slovenes, tensions which were also felt in the mountains. The Germans built cabins in the Slovenian mountains and erected signs and signposts in German only. This evidently showed that they saw Slovenian soil as German. Once they established their own Hiking Association, the Slovenians resisted this, which led to conflict and tension and a fight for the mountains.

Key words: mountaineering, Slovenian Mountaineering Association, struggle for mountains, Germans, Slovenian, ethnic tensions

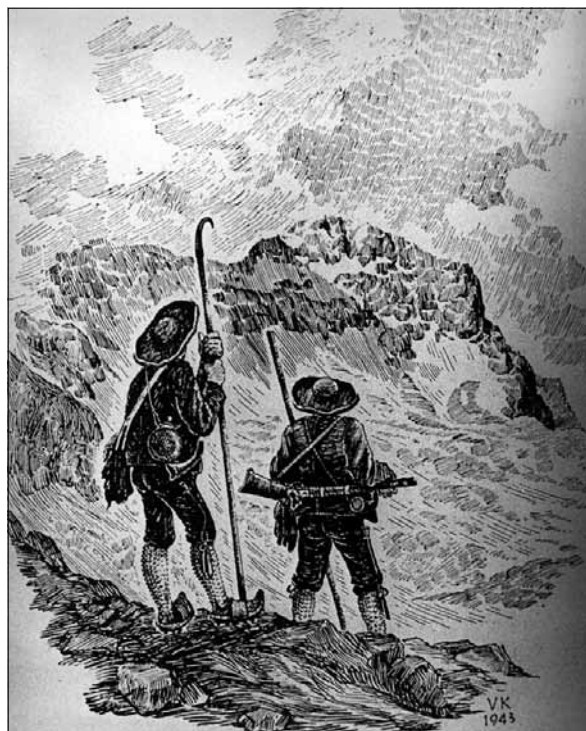
Uvod

Redki so kraji v Sloveniji, kjer se nam, če se ozremo naokoli, oko na obzorju ne ustavi na gorah ali vsaj na gričih. Je torej nenavadno, da se je prebivalec krajev pod njimi hotel že zdavnaj na svoje oči prepričati, kaj je tam zgoraj? In je s somišljeniki šel tja gor. Začel je utirati poti in tam zgoraj postavljati koče. Privabil je nove občudovalce, ki so prišli od daleč, a vseeno želeli tja gor. Združevali so se v planinska društva in kasneje tudi v turistične, danes plezalne (alpinistične) klube. Danes veljamo Slovenci za planinski narod, vsak dvajseti Slovenec je član Planinske zveze Slovenije, in ogromno si nas želi vsaj enkrat v življenju stati na najvišjem vrhu države, na Triglavu. Pregovorno že velja rek, da nisi pravi Slovenec, če vsaj enkrat nisi bil na vrhu.

Kratka predzgodovina planinstva

Ljudje so se v preteklosti naseljevali v gorskem svetu iz različnih razlogov, bodisi zaradi prenaseljenosti nižinskih predelov, zaradi planšarstva, lova, iskanja rudnega bogastva, izkoriščanja gozdov ali umika pred zavojevalci. Toda visokih gora se je človek bal. Pomenile so mu nedotakljivi in nepristopni »prestoli bogov« ter človeku sovražnih duhov in pošasti, zato ni čutil želje, da bi osvajal vrhove te nepoznane dežele. Počasi pa se je odnos do gora spreminjal. Prvi obiskovalci naših gora so bili domačini: pastirji, lovci, iskalci rude, zeliščarji, ki so poznali bližnji gorski svet ter v gorah doživeli veliko več, kot o tem skopo poročajo viri davnih časov. Lovci in pastirji so si utirali poti ter odkrivali nove prehode v visokih gorah že v srednjem veku. Sočasno je obstajal tudi divji lov, ki je bil poleg iskanja rude in pastirstva daleč najvažnejša dejavnost pri odkrivanju našega gorskega sveta. Domačini, ki so v gore zahajali zaradi zaslužka in preživetja, so začeli v gore voditi in spremljati tudi turiste, jim nosili tovor in jih varovali. Postali so gorski vodniki, ki so za plačilo vodili predvsem mestno gospodo in izobražence in druge raziskovalce gorskega sveta.¹

Novi vek in njegov preporod naravoslovnih znanosti je pomenil za raziskovanje gora pomembno spremembo, saj so se za ta svet začeli zanimati predvsem znanstveniki. Narava ni več pomenila svet neznanega in ta vednoželjnost se je širila vedno višje v gore. Razsvetljenski duh, predvsem pa kozmopolitanska vpletenost avstrijske monarhije v takratni evropski prostor sta pripomogla, da so na slovensko območje zašli številni raziskovalci, zdravniki, popotniki in botaniki. Interesi učenjakov, zlasti botanikov, so vodili vedno v višje gore tudi pri nas.

Prvi obiskovalci gora so bili nabiralci zelišč, lovci, ki so sledili ranjeni divjadi, in pastirji med iskanjem izgubljene drobnice in živine. (Narisal Vlasto Kopač, Fototeka Slovenskega planinskega muzeja v Mojstrani)

Nastanek Slovenskega planinskega društva (SPD) 1893. leta

Večji preskok pri dojemanju, pa tudi obiskovanju gora prinese druga polovica 19. stoletja. Leta 1862 je bilo ustanovljeno prvo planinsko društvo v Alpah² in sicer Avstrijski alpski klub. Že naslednje leto sta mu sledila švicarsko in italijansko društvo, l. 1869 nemško planinsko društvo, ki je danes najštevilčnejše na svetu, l. 1873 poljsko in madžarsko društvo; in nazadnje l. 1874 še francosko društvo ter hrvaško društvo.³ V slovenskih deželah je bilo prvo ustanovljeno DÖAV (Deutscher und Österreichischen Alpenverein), ustanovljeno 30. marca 1874.⁴

Triglavski prijatelji

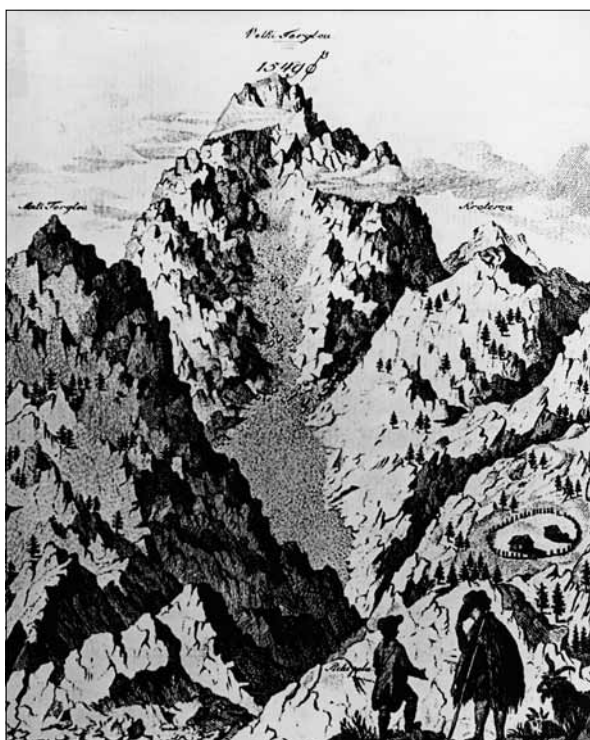
Čeprav neposredne zveze z leta 1893 nastalim Slovenskim planinskim društvom ni, lahko predvsem

¹ Mikša-Ajlec, Slovensko planinstvo, str. 11–12.

² Prvo planinsko društvo nasploh je bil leta 1957 v Londonu ustanovljen Alpine Club.

³ Mikša-Ajlec, Slovensko planinstvo, str. 24.

⁴ Več o DÖAV v Deutscher und Österreichischen Alpenverein »Section Krain« in Laibach 1874–1901: Festschrift zur Feier des zwanzigjährigen Bestehens seit der Neugründung im Jahre 1881. Ljubljana, 1901.

Bakrorez Triglava iz tretje knjige Orikto grafije Kranjske Baltazarja Hacqueta, 1784 (Fototeka Slovenskega planinskega muzeja v Mojstrani)

zaradi ideje druženja in turistik⁵ menimo, da so nikoli uradni *Triglavski prijatelji* in njihov idejni vodja, narodni buditelj in politični delavec, kaplan Ivan Žan, posredni predhodniki SPD.⁶ V zborniku *Stoletje v gorah* gredo celo korak naprej, saj imajo *Triglavske prijatelje* za formalne začetnike slovenskega planinstva, v leto 1872 datirajo tudi ustanovitev prvega slovenskega planinskega društva z razlago: »Imelo je svoje ime, svojega predsednika Ivana Žana, svojo kočo 'Triglavski dom' in svojo pot na Triglav.«⁷

Neposredni predhodniki SPD so bili ti. Piparji, člani neformalnega kluba *Pipa*, ki so ga v poletju 1892 ustanovili trije slovenski planinski navdušenci: Josip Hauptmann, Ivan Korenčan in Anton Škof.⁸ Družba

ni bila omejena, v klub so se lahko včlanili vsi, ki so izpolnjevali določene pogoje. Skupno jim je bila ljubezen do gora in pohodov ter skupni zajtrki v gostilni na Drenikovem vrhu.⁹

Ustanovitev SPD

Ustanovni občni zbor SPD je potekal 27. februarja 1893 v Ljubljani v vrtnem salonu *Pri Maliču*, za načelnika pa je bil izvoljen Fran Orožen.¹⁰ Kot so zapisali v društveni statutu in objavili v prvi številki osrednjega glasila SPD *Planinskem vestniku*,¹¹ je novoustanovljeno društvo rodila domoljubna želja, da bi Slovenci bolje spoznali lepoto širne svoje domovine in jo potem toliko

Tabla s planinske poti (Fototeka Slovenskega planinskega muzeja v Mojstrani)

bolj znali ljubiti.¹² Podporo ustanovitvi so dali tudi slovenski časopisi. Slovenski narod je že 5. novembra 1892, ko so šele potekale priprave na ustanovitev zapisal: »Na noge rojaki in prijatelji mile domovine naše!...blagovolite pristopiti k Slovenskemu planinskemu društvu...«¹³

Vse to slovensko planinsko gibanje, ki je bilo sicer maloštevilno a vseeno že vidno, je v SPD povežalo in združilo narodno obrambno delovanje pred ponemčenjem slovenskega sveta.¹⁴ Do takrat je bilo planinstvo pri nas v domeni nemškega življa, glasnica planinstva je bila nemška inteligenca, zaradi razvejanosti svojih sekcij pri nas in planinskih koč ter poti, ki so jih postavile le te, pa so se na našem ozemlju počutili kot doma. Koče in poti, označbe na tablah, ki so bile pisane le v nemškem jeziku in drugi očitni znaki prevlade Nemcev nad Slovenci, niso služili le pohodnikom, temveč so bile klasično markiranje prostora.

⁵ Izraz turistika v tem času ni enak današnjemu, saj je v 19. stoletju predstavljal hojo v hribe. Turisti so bili tisti, ki so na gore delali ture. V začetku 20. stoletja, predvsem pa po letu 1921, ko je bil ustanovljen Turistovski klub Skala, izraz turist niti ni več predstavljal planinstva, torej hoje v hribe – planine, ampak že bolj lažje plezanje. Izraz alpinizem pri nas takrat še ni bil znan oz. uveljavljen. To aktivnost so predstavljale besede tura, turist, turistika.

⁶ Stroj, *Zgodovina slovenskega planinstva*, str. 89–91.

⁷ Rapoša (ur.), *Stoletje v gorah*, str. 10. Enako mnenje o letnici 1872 imajo v glasilu avstrijskega Alpenvereina der Bergsteiger, v članku »Tradicija slovenske planinske organizacije je vendarle starejša« (Stoletje v gorah, str. 11.).

⁸ Lindtner, *Planinski piparji*. V: PV, 1933, str. 169.

⁹ Stroj, *Zgodovina slovenskega planinstva*, str. 145.

¹⁰ Prav tam, str. 144.

¹¹ *Planinski vestnik* izhaja od leta 1895 z enim samim premorom 1915–1920 do danes. Prvi urednik je bil Anton Mikuž.

¹² PV, 1895, št. 1, Društveni statut.

¹³ Slovenski narod, 5. 11. 1892, str. 4.

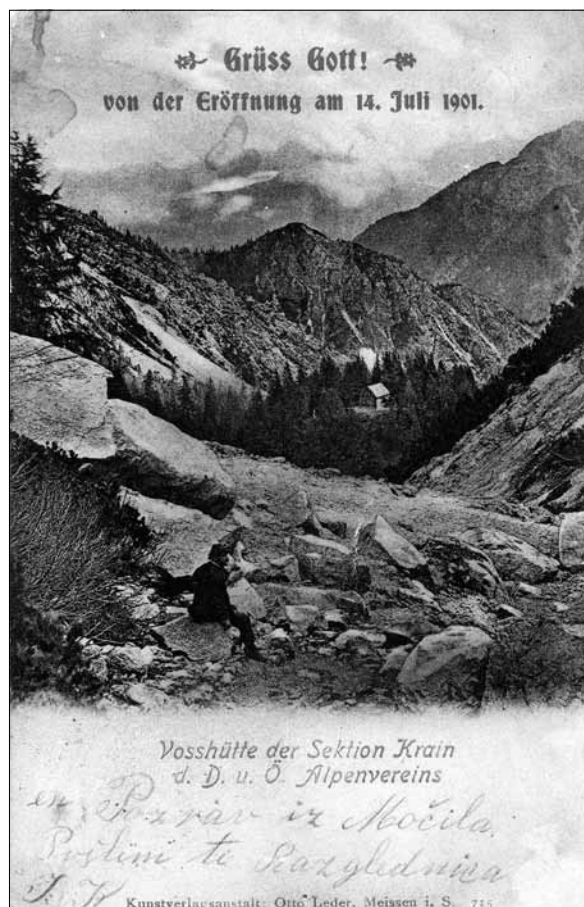
¹⁴ Rus, *Nacionalna stran v začetkih SPD*. V: PV, 1933, št. 8–10, str. 360.

Razvoj SPD in planinstva na Slovenskem do leta 1918

Čeprav ni nikjer zapisano, je SPD delovalo predvsem kot branik slovenskega jezika, saj je stremelo k uporabi slovenščine pri označevanju poti in k uporabi slovenskih imen gora. Ustanovili so markacijski odsek, pomagali pa so celo vojnemu geografskemu zavodu na Dunaju pri risanju zemljevidov slovenskih dežel. V prvem letu delovanja so ustanovili dve podružnici. Kamniško so ustanovili 19. julija 1893, Savinjsko pa 28. avgusta 1893 v Mozirju. Ljubljansko društvo je tako postalo Osrednje društvo, njegov odbor pa Osrednji odbor. Ob koncu leta je imelo SPD 225 članov, od tega 157 v Ljubljani, 28 v Kamniku in 40 v Savinjski dolini. Že leto po ustanovitvi jim je uspelo zgraditi prvi dve planinski zavetišči, Orožnovo kočo, poimenovano po načelniku društva, ki se je nahajala na planini Lisec pod vrhom Črne prsti, in Kocbekovo kočo pod Ojstrico.¹⁵

1895 leta je bila ustanovljena podružnica SPD v Radovljici, leto zatem Soška podružnica v Tolminu in leta 1897 češka podružnica v Pragi. Slednja je v okviru svojih dejavnosti presegla celo Osrednje društvo SPD v Ljubljani. Sledile so ustanovitve še številnih drugih podružnic, med drugimi Ziljsko-Koroške (1900), Ajdovsko-vipavske (1903) ter podružnic v Idriji (1904), Trstu (1904), Pazinu v hrvaški Istri (1906), Gorici (1911), na Dunaju (1912), v Mariboru (1919), na Dovjem (1928), v Beli krajini (1928), v Srednji vasi v Bohinju (1931) itn. Samo v prvih desetih letih je bilo tako ustanovljenih 13 podružnic SPD, zgrajenih 18 koč, število članov pa se je iz 225 članov v prvem letu povečalo na 1798. Po dvajsetih letih obstoja društva se je število članov povečalo na 3337, podružnic pa je bilo že 26 s 34 planinskimi kočami.¹⁶

Graški univerzitetni profesor Johannes Frischauf (1837–1924), prvi večji raziskovalec in opisovalec Savinjskih Alp je takrat takole ugotavljal: »Ko bi se bili Nemci o pravem času, to je, še pred malo leti lotili dela, bi bili ostali oni voditelji, Slovenci pa bi bili le pobiralci stopinje za njimi. Sedaj pa smejo le-ti biti ponosni na svoje uspehe, ki so jih dosegli s svojo močjo in svojo zasnovanostjo: SPD je glavni posestnik Triglava, da, celo Savinjske Alpe na Štajerskem so jim zagotovljene, ker delavnost Celjanov (Celjske sekcije DÖAV, op.p) čim dalje bolj in bode skoraj le navidezna: kajti zastopnikom te sekcije ni nič do planinstva, oni so se le iz narodnih vzrokov ganili na kratkotrajno delo.«¹⁷ Slovenske gore so se prav skozi ta nacionalni bolj šele trdno usidrale v narodno identite-

Razglednica iz otvoritve Vossove koč na Vršiču, ki jo je dala zgraditi Krajska sekcija DÖAV leta 1901. Po prvi svetovni vojni je bila preimenovana v Erjavčevo kočo. (Fototeka Slovenskega planinskega muzeja v Mojstrani)

to. Kot »nezgodovinskemu« narodu so Slovencem take delne zmage na nacionalnih frontah gotovo zbujale samozavest. Prav v tem času so gore postale viden simbol razpoznavanja in reprezentativnosti na nivoju številnih posameznikov, kar se kaže v množičnosti pošiljanja razglednic z motivom »Pozdrav s Triglava«. Zanimivo tezo je podal Boštjan Šaver v kontekstu nevidne alpske kulture slovenstva, ko je planinstvo označil za obliko slovenskega imperializma.¹⁹

Časopisni boj za gore

V časopisih in planinskih vestnikih zasledimo vrsto člankov, v katerih tako Nemci, kot tudi Slovenci sovražno in kritično nastopajo drug do drugega. Na prva nasprotovanja s slovenske strani naletimo že v časopisu *Slovenec*, kjer je bil leta 1887, skoraj šest let pred nastankom SPD objavljen članek z naslovom *Od Triglavskega podnožja*, kjer je med drugim pisalo: »Druga okoliščina,

¹⁵ Mikša- Ajlec, *Slovensko planinstvo*, str. 35.

¹⁶ Prav tam, str. 36.

¹⁷ Kocbek (ur.), *Savinjske Alpe*, str. 52.

¹⁸ Deržaj, *Planinski pozdrav*, str. 2.

¹⁹ Šaver, *Nazaj v planinski raj*, str. 43.

Kocbekova koča pod Ojstrico, zgrajena s strani SPD leta 1894.
(Fototeka Slovenskega planinskega muzeja v Mojstrani)

ki mora vsakega zavednega Slovenca žaliti, je pa nemščina, ki se vsled tega po naših krajih šopiri in prodira celo do zadnjega kota naše dežele in na najvišji vrh naših gor! Zakaj bi enakopravnost tudi tu ne veljala? Ker veliko žrtvujete za pota in koče v naših gorah, hvala vam! Slobodno rabite in pišite nemški jezik v naših gorah; ali spomnite se, da svet, po katerem hodite, je slovensk in da vodnik, kateri vas vodi, je slovenskega rodu. Privoščite tudi slovenskemu jeziku prostorček na lastnih tleh. Kakšna škoda bi pač bila, ko bi zraven nemškega napisa stal tudi slovenski? Pa Slovenec je res dobra, krotka duša, kakor so ga vaši govorniki hvalili — še prekrotek je in pusti, da se na njegovi lastnini domač jezik prezira. Pojdite s svojo kulturo na Ogersko ali na Hrvaško in poskušajte kaj enakega — pokazali vam bodo pot nazaj!»²⁰

Nemcem pa so bile glavna spotika v Julijskih in Savinjskih Alpah slovenske koče in poti. DÖAV je šel tako daleč, da je SPD odgovorilo v *Planinskem vestniku*, ki je pod urednikovanjem prof. Antona Mikuša začel izhajati 1895 na pobudo Slovenskega planinskega društva z naslednjim programom: »Da slovensko planinsko društvo doseže svoj namen (izdajati, pospeševati in podpirati zanimljive planinoslovne spise in slike), sklenil je odbor

Slovenskega planinskega društva od leta 1895 počenši izdajati blagemu planinoslovstvu posvečen mesečnik, kateri bode objavljal zanimljiva predavanja in različne planinoslovne spise in slike,«²¹ z apelom *Našim nasprotnikom*.²² V tem članku so opozorili na pravo gonjo po nemških časopisih proti SPD. Navajal je razne sovražne članke v časopisu *Tagespost*, št. 15, dne 16. 1. 1896, *Tagblatt* (Graški), št. 16, dne 17. 1. v uvodnem članku: »Wie die Slovenen den Fremdenverkehr heben« (Kako Slovenci dvigajo turizem) in v *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischer Alpenvereins*, št. 2, dne 31. 1. 1896, str. 26 v članku »Aus dem Südsten der Alpen« (Iz JV Alp).²³ Namen nemških obrekovalnih člankov je bil hujskanje širših nemških krogov proti SPD in smešenje njegovega delovanja. Želeli so mu izpodkopati ugled, ki si ga je pridobilo v kratkem času. Slovenski nasprotniki so povsod poudarjali, da Slovenci še niso kulturni narod, da druge posnemajo in da so vrh tega še zlobni, saj hočejo zatreti sledi nemške kulture. V članku so se spraševali ali res ni prav, da si Slovenci upajo na svoji rodni zemlji zaznamovati, popravljati in napravljati poti, postavljati slovenske napise in graditi planinske koče, ne da bi prej vprašali Nemško in avstrijsko planinsko društvo, oziroma njegovi sekciji na Kranjskem in Štajerskem za milostno dovoljenje.

Po mnenju nemških nasprotnikov je postavljalo Slovensko planinsko društvo konkurenčne koče povsod, kjer je potrebam turistov že zadostilo Nemško in avstrijsko planinsko društvo, na kar je SPD je odgovorilo: »Zopet očitna neresnica! Vprašajmo samo, komu je Orožnova koča na Črni prsti škodovala, komu Vodnikova koča na Velem polju? Ali se z zgradbo Kocbekove koče na Molički Planini ni obisk Ojstrice velikansko pomnožil? Ali morda tak brlog, kakršen je bila koča na Korošici, zadostuje sedanjim potrebam turistov? Števila vpisanih turistov v naših kočah govore najjasneje, ali so bile naše koče potrebne ali ne.«²⁴

Proti takšnem mišljenju je *Planinski vestnik* leta 1896 ponovno ostro nastopil. Obiskovalca naj ne bi zanimalo čigava je koča, bolj naj bi bilo pomembno, da mu koča ugaja in da je postavljena na turistično primernem kraju. Slovenske koče so navkljub vsemu sprejemali tudi nemške popotnike, kar pa ni držalo za Kranjsko sekcijo, ki slovenskih članov ni sprejemala v svoje koče. »Vedno pa so bile in bodo naše koče in naprave vsem turistom brez razlike narodnosti gostoljubno na razpolaganje. Ako pa naši domači nasprotniki hočejo z zlobnim obrekovanjem in nasprotovanjem odvrniti turiste od naših lepih gora in

²¹ PV, 1895, str. 4.

²² Strojín, Triglav, str. 128.

²³ Voga, Boj za gore, str. 20.

²⁴ PV, 1896, str. 26.

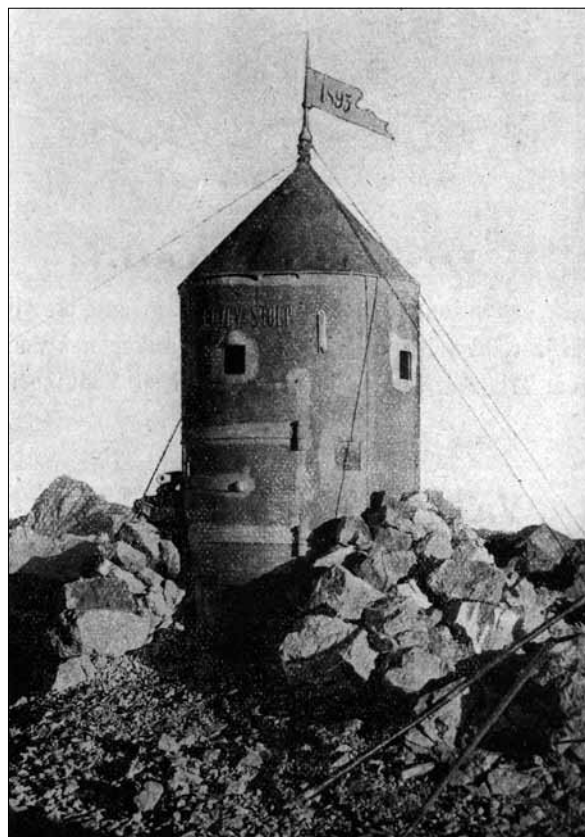
²⁰ Slovenec, 5. 8. 1887, str. 3.

krajin, pač sami sebi ravno tako škodujejo. Zapomnijo naj si pa tudi, da s svojim krikom ne bodo nikdar strahovali slovenskega prebivalstva na svojem lastnem domu; toliko zavednosti in ponosa imamo še vedno!»²⁵

Koče SPD, ki jih je v naslednjih letih zraslo še več, so torej začeli v velikem številu uporabljati tudi nemški planinci, medtem, ko so se koče sekcij DÖAV praznile. Kranjska in Celjska sekcija sta prosili druge sekcije DÖAV pomoči.²⁶ Na vse sekcije sta poslali okrožnico: »Častite sekcije posestrime prosimo, naj opozore častite svoje člane, da je v naših krajih vprav častna dolžnost vsakega člana DÖAV, da v naše koče raje zahaja kakor navkljubne SPD, in da nam je ob našem težavnem položaju velike vrednosti podpora, če nemški hribolazci prav številno prihajajo v naše kraje in so nam tako v odpor proti prizadevanju, nas iztiriti iz gor, ki smo si v njih pridobili z dolgoletnim delom pravico, prosto gibati se in nemoteni uživati prirodo.«²⁷

Planinski vestnik je na razposlano okrožnico Kranjske in Celjske sekcije odgovoril, da je ožigosana s tem, da je niso rodili Nemci, ampak domači rojaki: Veseli, Rožniki, Belarji in njihove vrste Nemci. »Ti značajni 'markovci', kakor smo jih nazvali že pred leti v Planinskem Vestniku so izprva rovarili proti našemu društvu in tudi tam okoli Triglava razdirali naša pogajanja glede stavb, a ni se jim posrečila zlobna namera. Vkljub vsem njihovim zaprekam in intrigam smo se utrdili in zasigurali sebi od nekdanje naše tla. Kakor ovce lazijo ti efijalti med našim ljudstvom in se mu hlinijo s pristnim slovenstvom za prijatelje Slovencev, zato je skrajni čas, da izpregovorimo tudi mi jasno in odločno, da ne bodo pristni Nemci prav nič dvomili o značajnosti in narodnosti tistih, ki reprezentujejo sekcijo kranjsko in celjsko.«²⁸

V Planinskem vestniku leta 1904 zasledimo tudi članek, ki govori o tem, da je *Touristen Zeitung* od 8. junija, ko so Slovenci poslali izjavo proti okrožnici Kranjske in Celjske sekcije DÖAV izšla že trikrat, pa vseeno niso prenesli slovenske izjave, niti ne reagirali nanjo direktno. Indirektno pa je zopet napadla slovensko društvo in priobčila nastopno resolucijo, ki jo je predlagala bozenska sekcija. Resolucija se je glasila: »Na shodu odposlancev tirolskih in koroških sekcij Avstrijskega turistovskega kluba zbrani člani sekcij obeh kronovin jemljejo z velikim obžalovanjem na znanje poročila sekcije v Železni Kaplji o poseganju Slovenskega planinskega društva v pravice Avstrijskega planinskega kluba in Nemškega in Avstrijske-

Leta 1895 je dal na vrhu Triglava Jakob Aljaž postaviti stolp. (Fototeka Slovenskega planinskega muzeja v Mojstrani)

ga planinskega društva v Savinjskih in Julijskih planinah in v Karavankah, pritrjujejo popolnoma sekciji v Železni Kaplji in pa sekciji kranjski in celjski, da so energično zavrnilo to kršenje starih alpskih pravic in izjavljajo, da bodo radi v svojih krogih prigovarjali, da bodo nemški hribolazci prav številno pohajali v pokrajine, ki so v nevarnosti, in da bodo člani Avstrijskega turističnega kluba vsled navkljubnih del Slovenskega planinskega društva hodili pri svojih turah po omenjenih krajih poslej samo v koče Nemškega in Avstrijskega planinskega društva in Avstrijskega turistovskega kluba. Centralni odbor Avstrijskega turistovskega kluba pa prosijo, naj krepko podpira sekcijo v Železni Kaplji, da bo mogla redno vzdrževati svoje jako razprostranjeno okrožje.«²⁹

Kljub vsem prizadevanjem so se nemške koče vse bolj praznile. Tako je leta 1907 Dežmanovo kočo obiskalo le še 49 planincev. Za vse manjši obisk koč so krivili Slovence, češ da slovenski planinci mažejo njihove markacije, podirajo kačipote in kole z napisnimi tablami.

Od nemškega tožarjenja in rovarjenja je bilo zlasti ogroženo triglavsko območje, kamor je SPD usmerilo

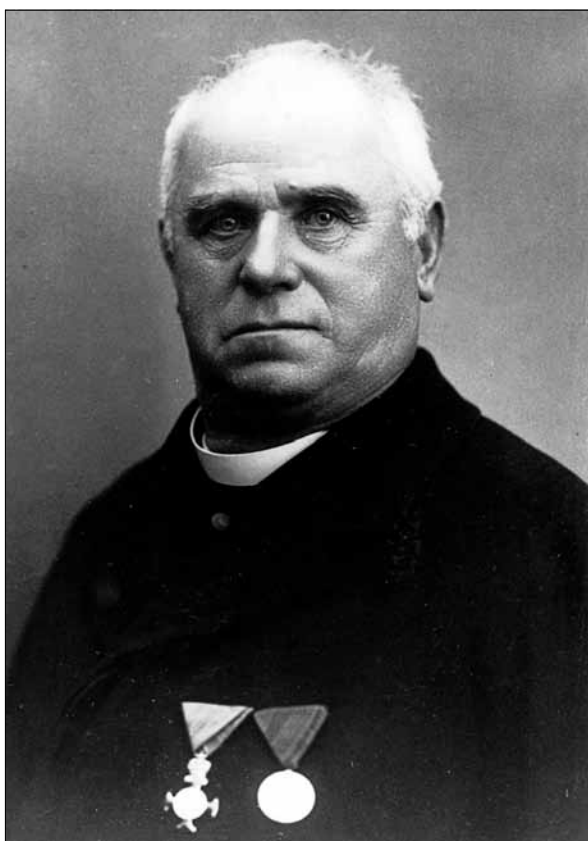
²⁵ PV, 1896, str. 27.

²⁶ DÖAV je v slovenskih deželah ustanovilo pet sekcij: kranjsko, mariborsko, celjsko, beljaško in primorsko v Trstu.

²⁷ PV, 1904, str. 98, 99.

²⁸ PV, 1904, str. 99.

²⁹ PV, 1904, str. 125–126.

Jakob Aljaž (1845–1927) je bil pobudnik in graditelj: Aljaževega stolpa na vrhu Triglava, Aljaževega doma v Vratih, koče na Kredarici, zavarovane planinske poti med Malim in Velikim Triglavom in Tominškova pot iz Vrat na Kredarico. Plod njegovih prizadevanj je tudi Staničevo zavetišče tik pod vrhom Triglava. (Fototeka Slovenskega planinskega muzeja v Mojstrani)

svoje sile. V Planinskem vestniku so ta čas zapisane odmevne besede: »Triglav je naš biser, čuvajmo ga torej kot drag zaklad slovenskega ponosa.«³⁰

Jakob Aljaž in nakup Triglava

V času časopisnih bojev med SPD in DÖAV oz. njegovimi sekcijami, pa se je vzporedno pisala še ena zgodba boja za naše gore, sicer tesno povezana z delovanjem SPD. Leta 1889 je službovanje na Dovjem prevzel nov župnik Jakob Aljaž. Aljaž se je svojega prihoda na Dovje spominjal takole: »Na Dovjem se mi je pokazalo novo polje: turiztika in slovensko planinstvo. Žal skoraj vse je bilo nemško, ko pridem na Dovje; Alpenverein postavlja nemške napise in nastavlja in dobro plačuje nemške vodnike (rojene Slovence). Ko ljudi izpodbujam, da ustanovimo požarno hrambo, hočejo nemški jezik imeti za poveljstvo; komaj zmagam s slovenščino! Leta

1890 se zida velika cementna tovarna s tujim kapitalom, uradniki so Nemci, le delavec je še Slovenec...«³¹

Kot ljubitelj gora je leta 1895 prisostvoval kot ustanovni član formiranju podružnice SPD v Radovljici, nato pa je bil izvoljen še za namestnika načelnika podružnice. Njegove simpatije do Triglava so po tem imenovanju prišle do polnega izraza, čeprav delovanje SPD-ja sprva ni bilo usmerjeno h končni odsvojitvi Triglava iz nemških rok. Večina zemljišč v okolici triglavskega vrha je bila v lasti Verskega sklada, ki je bil bolj kot Slovencem, naklonjen nemškemu obiskovalcem gora. A Aljažu je uspelo leta 1895 za 1 goldinar kupiti zemljišče na vrhu od Dovške občine.³² Nato je zadolžil Antona Belca iz Šentvida nad Ljubljano za izgradnjo Aljaževega stolpa, ki je bil izdelan iz debele pocinkane pločevine in železnih stebrov zlitih z betonom. Postavila sta ga skupaj še s tremi delavci v dveh dneh, saj so prespali v Dežmanovi koči.

Postavljalci so imeli srečo, da je bil Triglav tistikrat ovit v meglo in ni bilo nemških gornikov, ki so v koči imeli prednost pred Slovenci pri pridobitvi ležišč. Ta preferenca pri podeljevanju ležišč je Aljaža tistikrat napeljala k ideji za postavitve slovenske koče na Kredarici. Zgodilo se je namreč, da, ko je gradil Aljažev stolp vrh Triglava, je zaradi goste megle ostal v Dežmanovi koči. Oskrbnik koče ga je spravil v slabo voljo, saj mu je rekel, da ima srečo, ker ni Nemcev, sicer zanj v koči ne bi bilo prostora. Aljaž je bil silno jezen, kajti ta koča je stala v njegovi župniji in da zanj ne bi bilo prostora ter da bi bil odvisen od Nemcev, da bi smel v njej prenočiti, je bilo zanj preveč. Sklenil je zgraditi Triglavsko kočo. »V tistem trenutku sem sklenil, da naredim Triglavsko kočo, in sicer kočico samo zase in za nekaj svojih prijateljev. Če se bo pa SPD na moj poziv zdramilo, bomo delali veliko kočo, kje bom prihodnji teden ogledal. Če drugod ne najdem prostora in mi nihče ne pomaga, bom postavil svojo kočico vstric Dežmanove, 10 korakov od nje... tako užaljen je bil moj narodni ponos.«³³

Tožba

Nakup zemljišča in izgradnja stolpa pa je Aljažu prinesla pravi pravdarski spopad z nemškimi organizacijami, ki so se ga lotile s trditvijo, da je ob izgradnji uničil podzemno triangulacijsko točko prvega reda. Obtožb so se lotili samo zato, da bi dosegli podrtje stolpa. Aljaž pa se je obtožbam uprl, češ da so 40 let poprej civilni inženirji postavili na vrhu le leseno piramido

³¹ PV, 1923, str. 146.

³² Kupna pogodba za vrh Triglava (original). Original se danes hrani v Slovenskem planinskem muzeju v Mojstrani.

³³ Mlakar, Jakob Aljaž, str. 21.

³⁰ Strojnik, Triglav, str. 128.

Kupna pogodba,

~~Kateno~~ sklenejo: občini Dovje in Mojstrana
kot prodajalki, in gospod Jakob Mjač,
župnik na Dovjem, kot kupec.

§. 1.

Občini Dovje in Mojstrana prodaste od svoje
parcele št. 1484, kat. občine Dovje tisti del le-
žeč proti Primorskemu t.j. do primorske meje
in do meje Stodor (Drebnja vas, Bohinjski), ki
se imenuje „špica“ Velkega Triglava okoli
trianguluma ali piramide v obsegu 16
kvadratnih metrov to je 4 metre na dolžini
in 4 metre na širini gospodu Jakobu
Mjaču in ta kupi od njih navedeni del
parcele št. 1484, kat. občine Dovje kakor tudi
v znesku 1 gl. t.j. eden goldinar v last.

§. 2.

Djanska predaja in prejem je takoj
po podpisu te pogodbe dovršen.

§. 3.

od strani doželnega odbora, eventualnega razmerjenja kupljenega sveta in zemljekupljanskega prepisa, plača kupec.

§. 4.

Obe stranki se odrečete pravici, da bi razveljavili to pogodbo zaradi pri kratke čez polovico prave vrednosti in potrdite prodajalki prejem kupnine v znesku eden goldinar.

Dovje, dne 15. aprila 1895.

Jakob Aljaž
Kupec.

Jakob Aljaž Kupec } ob
} enen
} tudi
} gospodar
} vodsek.

Juri Čerdimir
1. svetovalec
Janez Lima
2. svetovalec
Martin Peternež
Ternej Košmač
x Sebastijan Klavčnik
Jernej Jorkul
Lamer Brumel
Janez Lakota
Janez Klavčnik.

Kupna pogodba za vrha Triglava, ki ga je Jakob Aljaž 15. aprila 1895 za en goldinar odkupil od dovške občine.
(Fototeka Slovenskega planinskega muzeja v Mojstrani)

za meritve, ki pa je bila zaradi vremena kmalu uničena. Preiskava, ki jo je vodil češko-nemški deželni geometer, se je vlekla kar pol leta, ne da bi Aljaž zanjo vedel. Pri tem pa so bili zaslišani kmetje, gorniki, lovci in vodniki. Aljaž v spominih pripoveduje: »Preiskava je tekla že pol leta, preden sem jaz kaj izvedel. Jaz pa sem imel dobre priče, da so pred 40 leti merjavci postavili le leseno piramido, ne pa triangulacijsko točko položili. Priče so bile Janez Klinar, p.d. Požgane in srenjski sluga Gregor Legat. Nemci so se že košatili, kajti deželni geometer je zažugal: Triglavski stolp bomo odstranili in župnik Aljaž bo plačal 1000 goldinarjev kazni.«³⁴ Vendar pa je bil Aljaž pripravljen na obrambo, saj je imel priči, ki sta bili pripravljeni potrditi njegovo zgodbo o leseni piramidi. To sta bila vodnik Janez Klinar – Požganc in srenjski sluga Gregor Legat. Končno je pravdo ovrget vojaški stotnik Schwarz, ki je pričal, da podzemeljske triangulacijske točke na Triglavu nikoli ni bilo in da je na tem mestu stala prav lesena piramida. Stotnik je nato Aljaža prosil, da bi za mero vzel stolp in v sredini tlorisa zakopal škaflo s pergamentom kot resnično triangulacijsko točko. Vse to pa bi pomenilo, da je stolp pod cesarskim varstvom, čeprav v Aljaževi lasti. Aljaž pa je nato stolp in zemljišče podaril SPD.³⁵

Še istega leta je postavil Aljažovo kočo v Vratih, odkupil pa je še zemljišče na Kredarici. V Vratih so l. 1904 sezidali Aljažev dom, ki pa ga je štiri leta kasneje odnesel plaz. Leta 1910 je Aljaž izbral nov prostor v Vratih, poiskal izvir vode, kupil les, ki ga je bilo v teh koncih izjemno težko dobiti in najel delavce. Na Aljaževem zemljišču na Kredarici je SPD leta 1896 postavil skromno kočo, ki pa je bila v letih 1909/1910 razširjena ter preimenovana v Triglavski dom. Tik pod vrhom Triglava pa je dal v skalo izstreliti še jamo, t.i. Staničevo zavetišče, da bi se vanj zatekli planinci ob neurju.

S prihodom prve svetovne vojne je prišlo do razpada monarhije in s tem tudi do razpada sekcij in prehoda vse posesti DOAV v slovenske roke. Po tem razpadu je bilo konec tudi boja za slovenske gore.

Viri in literatura

Arhivsko gradivo

Zbirke Slovenskega planinskega muzeja (Gornjesavski muzej Jesenice), kupna pogodba za vrh Triglava (original).
Nadškofjski arhiv Ljubljana, ŠAL/ŽA Dovje, fasc. 2, razne knjige. Kronika 1878–1925.

³⁴ Deržaj, *Planinski pozdrav*, str. 58, 59.

³⁵ Nadškofjski arhiv Ljubljana, ŠAL/ŽA Dovje, fasc. 2, razne knjige. Kronika 1878–1925, str. 49.

Serijske publikacije

Planinski vestnik (PV), 1895–1914
Slovenec, 1887
Slovenski narod, 1892

Monografske publikacije

Deržaj, Matjaž, *Planinski pozdrav*. Ljubljana: Mladika, 1993.
Kocbek, Fran (ur.), *Savinjske Alpe*. Celje: Goričar & Leskovšek, 1926.
Lavrič, Božidar (ur.), *Planinski zbornik: ob 110-letnici Slovenskega planinskega društva in Planinske zveze Slovenije*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2003.
Lovšin, Evgen, *V Triglavu in njegovi sosesčini*. Ljubljana: Slovensko planinsko društvo, 1944.
Lovšin, Evgen, Hribar, Stanko, Potočnik, Miha: *Triglav, gora in simbol*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1979.
Mikša, Peter in Ajlec, Kornelija: *Slovensko planinstvo = Slovene mountaineering*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2011.
Mlakar, Janko, Jakob Aljaž, *Triglavski župnik*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 1953.
Purkart, Vilma, *Razvoj gornišstva na slovenskem*. (Diplomsko delo). Maribor: Pedagoška fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2004.
Rapoša, Kazimir (ur.), *Stoletje v gorah*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.
Strojin, Tone, *Oris zgodovine planinstva*. Ljubljana: Planinska založba, 1978.
Strojin, Tone (ur.), *Triglav, gora naših gor*. Maribor: Obzorja, 1980.
Strojin, Tone, *Zgodovina slovenskega planinstva. Slovenska planinska organizacija SPD–PZS, 1848–1948–2003*. Radovljica: Didakta, 2009.
**Šaver, Boštjan, Nazaj v planinski raj. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2005.
Voga, Barbara, *Boj za gore*. (Diplomsko delo). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2007.
Wester, Josip, Baltazar Hacquet. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 1953.**

Članki

Briefe des Freih. Sigm. Zois am Vodnik. V: **Costa, Etbin Henrik (ur.)**, *Vodnikov spomenik*. Ljubljana: Kleimayr & Bamberg, 1859.
Lindtner Henrik, Planinski piparji. V: *Planinski vestnik*, 1933.
Petkovšek Viktor, Scopoli in Triglav. V: *Planinski vestnik* 1978, št. 7.

Pretnar Jože, Nekaj planinske statistike za razdobje 1893–1940. V: *Planinski vestnik* 1951, št. 6.

Rus Jože, Nacionalna stran v začetkih SPD.

V: *Planinski vestnik* 1933, št. 8–10.

Strojin Tone, Ustanovitev in razvoj Slovenskega planinskega društva (1893–1945). V: Lavrič, Božidar (ur.), *Planinski zbornik. Ob 110-letnici Slovenskega planinskega društva in Planinske zveze Slovenije*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2003.

Zusammenfassung

NATIONALE KÄMPFE IM BERGSTEIGEN AUF SLOWENISCHEM GEBIET BIS ZUM ERSTEN WELTKRIEG

Für die ersten Besucher unserer Alpen können wir behaupten, dass sie die Berge sozusagen anonym betraten – ohne Wissen der Umgebung und ohne schriftliche Spuren zu hinterlassen. Es waren dies Einheimische – Hirten, Jäger, Erzsucher, Kräutersammler –, die die nahe gelegene Bergwelt kannten und in den Bergen viel mehr erlebten, als in den kargen Quellen überliefert wird. Schon im Mittelalter ebneten Jäger und Hirten die Wege und entdeckten neue Übergänge in den Hochgebirgen. Die gleichzeitig existierende Wilderei war neben der Suche nach Erz und dem Viehhüten die bei weitem wichtigste Form des Entdeckens der Bergwelt, denn die Wilderer, die das Wild heimlich durch die Berge verfolgten, kannten die Übergänge schon lange vor den „Eroberern“ der Bergwipfel und -wände. Mit der Zeit begannen die Einheimischen, die die Berge zum Broterwerb und Überleben nutzten, auch Touristen in die Berge zu führen und zu begleiten, ihr Gepäck zu tragen und sie zu beschützen. So wurden sie zu Bergführern, die gegen Bezahlung vor allem die städtischen Herrschaften, Intellektuelle und andere Erforscher der Bergwelt führten.

Die ersten dokumentierten Zutritte wurden dann von jenen durchgeführt, die mit der Natur und der Bergwelt enger verbunden waren und diese auch erforschten und beschrieben. Das waren vor allem Naturwissenschaftler in der Periode der Aufklärung im 17. und 18. Jahrhundert. Mit der Zeit versachlichten sie die mythologische Welt der Bergriesen, vermaßen sie, erforschten ihre Natur und lösten den Prozess des Besuchens und Bewegens in den Mittel- und Hochgebirgen aus. In Ljubljana entstand bereits Ende des 19. Jahrhunderts, genauer gesagt im Jahr 1893, der slowenische Alpenverein *Slovensko planinsko društvo* (SPD), der die Grundlage für alles heimisch-slowenische Geschehen in den Bergen bildete. Aus ihm ging der slowenische Alpinismus und zum Teil auch der Schisport hervor. Einer der ersten offiziellen Alpenvereine im slowenischen Gebiet war jedoch der *Deutsche und Österreichische Alpenverein* (DÖAV) bzw. seine Krainer Sektion, die am 30. März 1874 in Ljubljana gegründet wurde.

Das Hauptaugenmerk des Beitrags liegt auf der zweiten Hälfte des 19. und dem Beginn des 20. Jahrhunderts. Dies war die Zeit der Gründung von Alpenvereinen und die Zeit nationaler Kämpfe zwischen Deutschen und Slowenen, die auch in den Bergen ausgefochten wurden. Die Deutschen bauten ihre Hütten in slowenischen Bergen und stellten ausschließlich deutsche Tafeln und Aufschriften auf. Damit zeigten sie klar, dass sie slowenisches Land als deutsch darstellen wollten. Der deutsche Tourist, der ins slowenische Gebiet kam, musste zu jener Zeit das Gefühl haben, sich in einem deutschen Land zu befinden, denn die Beamten sprachen deutsch, sein Führer war deutschsprachig und alle Aufschriften und Tafeln waren ebenfalls deutsch. Die Slowenen widersetzten sich dem durch Gründung ihres Alpenvereins. Auch sie bauten ihre Berghütten und stellten ihre Tafeln und Aufschriften auf. Es kam zur Gegnerschaft und zu Auseinandersetzungen, zu einem Kampf um die Berge.

Schlagwörter: Bergsteigen, *Slovensko planinsko društvo* (Slowenischer Alpenverein), Kampf um die Berge, Deutsche, Slowenen, nationale Kämpfe

Klemen Senica

Veliki japonski imperij v popotniških zapisih Alme Karlin

»/.../ 'proč od tod', to je moj cilj.«

(Franz Kafka: Odhod)

Senica Klemen, diplomirani japonolog in sociolog
kulture, Gosarjeva 9, SI-1000 Ljubljana

910.4(520):929Karlin A.

VELIKI JAPONSKI IMPERIJ V POPOTNIŠKIH
ZAPISIH ALME KARLIN

Literarna in druge zapuščine celjske intelektualke in potnice Alme M. Karlin je v zadnjih dveh desetletjih pritegnila zanimanje mnogih. Slavi se njeno upiranje kampanilizmu in trmoglava prizadevnost v uresničitvi cilja, ki bi ga še v dandanašnji dobi vseh mogočih tablic zagotovo zmogli le redki med nami. Pri tem se pogosto poudarja njena fascinacija nad Japonsko, ki je Karlinovi dejansko predstavljala njen *locus amoenus*. V članku bomo poskušali njene potopisne zapise o tej deželi, ki je bila v času njenega obiska pravzaprav imperij, postaviti v takratni zgodovinski kontekst. Ker se Karlinovi poredko, a vendarle pripisuje negativen odnos do staroselcev »oddaljenih morij«, nas bo hkrati zanimalo, kje in kako si je ustvarila podobo o koloniziranih drugih v Velikem japonskem imperiju.

Ključne besede: Alma Karlin, japonski imperij, staroselci.

Senica Klemen, BA Japanese Studies and Sociology of
Culture, Gosarjeva 9, SI-1000 Ljubljana

910.4(520):929Karlin A.

THE GREAT JAPANESE EMPIRE IN ALMA
KARLIN'S TRAVEL DIARIES

The literary and other heritage of the Celje intellectual and traveler Alma M. Karlin has attracted considerable attention over the last two decades. Researchers praise the anti-parochialism and determination that she exercised in pursuit of her goals, qualities that few of us possess today, despite all our technical aids. Often emphasized is her fascination with Japan, which to her indeed represented her *locus amoenus*. The article tries to put into context her travel diaries about this country, which in her time still qualified as an empire. Since Karlin is sometimes, though not frequently, reproached with a negative attitude towards the indigenous people "living beyond the Seven Seas", the main aim will be to find out where and how her image of the colonized Other in the Great Japanese Empire originated.

Key words: Alma Karlin, Japanese Empire, indigenous people.

V zadnjih dveh desetletjih smo v Sloveniji, na Celjskem pa še posebej, priča ponovnemu odkrivanju literarne zapuščine pisateljice Alme M. Karlin (1889–1950). Hvalevredno, prevodi njenih del, monografije ter članki o njeni življenjski poti so preplavile knjižni trg in časopise, poznavalci njene literarne zapuščine pa tej »državljanke sveta« pišejo hvalnice. Pri tem žal njene potopise vse prepogosto merimo z današnjimi vatli, ko na primer Karlinovi lepimo oznake »rasistka« in »evrocentristka«.¹ Pozabljam, da je etnocentrično videnje sveta, ki je poudarjalo večvrednost »kavkazijske rase« in zahodnjaških evropskih kultur v začetku 20. stoletja prevladovalo v Evropi tako med laiki kot antropologi,² čeprav se je sam termin razisem v javnem diskurzu prvič pojavil šele leta 1940.³ V izogib prehitrim sodbam Baskar opozarja, da »socialnoantropološka analiza potovalnih praks zahteva ne le kulturne, temveč tudi sociološko kontekstualizacijo popotnika«, kar pomeni, da ga moramo »obravnavati tudi v perspektivi družbenega razreda, ki mu je pripadal« in »regionalne delitve dela, v katero je bil umeščen«.⁴ Karlinova seveda ni bila edina, ki je razvila ambivalenten odnos do posameznikov, ljudstev na svojih potovanjih, saj se po mnenju Eriksena pri mnogih etnografih – in ne samo njih – »verjetno razvije globoko protisloven, včasih celo sovražen odnos do ljudi, ki jih preučujejo«.⁵

Karlinovi v zagovor je potrebno dodati, da tudi nedavna proučevanja podob Zahoda pri Nezahodnjakih dokazujejo podobne stereotipne in poenostavljene načine reprezentiranja Evropejcev.⁶ Slednje nam predstavi pričujoči zapis: »Po njihovem mnenju imamo opičje oči (tako okrogle in svetle) in smo nasploh zelo zabavni (glede na to, da smo divjaki)«.⁷ Poleg tega je potovala in ustvarjala v času, ko se je zdel konec kolonialnih imperijev domala neverjeten. Še več, nekateri, kot na primer italijanski v Evropi ali japonski v Aziji, so bili šele v fazi nastajanja, medtem ko se tretji rajh ni še niti pojavil. Zatorej jo je skrajno neprimerno označevati z netolerantno svetovljanko, na kar nas opozarja Bordijevo razmišljanje: »Tisti, ki se dandanes radi postavljajo za sodnike in se razveseljujejo s tem, da hvalijo in grajajo sociologe in etnologe kolonialne preteklosti, bi storili bolje, če bi poskusili razumeti, kaj je bilo tisto, kar je pripravilo najlucidnejše in najbolj dobronamerne (katere sicer obsojajo), da niso doumeli nekaterih stvari,

ki so danes samoumevne tudi najmanj razgledanim in najmanj dobronamernim opazovalcem.«⁸ Ideja o splošnih človekovih pravicah se je oblikovala šele po koncu zadnje svetovne morije. Torej po tem, ko zavoljo bleščeče zmage leta 1945 politične elite proslulih evropskih kolonialnih imperijev niso več mogle zagovarjati svoje neegalitarne politike do koloniziranih, če so se pa tako srčno borile proti Reichu, ki si je za cilj postavil rešiti problem judovskega vprašanja za vekomaj.⁹

Triumf nacionalnih držav je bil torej še daleč, ko je Karlinova potovala po Daljnem vzhodu. V nadaljevanju nas bo zanimalo, kakšen je bil Veliki japonski imperij (Dai nippon teikoku), ko ga je obiskala »Kolumbova hči«.¹⁰ V analizi odnosa Alme Karlin do njenega *locus amoenus*¹¹ se bomo torej posvetili samo tistim delom Popotnih skic¹² in Samotnega potovanja,¹³ ki se nanašajo na japonski imperij, in jih poskušali razumeti v takratnem zgodovinskem kontekstu. S tem retrospektivnim pogledom, tako Šmitek, »ko poskušamo podatkovno bazo 'dekodirati', pa hkrati spet urejamo nove pomen-ske kombinacije. Pogled iz sedanjosti seveda preteklost spreminja, pri čemer se pretekli dogodki povezujejo tako, da osmišljajo sedanjost.«¹⁴

Med oboževalci Alme Karlin se je precej ukoreninila ideja, da je med svojim popotovanjem okoli sveta orala evropsko ledino pri odkrivanju daljnih krajev, tam živčih domorodcev in njih krutih običajev. Karlinova naj bi tako potovala po pacifiških otokih, »ko je bela noga še poredko stopala po tistem neznanem svetu, noga bele raziskovalke še toliko manj«.¹⁵ Omenjeno prepričanje je zmotno, saj so intenzivna evropska srečevanja z »eksotičnimi drugimi« potekala že vse od konca 15. stoletja dalje.¹⁶ Za glorificiranje Tahitija širom Evrope je bil najbolj zaslužen francoski matematik in raziskovalec Louis-Antoine Bougainville (1729–1811) in v letih, ki so sledila njegovemu potovanju, »so britanske in francoske ladje obplule Tihi ocean po dolgem in počez, dokler niso bili kartrirani praktično vsi otoki, večine pa se je

¹ Trnovec, *Kolumbova hči*, str. 49.

² Goodenough, *Anthropology in the 20th Century and Beyond*, str. 423.

³ Monaghan in Just, *Socialna in kulturna antropologija*, str. 111.

⁴ Baskar, *Načini potovanja in orientalistično potopisje v avstro-ogrski provinci*, str. 27.

⁵ Eriksen, *Majhni kraji, velike teme*, str. 41.

⁶ Prav tam, str. 306.

⁷ Karlin, *Samotno potovanje*, str. 256, glej tudi str. 260.

⁸ Bourdieu, *Praktični čut*, str. 12.

⁹ Cooper, *Colonialism in Question*, str. 202.

¹⁰ V humanistiki in družboslovju je vse neke do devetdesetih letih preteklega stoletja prevladovala izrazito negativna reprezentacija imperijev, pogosto poimenovanih kar »ječe narodov«. Nam so bližje sodobne definicije Jane Burbank, Fredericka Cooperja, Dominica Lievena in drugih, ki imperijev ne dojemajo kot a priori negativnih političnih entitet.

¹¹ Primerjaj Trnovec, *Kolumbova hči*, str. 34.

¹² Karlin, *Popotne skice*.

¹³ Karlin, *Samotno potovanje*.

¹⁴ Šmitek, *Srečevanja z drugačnostjo*, str. 10.

¹⁵ Pušavec, *Ne preveč posrečena izdaja*, str. 15.

¹⁶ Šmitek, *Srečevanja z drugačnostjo*, str. 7.

formalno, četudi le za kratek čas, 'polastila' tudi ta ali ona evropska sila.¹⁷

Med Evropejcem nepoznane kraje, ki jih je na svojem popotovanju obiskala Karlinova, ne moremo uvrstiti niti Japonske.¹⁸ Na začetku 20. stoletja je bila v Evropi že dobro poznana – čeprav nekateri povzdigujejo recentno obdobje na piedestal¹⁹ – ali kot je zapisala Karlinova, »vsak evropski otrok že čebļa o gejšah, kimonih, japonskih svetilkah, zvončkih za srečo«. ²⁰ Res je šogunat na začetku 17. stoletja uradno prepovedal stike s tujci za dolgih 250 let, vendar so »Japonci« interakcijo z zunanjim svetom ohranjali tudi mimo uradnega *outleta*, ki ga je predstavljal umetni otok Dejima v neposredni bližina Nagasakija. Če so namreč *hani* bližje Edu (današnjem Tokiu) še sledili zahtevam *bakufuja*, so se oddaljeni politiki samoizolacije sčasoma vedno bolj zoperstavljali. Skrivoma so kopirali evropske tehnologije, vedoželjno srkali zahodnjaško znanje in se navduševali nad tujimi ideologijami, kar jim je na koncu pripomoglo k zmagi v odločilni, tudi krvavi, bitki za restavracijo cesarstva.²¹ Odločilen impetus za spremembo političnega sistema je predstavljal prihod »črnih ladij« leta 1853. Od notranjih družbenih in ekonomskih pritiskov razrahljani *bakufu* nepričakovane zunanje distrakcije niti ni znal in zmogel razrešiti sebi v prid. Leta 1868 se je torej za Japonsko začelo novo obdobje, ki je korenito spremenilo potek azijske in svetovne zgodovine.

Po kolonijah Velikega japonskega imperija

Že takoj po vrnitvi politične avtoritete cesarju se je začela Japonska ozemeljsko širiti, ko je oblast v Tokiu leta 1869 najprej kolonizirala Hokaido.²² Slednjega

je med svojim bivanjem na Japonskem obiskala tudi Karlinova. V njeni zapuščini najdemo razglednice s podobami Ainujev,²³ nomadskih staroselcev omenjenega otoka.²⁴ Kolonialni upravitelji so Ainuje že kmalu po aneksiji otoka prisilili v sedentarni način bivanja. Nevarni takšnega načina življenja, saj so se pred prihodom »tujih vsiljivcev« z juga, ki »jih vse bolj izrinjajo«, ²⁵ preživljali kot lovci in nabiralci, so bili nevešči in verjetno hkrati nezainteresirani delavci, zato jih je Karlinova neupravičeno označila za nedelavne – edino veselje jim je seveda predstavljal lov.²⁶ Da bi bila *mission civilisatrice* japonskega imperija uresničena v popolnosti, so bili Ainuji prisiljeni v učenje japonskega jezika, njihov materni jezik pa je bil prepovedan. Slednje je zabeležila tudi Karlinova: »Japonci jih vse bolj izrinjajo in jim prepovedujejo uporabljati njihovo govorico.«²⁷ Vendar se niso omejili le na prepoved uporabe jezika, staroselcem so zapovedali celo striženje las, na katere »so zelo ponosni«. ²⁸ Podvrženi nasilni asimilaciji so bili Ainuji v času njenega obiska pred izumrtjem, kar je lucidno ugotovila že sama Karlinova.²⁹

Kaj hitro po ponovni vzpostavitvi uradnih stikov z zunanjim svetom so politične, vojaške in ekonomske elite novonastajajočega imperija spoznale, da sama kolonizacija »*terra nullius*« ne bo dovolj za njegov enakovreden status v mednarodni skupnosti. Tuji vojaški, ekonomski, politični in drugi svetovalci so preplavili ministrstva, urade, vojašnice, tovarne in šole, da bi pripevali svoj delež znanja k napredku, blaginji Japonk ter Japoncev. Ko se je tako Karlinova junija 1922 izkrcala v Yokohami³⁰ – že takrat podobno kot danes središču kitajske manjšine na Japonskem –, je Japonce že minilo prvotno slepo navdušenje nad vsem in vsakomur z Zahoda.³¹ Kljub vsemu se je Karlinovi zdelo, da se običajen Japonec v dvajsetih letih minulega stoletja še ni navadil na prisotnost Evropejcev v svojem miljeju.

¹⁷ Pagden, *Peoples and Empires*, str. 118.

¹⁸ Marsikomu mogoče presenetljivo, a Karlinova sploh ni bila prva popotnica oziroma popotnik s prostora današnje Slovenije, ki je obiskala Japonsko. Tam je dva meseca in pol leta 1901, in sicer v Kobeju, preživel že Ivan Jager (1871–1959) (Šmitek, *Srečevanja z drugačnostjo*, str. 185). V Ljubljani je od leta 1920 in vse do svoje smrti živel Japonka Kondo-Kawase Tsuneko (1893–1963), s slovenskim imenom Marija Skušek.

¹⁹ Luka Culiberg je tako v nekem intervjuju za nacionalni radio analiziral novele Alme Karlin o Japonski takole: »Namreč pač zavediti se moramo situacije, v kateri se je Alma Karlin tudi znašla kot evropska popotnica v času ko Japonska res še ni bila prisotna v zavesti evropskega človeka, tako na tak način, in se zato seveda ujame v veliko, mogoče tistih stereotipov, ki se še danes ohranjajo pri ljudeh, ki o Japonski pravzaprav vedo res samo posredno in zelo od daleč.« <http://www.ff.uni-lj.si/fakulteta/aktualno/kronika/kliping/sep%202007/3097139.pdf> (8. 9. 2011).

²⁰ Karlin, *Popotne skice*, str. 103.

²¹ Pred letom 1868 je imela japonska cesarska družina minoren pomen za ljudske množice, mnogi niti niso vedeli, kdo je cesar (Befu, *Hegemony and Homogeneity*, str. 88).

²² Veliki japonski imperij se je kasneje raztezal še severneje, saj so bili pod njegovo jurisdikcijo od leta 1875 Kurilski otoki in od 1905 še južni del Sahalina (Watt, *When Empire Comes Home*, str. 36.)

²³ Glej Jezernik, Alma M. Karlin, državljanka sveta, str. 74; Trnovec, Kolumbova hči, str. 33.

²⁴ Ainuji некоč niso živeli le na Hokaidu, poseljevali so tudi južni Sahalin, Kurilske otoke in dele polotoka Kamčatka (Clarke, *Language*, str. 71).

²⁵ Karlin, *Popotne skice*, str. 85, 86.

²⁶ Prav tam, str. 85, 88.

²⁷ Prav tam, str. 86.

²⁸ Prav tam, str. 89.

²⁹ Prav tam, str. 86.

³⁰ V Honoluluju se je vkrcala na japonsko ladjo s pomenljivim imenom *Siberia* (Jezernik, Alma M. Karlin, državljanka sveta, str. 59), katere poimenovanje nakazuje aspiracije Velikega japonskega imperija; na Havaje pa je prispela z ladjo *Empire State*. Koncem 19. stoletja je imperializem na Japonskem postal družbena norma, odkrito so mu nasprotovali le posamezniki z roba takratne družbe, predvsem socialisti in romantični idealisti (Beasley, *Japanese Imperialism 1894–1945*, str. 9–10).

³¹ Befu, *Hegemony of Homogeneity*, str. 132; Cwiartka, *Modern Japanese*, str. 144.

Takole namreč opiše svoje videnje japonskega pogleda nase: »Belo žensko sicer opazujejo z velikim zanimanjem, vendar tako, kakor mi gledamo ujeto opico, slona v živalskem vrtu ali kakšno redko živo bitje – kot nekaj nenavadnega, grdega in zabavnega.«³² Mogoče so nekateri Japonci v dvajsetih letih 20. stoletja še vedno zadržano sprejemali tujce v svojem mestu, vasi, vendar so že zdavnaj izgubili inferiorni kompleks v primerjavi z Zahodom. Vladajočim imperialnim elitam in prebivalcem nasploh sta namreč zmagi v vojnah z dinastijo Qing (1894–1895) in ruskim rivalom (1904–1905) močno okrepili pošteno načeto samozavest – posledica dejstva, da je bila Japonska prisiljena v podpis precej krivičnih sporazumov z zahodnimi imperiji po ponovnem odprtju svojih meja. Temu navzlic je iz zapisa Alme Karlin razvidno, da zanjo Japonci še vedno niso sodili med »civilizirana ljudstva«.³³ Omenjeno je bilo v duhu tistega časa, saj je hotela japonska delegacija v preambulo Društva narodov vključiti člen o enakopravnosti vseh narodov, a so temu močno nasprotovali za svoj imperij se boječi Britanci.³⁴

Zmaga v vojni s Kitajsko pa ni zadovoljila apetitov vojaških jastrebov v Tokiu, ampak je v kolonialni metropoli le še dodatno prilila olje na ogenj razpravam o tem, zakaj ima Japonska pravico do lastnega imperija.³⁵ Ljudskim množicam je bilo očitno malo mar, da sta triumfa sicer okrepila ugled Japonske v očeh mednarodne javnosti, a hkrati precej prizadela domačo ekonomijo.³⁶ Vojaški uspehi niso zgolj pozitivno vplivali na samopodobo Japoncev, ampak so Velikemu japonskemu imperiju omogočili kolonizirati Formozo (Tajvan), ki jo mnogi zgodovinarji (npr. Beasley)³⁷ napačno pojmujejo kot prvo japonsko kolonijo. Naglo se je začela modernizacija otoka, četudi so se leta 1898 pojavile celo ideje o njegovi prodaji.

Razvoju prometne infrastrukture, šolskega sistema, kmetijstva in gospodarstva navkljub staroselci in tam živeči Kitajci japonskih kolonialnih upraviteljev niso

Staroselci iz regije Alishan, Tajvan (He po Kleeman, *Under an Imperial Sun*, str. 115)

sprejeli odprtih rok. Na Tajvanu je Karlinova na lastno željo obiskala pleme Tayalov, ki jih je opisala kot najbolj divje staroselce na otoku.³⁸ Na tem mestu verjetno ne bo odveč opozorilo, ki preučevalcem Alme Karlin največkrat uide. Ko Karlinova piše o »divjakih« na Tajvanu, a verjetno tudi drugje, in opisuje njihove krute »navade in običaje«, moramo imeti v mislih dejstvo, da si je podobne o »neciviliziranih drugih« ustvarjala pretežno na podlagi pripovedovanja svojih po izobrazbi približno enakovrednih sogovornikov³⁹ – v primeru Tajvana torej Japoncev – in predhodnega branja literature. Tudi v primeru neposrednega stika s staroselci se je morala opirati na prevajanje kolonialnih uradnikov, katerih pomoč je hvaležno sprejela.⁴⁰ Ob tem se zastavlja vprašanje, kakšno je bilo dejansko njihovo znanje jezikov ljudi, ki so jim vladali, oziroma kako so kolonizirani obvladali japonščino. Zatorej niti ni presenetljivo, da je o staroselcih na Tajvanu pisala kot o »lovcih na človeške glave«. Japonski imperialni imaginarij si je namreč popačeno podobo o njih ustvaril že leta 1871. Takrat so štiri japonske ribiške ladje z Okinave zaradi tajfuna nasedle na tajvanskih obalah in člani plemena Paiwan so ubili 54 od skupno 66 članov posadke.⁴¹

³² Karlin, *Popotne skice*, str. 76.

³³ Prav tam, str. 86.

³⁴ Goto-Jones, *Modern Japan*, str. 74–75.

³⁵ Prav tam, str. 66.

³⁶ Befu, *Hegemony of Homogeneity*, str. 130.

³⁷ Beasley, *Japanese Imperialism 1894–1945*, str. 143.

³⁸ Karlin, *Popotne skice*, str. 121–2, 118; n. d., 2006, str. 328–331.

³⁹ Karlin, *Samotno potovanje*, str. 323, 335.

⁴⁰ Karlin, *Popotne skice*, str. 122, 112.

⁴¹ Kleeman, *Under an Imperial Sun*, str. 19.

Člani istega plemena Tayalov so potem oktobra leta 1930 najprej napadli osnovno šolo blizu vasi Puli, nato še policijsko postajo in nekatere druge ustanove ter pri tem ubili 136 ljudi, od katerih le dva nista bila Japonca.⁴² Vlado v Tokiu je najbolj presenetilo dejstvo, da so se proti kolonialni nadoblasti zarotili posamezniki, ki so bili poprej njeni privrženci, samo pleme pa je veljalo za zgled kolonialne asimilacije – torej le niso bili tako »divji«, kot jih je opisovala »naša someščanka«.

Na Tajvanu je živela pri gospodu L., političnemu oporečniku, ki se je boril za pravice koloniziranih in agitiral proti japonskemu imperiju.⁴³ Tako nam Karlinova nehoti odkriva, kako poenostavljeno je današnje prepričanje mnogih, predvsem privržencev pokolonialnih študij, da so bili imperiji vsemogočne, koherentne, monolitne politične tvorbe. Niso jih kritizirali zgolj domačini v kolonijah, torej kolonizirani oziroma tisti, ki niso ustrezali konceptu kolonizatorja, imperialne politike so grajali tudi intelektualci v kolonialnih metropolah.⁴⁴

Leta 1910 je Veliki japonski imperij pridobil še eno kolonijo, in sicer Korejo – Japonci so jo imenovali Chōsen. Vlogo slednje v japonskem imperialnem imaginariju je moč primerjati s tisto Indije v britanskem oziroma Sibirije v ruskem. Že leta 1876 so japonske imperialne elite Koreji vsilile podpis sporazuma o odprtju njenih pristanišč.⁴⁵ Kljub temu je bil japonski odnos do Korejcev vse do kolapsa japonskega imperija leta 1945 izrazito ambivalenten. Politični in intelektualni diskurzi v metropoli so Korejce predstavljali kot kulturno sorodne, a so si hkrati močno prizadevali za njihovo kulturno, religiozno asimilacijo.⁴⁶ Podobno kot v ostalih kolonijah so japonski kolonialni uradniki tudi v Koreji spodbujali gradnjo šintoističnih svetišč in goram pogosto dodajali ime Fuji.⁴⁷ Kolonizirani Korejci so bili primorani v japonizacijo priimkov, čemur so se močno upirali.⁴⁸ Večina ima namreč moč odločanja, kdaj ima manjšina – koncept manjšine se v antropologiji nanaša na politično podrejenost in ne označuje števila članov neke etnije – pravico ohraniti svoje specifičnosti in kdaj ne.⁴⁹

Karlinova je Korejski polotok obiskala, ko je bil le-ta torej že več kot desetletje »pod japonskim 'varstvom'«,⁵⁰ Korejske študente, s katerimi je potovala skupaj na vlaku, je opisala sledeče: »So visokorasli, veliko bolj rjavi kakor Japonci in imajo blage, zasanjane in izrazito otožne oči – oči zatiranih narodov.«⁵¹ Karlinova je torej sočustvovala s podjarmljenimi Korejci, a imperij zanj očitno ni bil nujno nekaj slabega, če je le »ubogim divjakom« prinesel »kulturne in materialne dobrine civilizacije«. ⁵² Božena Orožen poudarja, da je imela Karlinova tri domovine, in sicer Evropo, Avstro-Ogrsko in Kraljevino SHS.⁵³ Za nas je najzanimivejša njena pripadnost kontigvitetnemu imperiju, saj je Karlinova nedvomno imela avstro-ogrske imperialne *Kulturbrille*.⁵⁴ Za Baskarja so imperialni konteksti tisti, ki determinirajo potovalne in potopisne prakse: »Pripadnost potopiscev multinacionalnim imperijem in njihova vpetost v različne imperialne kontekste pomembno oblikujeta njihovo subjektivnost, vplivata na njihove temelje podmene o 'drugem', na specifično njihove percepcije, na njihove potovalne navade, itn. Takšno subjektivnost lahko poimenujemo imperialni stil – in jo s tem razlikujemo od etničnega stila. /.../ Perspektiva imperialnega stila ne zanika nujno obstoja etničnega stila, vendar gradi na podmeni, da imperialni okvir oblikuje subjektivnost in habitus veliko bolj, kot to dopušča nacionalistični pogled.«⁵⁵

Korejci so se japonski kolonizaciji večinoma – še Karlinova je zapisala, da si je kraljevo palačo ogledala v spremstvu korejskih oficirjev – upirali, a vse do leta 1945 neuspešno.⁵⁶ Že leta 1919 so sicer organizirali množične proteste proti japonski nadvladi, vendar je njihovo »pomlad naroda« japonska cesarska vojska zadušila.⁵⁷ Kljub temu japonski imperij ni povzročal zgolj prelivanja krvi, kot danes radi prikazujejo korejski nacionalistični zgodovinarji. Spodbujal je tudi ekonomski napredek – japonske imperialne strategije so v nasprotju s tistimi rivalskih ali zavezniških imperijev spodbujale

⁴² Prav tam, str. 28.

⁴³ Karlin, *Samotno potovanje*, str. 321.

⁴⁴ Howe, *Empire – A Very Short Introduction*, str. 87–88.

⁴⁵ Beasley, *Japanese Imperialism 1894–1945*, str. 18, 43–44.

⁴⁶ Karlinova zapiše, da so v Parku pagod zadnja tri nadstropja pagod postavljena ob njih, saj da so jih želeli japonski kolonialni uradniki nekoč odpeljati, a jim namera ni uspela (Karlin, *Popotne skice*, str. 107). Še nekaj bode v oči. Čeprav del istega imperija, so administrativne meje ostale (Karlin, *Samotno potovanje*, str. 271).

⁴⁷ Befu, *Hegemony of Homogeneity*, str. 24.

⁴⁸ Oguma, *A Genealogy of »Japanese« Self-images*, str. 335.

⁴⁹ Eriksen, *Ethnicity and Nationalism*, str. 330.

⁵⁰ Karlin, *Popotne skice*, str. 105.

⁵¹ Prav tam, str. 103 (poudarek dodan).

⁵² Prav tam, str. 105.

⁵³ Orožen, *Dom, domovina in jezik*, str. 155–156.

⁵⁴ Avstro-Ogrska je bila imperij brez prekomorskih kolonij. Pogosto je deležna očitkov o svoji negostoljubnosti do narodov, ki jih je vključevala, a obstajajo tudi nasprotna mnenja. Tako Baskar zapiše, da »/.../ nekdanji habsburški narodi zmotno mislijo, da je bila habsburška monarhija, »ječa narodov«, sovražna do kultur in jezikov narodnih skupin, ki so jo sestavljale. V resnici pa so bile etična, jezikovna in kulturna identiteta v habsburški monarhiji cenjene, njihovo izražanje pa se je spodbujalo, saj je bil slavilni diskurz o tej raznolikosti izjemno pomembna sestavina ideologije, ki je monarhiji dajala legitimnost.« (Baskar, *Austronostalgia and Yugonostalgia in the Western Balkans*, str. 51)

⁵⁵ Baskar, *Načini potovanja in orientalistično potopisje v avstro-ogrske provincije*, str. 29.

⁵⁶ Karlin, *Popotne skice*, str. 107.

⁵⁷ Seth, *A Concise History of Modern Korea*, str. 46–48.

razvoj težke industrije v svojih kolonijah⁵⁸ – in družbene spremembe. Omogočeno je bilo šolanje deklic, ženske posledično niso bile več obsojene le na vlogo Hestij kot nekoč.⁵⁹ Karlinova tako ugotavlja, da je bila »menjava oblasti verjetno prava sreča«,⁶⁰ s čimer se strinja ameriška antropologinja Soh, saj so imele nekatere ženske v kolonialni Koreji s pojavom kapitalistične družbene ureditve končno priložnost zapustiti dom, »da bi ubezale družinskemu nasilju, hudi revščini, družinskim zdraham ali dogovorjenim porokam«.⁶¹

Na svoji poti po azijski celini se je Karlinova nekaj dni mudila tudi v Mandžuriji, in sicer v Mukdenu ter v Dairenu, današnjem Dalianu.⁶² Slednji je bil glavno пристanišče Mandžurije in je pripadal Kitajski, »a Port Arthur in Dairen je morala odstopiti Japonski«.⁶³ Mandžurija je bila gospodarsko izjemno pomemben del japonskega imperija, saj je zagotavljala surovine za njegovo industrijo v kolonialni metropoli. Japonski imperialne elite so kasneje preferirale razvoj orožarske, avtomobilске, letalske in železniške industrije kar v sami Mandžuriji; do konca vojne so japonske investicije v tej koloniji presegle 10.000 milijonov jenov, kar je po menjalniškem tečaju iz leta 1941 pomenilo 2500 milijonov dolarjev.⁶⁴

Življenje v kolonialni metropoli

Karlinova je dobro leto dni, in sicer med junijem 1922 in julijem 1923, na Japonskem preživela v obdobju, dandanes poznanem pod imenom taishō. Omenjeni čas med letoma 1912 in 1926 je v zgodovinopisju često prikazan kot čas ekonomskega razcveta in politične demokracije.

Med svojim bivanjem na Japonskem je opazila, da so japonske ženske precej inferiorne v primerjavi z moškimi, kar je povzela v misli: »Ženska tod nič ne velja.«⁶⁵ Ideologija močeve večplastne superiornosti do ženske je bila zaobjeta v motu »otoko wa soto, onna wa uchi« (kar lahko malo hudomušno prevedemo kot »žena naj bo doma«), ki je po mnenju poljske antropologinje Cwiertkove začel izgubljati svojo veljavo šele nedavno. Žena je bila tako od začetka obdobja meiji (1868–1912) obsojena na *Kinder, Küche, Kirche*. Neegalitarni odnosi med spoloma pa tudi na Japonskem niso veljali od pamtiveka.

V obdobju tokugawa (1603–1868) je namreč še veljalo, da moški pomagajo ženam pri vzgoji otrok, nakupih in gospodinjskih opravilih.⁶⁶ V zadnjih letih 19. stoletja in vse do konca druge svetovne vojne so si uradniki ministrstva za šolstvo želeli uveljaviti državno ideologijo, ki je ženskam zapovedovala, da morajo biti »dobre žene, pametne matere« (»ryōsai kenbo«).⁶⁷ Zatorej ni posebej presenetljivo, da je Karlinova poročene Japonke označila za »delavno kljuse in plemensko žival«.⁶⁸

Seveda niso vse ženske privolile v vlogo gospodinje in tudi Karlinova poroča o gospe M., ki se je po šestih letih zakona ločila od svojega japonskega soproga.⁶⁹ Ločitve v dvajsetih letih preteklega stoletja niso bile neredek pojav zgolj med člani urbanih elit kolonialne metropole, ampak celo na njeni periferiji – Okinavi,⁷⁰ čeprav so ženske težje dosegle razvezo kot moški.⁷¹ Sodobnih videnj neegalitarnih odnosov med moškimi in ženskami na Japonskem v obdobju taishō potemtakem ne smemo dojemati črno-belo, saj obstaja v vsaki družbi dihonomija med njenimi pravili in praksami. Nasprotno, kot je na primeru svojega sodelavca, sicer hišnika na nemški ambasadi v Tokiu, iskriivo ponazorila že Karlinova,⁷² »utegnejo ženske, četudi so v mnogih družbah prikrajšane za formalno politično moč, uveljavljati precejšnjo mero moči posredno in v okviru doma«.⁷³

Karlinova med opisom svojega obiska Kamakure kara Evropejce zaradi njihove obremenjenosti s fizičnim izgledom in Vzhodu pripiše bolj poduhovljena nagnjenja in rafiniran odnos do umetnosti.⁷⁴ Danes vemo, da je potrebno te zapise o duhovnosti Vzhodnjakov brati *cum grano salis*.⁷⁵ Njeni opisi Japonske bi bili zagotovo drugačni, če bi leto dni namesto v Tokiu preživela v moderni Osaki, med »velikimi trgovinami in hitečimi Japonci, ki so že postali nevljudni«.⁷⁶ Začetki 20. stoletja so bili

⁶⁶ Cwiertka, *Modern Japanese*, str. 90.

⁶⁷ Kot ob tem opozarja Unojeva, so se proti takšni percepciji nekatere ženske vedno upirale, zato se omenjena ideologija ni nikoli uspela v celoti uveljaviti (Uno, *The Death of »Good Wife, Wise Mother«?*, str. 294, 302).

⁶⁸ Karlin, *Popotne skice*, str. 81.

⁶⁹ Karlin, *Samotno potovanje*, str. 228.

⁷⁰ Ito, *The »Modern Girl« Question in the Periphery of Empire*, str. 249.

⁷¹ Uno, *The Death of »Good Wife, Wise Mother«?*, str. 299.

⁷² Karlin, *Popotne skice*, str. 252.

⁷³ Eriksen, *Majhni kraji*, str. 154, glej tudi str. 160.

⁷⁴ Karlin, *Samotno potovanje*, str. 233, 251.

⁷⁵ Da je japonske politične elite še kako zanimalo fizično telo prebivalcev imperija – v duhu ideje, da so lahko zgolj fizično močni vojaki dobri bojevniki –, dokazuje ustanovitev Imperialnega vladnega inštituta za prehrano leta 1921 (Cwiertka, *Modern Japanese*, str. 121).

⁷⁶ Karlin, *Samotno potovanje*, str. 271.

Seveda to ne implicira, da je bil takratni Tokio periferija, saj je predstavljal politično, gospodarsko in intelektualno središče japonskega kolonialnega imperija – njegova populacija je v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja že presežala 2 milijona (Ito, *The*

⁵⁸ Soh, *The Comfort Women*, str. 13.

⁵⁹ »Dandanes si ženske ne zastirajo obrazov in imajo več svobode.« (Karlin, *Popotne skice*, str. 109)

⁶⁰ Prav tam, str. 105.

⁶¹ Soh, *The Comfort Women*, str. 2.

⁶² Karlin, *Popotne skice*, str. 280, 314.

⁶³ Prav tam, str. 314.

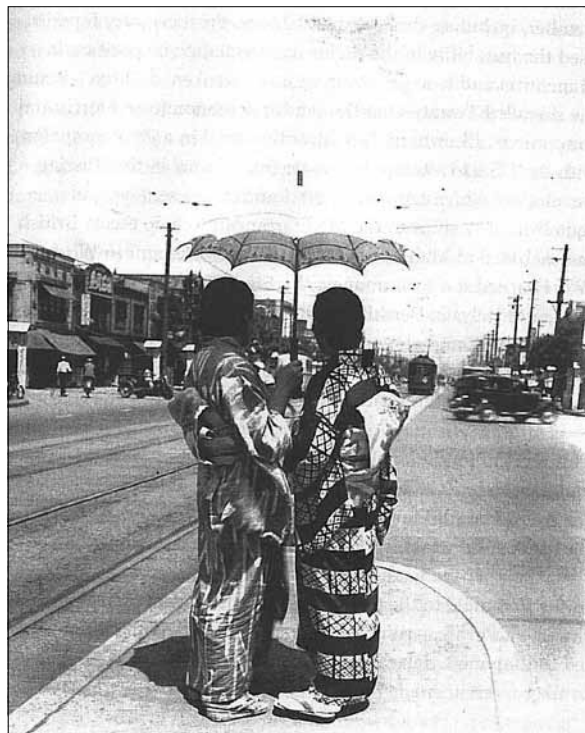
⁶⁴ Beasley, *Japanese Imperialism 1894–1945*, str. 123, 213–214.

⁶⁵ Karlin, *Popotne skice*, str. 76.

priča vzponu veleblagovnic, ki so začele obvladovati »trgovsko, arhitekturno in kulturno krajino japonskih mest«. ⁷⁷ Mesta so preplavili nad evropsko modo navdušene Japonke in gizdalinski Japonci, saj tudi Karlinova piše o »Japoncih, ki nosijo zahodnjaško obuvalo« in evropska oblačila. ⁷⁸ Pojavil se je srednji družbeni razred, katerega tipične predstavnice so bile prve *office ladies*, pendantke *salarimanov*. Le-te so povečini opravljale slabo plačana dela, a so bile v popularni kulturi orisane kot »ikone modernega življenja: vpadljive in urejene po zadnji modi, z izdelki in modnimi muhami potopljene v svet potrošništva, pogosto so veljale za moralno liberalne, svojim strankam so skupaj z zahodnjaškimi oblačili prodajale poljubčke. To so bile *moga* ali *modan gaaru* (moderna dekleta)«. ⁷⁹ Povečana gospodarska rast imperija zaradi prve svetovne vojne je pozitivno vplivala na finančne prihodke predvsem urbanih gospodinjstev. Višji življenjski standard je potem ljudem omogočil, da so del prihodkov namenili za razkazovalno potrošnjo.

Karlinova je v svojih itinerarijih pisala tudi o hrani, ki jo je jedla na poti. Tako je ob prihodu v Yokohamo skupaj z Rusi obedovala »curry z rižem«. ⁸⁰ Japonska je bila takrat že dodobra seznanjena z evropsko, tudi kitajsko, kulinariko. Sprva je med bivanjem v Tokiu bolj životarila, zato so bili njeni obroki skromni. Zajtrkovala je kosček kruha, kosilo so sestavljali sojini zvitki, večerjo pa breskve. ⁸¹ Le nekaj strani kasneje pa napiše nekaj, kar podre naše stereotipne predstave o japonski kulinariki: »Rade volje bi si si privoščila vsak dan nekaj riža, juho ali nekaj zelenjave, vendar teh stvari nisem mogla dobiti.« ⁸² V dvajsetih letih minulega stoletja beli riž zaradi svoje ekskluzivnosti – povezane z njegovo ceno – še zdaleč ni bil glavna jed v japonskih gospodinjstvih. Japonske kuharske navade tistega časa Cwiertka opiše takole: »Kljub rastočemu življenjskemu standardu ob koncu 19. in začetku 20. stoletja je bila prehrana kmetov še vedno daleč pod mestnim standardom. *Katemashi*, jed iz riža, prosa in ječmena, skuhana z nasekljano redkvijo, in *hagate*, ki je namesto redkvinega korena vsebovala liste, sta bili še v 20. in 30. letih 20. stoletja stalnica v mnogih podeželskih gospodinjstvih. ⁸³

Karlinova je bila sicer prava poliglotka, a žal med jeziki, ki jih je suvereno obvladala, ne najdemo japon-

Modernost na razpotju, (Goto-Jones, *Modern Japan*, str. 73)

ščine. Trnovčeva sicer omeni, da se je v Londonu učila japonsko, a da je ob prihodu znala le dve besedi, in sicer »prosim in oprostite«. ⁸⁴ Njeno znanje jezika je ostalo na ravni vljudnostnih fraz, čeprav se pohvali z zadovoljivim sporazumevanjem s sopotniki na tramvaju. ⁸⁵ Neznanje japonskega jezika jo je občasno spravljalo v zagato, še posebej travmatični so bili zanj obiski pošte za tujce, čeprav so uslužbenci bolje govorili angleško kot ona japonsko. ⁸⁶ V opisu ponovnega srečanja z gospodom Nobujijem, tokrat v Tokiu, je moč najti tudi tole lamentacijo: »Govoril je jezik dežele, jaz pa ne«. ⁸⁷ Vse to pa ji ni preprečevalo druženja z domačini, s katerimi se je verjetno sporazumevala v nemščini, angleščini oziroma francoščini, jezikih torej, ki jih je tudi poučevala. ⁸⁸ Na splošno je bila raven znanja angleškega jezika na Japonskem v zgodnjem obdobju taishō zadovoljliva, sodi Clarke, saj je bila tretjina kurikuluma v nižji srednji šoli posvečena učenju angleščine, ⁸⁹ a se z omenjeno trditvijo Karlinova verjetno ne bi strinjala. ⁹⁰

»Modern Girl« *Question in the Periphery of Empire*, str. 240). Le Karlinova je že med pisanjem potpisov verjetno imela v mislih svojo bralsko publiko, ki je v njih večinoma iskala potrditev svojih stereotipnih zamišljanj »oddaljenih svetov«.

⁷⁷ Cwiertka, *Modern Japanese*, str. 50.

⁷⁸ Karlin, *Popotne skice*, str. 74; Karlin, *Samotno potovanje*, str. 245.

⁷⁹ Goto-Jones, *Modern Japan*, str. 71.

⁸⁰ Karlin, *Samotno potovanje*, str. 225.

⁸¹ Prav tam, str. 230.

⁸² Prav tam, str. 245.

⁸³ Cwiertka, *Modern Japanese*, str. 67.

⁸⁴ Trnovec, *Kolumbova hči*, str. 21, 33.

⁸⁵ Karlin, *Samotno potovanje*, str. 335; Karlin, *Popotne skice*, str. 78. Njeno pomanjkljivo znanje jezika odkriva zapis, da vsaka japonska ladja pripada združenju »maru« (Karlin, *Samotno potovanje*, str. 312). Japonske ladje pogosto nosijo pripono maru, ki v japonščini pomeni krog. S tem poimenovanjem naj bi izražali željo po varni vrnitvi ladje v pristan.

⁸⁶ Karlin, *Popotne skice*, str. 77.

⁸⁷ Po Jezernik, Alma M. Karlin, državljanka sveta, str. 24.

⁸⁸ Karlin, *Popotne skice*, str. 79; *Samotno potovanje*, str. 243.

⁸⁹ Clarke, *Language*, str. 72.

⁹⁰ Karlin, *Popotne skice*, str. 78–79.

Karlinova intenzivnemu druženju z domačini navkljub ni verjela, da ji je uspelo razodeti vse skrivnosti »japonske duše«. ⁹¹ Čemu takšna negativna samoobtožba, nam ni znano. Ni nemogoče, da so pisateljici japonski sogovorniki v pogovorih z njo neposredno ali med vrsticami omenjali njeno nezmožnost do popolnosti spoznati njihovo kulturo. Antropolog Harumi Befu vzvišen odnos Japoncev do tujcev, zbledel ni vse do danes, pojasnuje sledeče: »Pojem edinstvenosti pogosto spremlja prepričanje, da Ne Japonci teh posebnosti ne morejo razumeti ali v celoti doumeti. Za doumetje teh posebnosti naj bi bil potreben ne razumski ali logičen, ampak intuitiven vpogled v japonsko kulturo, ki ga imajo lahko le domačini. Tujci zato veljajo za nezmožne razumeti bistvo japonske kulture.« ⁹²

Zakaj je potemtakem japonska izkušnja na Karlinovi pustila tako močan pečat? Nad deželo se je navdušila med svojim bivanjem v Londonu, ko je naključno srečanje z že zgoraj omenjenim Japoncem Nobujijem G. spodbudilo njeno zanimanje za celotno Azijo. ⁹³ Od njega naj bi Karlinova izvedela ogromno o njegovi domovini. ⁹⁴ V svoji znatiželjnosti se je še sama že pred odhodom na popotovanje lotila intenzivne priprave nanj, tako Šlibar, ko je »študirala zgodovino, zemljepis, naravoslovje, urila se je v slikanju in sestavljala slovar desetih jezikov, med katerimi je bila tudi slovenščina«. ⁹⁵ Obenem se je na svoja potovanja temeljito pripravljala še z branjem potopisov. ⁹⁶ V maniri predstavnikov evropskih orientalizmov si je podobe obiskanih krajev ustvarila, še preden se je sploh odpravila na pot. ⁹⁷ Očitno je potem Japonska najbolj od vseh destinacij, ki jih je obiskala, ustrezala podobi »daljnih sanjskih svetov, ki sem si jih sama ustvarila«. ⁹⁸

Drznimo si postaviti še dodaten razlog za fascinacijo Alme Karlin nad Japonsko in njenimi prebivalci, ⁹⁹ ko »nobeno drugo ljudstvo ni takšno, kakršno so Japonci«. ¹⁰⁰ Jezernikova poudarja, da je bil takratni nemški veleposlanik na Japonskem Wilhelm Solf (1862–1936) med domačini precej priljubljen, ¹⁰¹ saj je »budil precejšnje zanimanje za Nemčijo«. ¹⁰² Sama Karlinova je zapisala,

da je bila Japonska močno naklonjena Nemčiji, čeprav je morala hkrati loviti ravnotežje v odnosu z Anglijo, ¹⁰³ ki je bila do začetka dvajsetih let preteklega stoletja njena ključna zaveznica. Vendar japonska afiniteta do Nemcev ni bila nekaj novega. Že v obdobju meiji (1868–1912) so se japonske elite pri izgradnji imperija največ zgledovale po nemškem modelu ¹⁰⁴ in tudi kasneje so ga imele v čisljih. ¹⁰⁵ Njihova odločitve niti ni presenetljiva, če vemo, da je bil nemški imperij med letoma 1871 in 1914 superiorna ekonomska sila v Evropi; vojaški uspehi v vojnah med 1866 in 1871 so mu prinesli tudi vojaško slavo. ¹⁰⁶ Dasiravno je le-ta s porazom v prvi svetovni vojni nekoliko zbledela, so »Japonci prej kot vsi ostali narodi priznali, da je Nemčija v vsakem pogledu premočna – tudi v znanju, miselnosti in značaju, kar krepi deželo kot vojno silo –, da bi lahko kdaj propadla«. ¹⁰⁷ Je potemtakem Karlinova »deželo vzhajajočega sonca« sprejela za svojo ne samo zaradi eksistenčne brezskrbnosti, ¹⁰⁸ ampak ker je bil mimikritični Veliki japonski imperij v mnogočem celo pristnejši od originala? »Spali smo v praznih japonskih sobah, ki so bile med seboj ločene le z drsnimi vrati; še enkrat naj omenim – v veliko pohvalo Japoncem – da se tako varno ne bi počutila niti z belci.« ¹⁰⁹

Viri in literatura

Baskar, Bojan: Austronostalgia and Yugonostalgia in the Western Balkans. V: *Europe and its Other – Notes on the Balkans*. Božidar Jezernik, Rajko Muršič in Alenka Bartulović, ur. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2007, str. 45–62.

Baskar, Bojan: Načini potovanja in orientalistično potopisje v avstro–ogrske provinci: primer Antona Aškerca. V: *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 48, št. 3/4, str. 24–35.

Beasley, William G.: *Japanese Imperialism 1894–1945*. Oxford: Clarendon Press in New York: Oxford University Press, 1987.

¹⁰³ Prav tam, str. 269.

¹⁰⁴ Lieven, *The Russian Empire and Its Rivals*, str. 8.

Državi družiti tudi poveljna usoda – potem ko nobeni od njiju ni uspelo uresničiti imperialnih načrtov, sta namreč gospodarsko prosperirali po drugi svetovni vojni (Burbank in Cooper: *Empires in World*, str. 11). Ob analizi poveljnega japonskega »gospodarskega čudeža« pogosto spregledamo vlogo vojn v Koreji in Vietnamu pri tem.

¹⁰⁵ »Drugače pa je bila Japonska – gotovo zaradi izkušenj in takta veleposlanika – zelo naklonjena Nemčiji.« (Karlin, *Samotno potovanje*, str. 269) (poudarek dodan)

¹⁰⁶ Lieven, *The Russian Empire and Its Rivals*, str. 179.

¹⁰⁷ Karlin, *Samotno potovanje*, str. 269.

¹⁰⁸ Trnovec, *Kolumbova hči*, str. 33; primerjaj Jezernik, Alma M. Karlin, *državljanka sveta*, str. 73.

¹⁰⁹ Karlin, *Samotno potovanje*, str. 265–266.

⁹¹ Karlin, *Samotno potovanje*, str. 243–244.

⁹² Befu, *Hegemony of Homogeneity*, str. 67.

⁹³ Trnovec, *Kolumbova hči*, str. 21, 22.

⁹⁴ Jezernik, Alma M. Karlin, *državljanka sveta*, str. 24.

⁹⁵ Šlibar, Alma M. Karlin – popotnica in zbirateljica, str. 135.

⁹⁶ Glej Trnovec, *Kolumbova hči*, str. 26.

⁹⁷ Said, *Orientalizem – zahodnjaški pogledi na Orient*.

⁹⁸ Karlin, *Samotno potovanje*, str. 266.

⁹⁹ Podobno kot Japonci so bili Karlinovi ljubi le še pripadniki kolonialne metropole imperija, »kjer sonce nikoli ne zaide« – Angleži (glej Orožen, Dom, domovina in jezik, str. 157).

¹⁰⁰ Karlin, *Popotne skice*, str. 112.

¹⁰¹ Jezernik, Alma M. Karlin, *državljanka sveta*, str. 73.

¹⁰² Karlin, *Samotno potovanje*, str. 269.

- Befu, Harumi:** *Hegemony of Homogeneity – An Anthropological Analysis of Nihonjinron*. Melbourne: Trans Pacific Press, 2011.
- Bourdieu, Pierre:** *Praktični čut* (1. knjiga). Ljubljana: Studia humanitatis, 2002.
- Burbank, Jane in Frederick Cooper:** *Empires in World History – Power and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press, 2010.
- Clarke, Hugh:** Language. V: *The Cambridge Companion to Modern Japanese Culture*. Yoshio Sugimoto (ur.), Cambridge: University Press, 2009, str. 56–75.
- Cooper, Frederick:** *Colonialism in Question – Theory, Knowledge, History*. Berkeley: University of California Press, 2005.
- Culiberg, Luka:** [Intervju na Radio Slovenija], prepis na: <http://www.ff.uni-lj.si/fakulteta/aktualno/kronika/kliping/sep%202007/3097139.pdf> (dostopno, 8. 9. 2011).
- Cwiertka, Katarzyna J.:** *Modern Japanese Cuisine – Food, Power and National Identity*. London: Reaktion Books, 2007.
- Eriksen, Thomas Hylland:** *Ethnicity and Nationalism – Anthropological Perspectives*. London: Pluto Press, 2002.
- Eriksen, Thomas Hylland:** *Majhni kraji, velike teme*. Maribor: Aristej, 2009.
- Goodenough, Ward H.:** Anthropology in the 20th Century and Beyond. V: *American Anthropologist*, 104, št. 2, str. 423–440.
- Goto-Jones, Christopher:** *Modern Japan – A Very Short Introduction*. Oxford in New York: Oxford University Press, 2009.
- Howe, Stephen:** *Empire – A Very Short Introduction*. Oxford in New York: Oxford University Press, 2002.
- Ito, Ruri:** The »Modern Girl« Question in the Periphery of Empire – Colonial Modernity and Mobility among Okinawan Women in the 1920s and 1930s. V: *The Modern Girl Around the World – Consumption, Modernity, and Globalisation*. Alys Eve Weinbaum idr. (ur.), Durham: Duke University Press, 2008, str. 240–262.
- Jezernik, Jerneja:** Alma M. Karlin, državljanka sveta – življenje in delo Alme Maximiliane Karlin (1889–1950). Ljubljana: Mladinska knjiga, 2009.
- Karlin, Alma M.:** *Popotne skice*. Ljubljana: Kmečki glas, 1997.
- Karlin, Alma M.:** *Samotno potovanje v daljne dežele – tragedija ženske*. Celje: Društvo Mohorjeva družba in Celjska Mohorjeva družba, 2006.
- Kleeman, Faye Yuan:** *Under an Imperial Sun – Japanese Colonial Literature of Taiwan and the South*. Hawai'i: University of Hawai'i Press, 2003.
- Lieven, Dominic:** *The Russian Empire and Its Rivals*. London: Pimlico, 2003.
- Monaghan, John in Just, Peter:** *Socialna in kulturna antropologija – zelo kratek uvod*. Ljubljana: Krtina, 2008.
- Oguma, Eiji:** *A Genealogy of »Japanese« Self-images*. Melbourne: Trans Pacific Press, 2002.
- Orožen, Božena:** Dom, domovina in jezik — Alma Karlin – ob 40-letnici smrti svetovne popotnice in pisateljice. V: *Celjski zbornik*, 1990, str. 153–64.
- Pagden, Anthony:** *Peoples and Empires – A Short History of European Migration, Exploration, and Conquest, from Greece to the Present*. New York in Toronto: Modern Library, 2003.
- Pušavec, Marijan:** Ne preveč posrečena izdaja – etnološki spisi Alme Karlin. *Delo*, 52, št. 226, Ljubljana, (29. september) 2010, str. 15.
- Said, Edward W.:** *Orientalizem – zahodnjaški pogledi na Orient*. Ljubljana: ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij, 1996.
- Seth, Michael J.:** *A Concise History of Modern Korea – From the Late Nineteenth Century to the Present*. Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, 2010.
- Soh, Sarah C.:** *The Comfort Women – Sexual Violence and Postcolonial Memory in Korea and Japan*. Chicago: University of Chicago Press, 2008.
- Šlibar, Vladimir:** Alma M. Karlin – popotnica in zbirateljica. V: *Almine meje in margine*. Marija Počivavšek (ur.), Celje: Muzej novejšje zgodovine, 2009, str. 134–147.
- Šmitek, Zmago:** *Srečevanja z drugačnostjo – slovenska izkustva eksotike*. Radovljica: Didakta, 1995.
- Trnovec, Barbara:** *Kolumbova hči – življenje in delo Alme M. Karlin*. Celje: Pokrajinski muzej, 2011.
- Uno, Kathleen S.:** The Death of »Good Wife, Wise Mother«?. V: *Postwar Japan as History*. Andrew Gordon (ur.), Berkeley: University of California Press, 1993, str. 293–322.
- Watt, Lori:** *When Empire Comes Home – Repatriation and Reintegration in Postwar Japan*. Cambridge (Mass.) in London: Harvard University Press, 2009.

Zusammenfassung

DAS KAISERREICH GROSSJAPAN IN DEN REISEBERICHTEN VON ALMA KARLIN

Von allen Reisenden aus dem Gebiet des heutigen Slowenien, die die Welt zu Beginn des 20. Jahrhunderts bereisten, ist dem breiteren Publikum sicher Alma M. Karlin am geläufigsten – jene Cillierin also, die sich mit mehr Enthusiasmus im Herzen als Geld in der Tasche auf den Weg machte. Ihre Auflehnung gegen die damaligen gesellschaftlichen Normen gebietet immer

noch Respekt, obwohl man hier und da ihre „eurozentrischen“ und „rassistischen“ Anmerkungen über die Einheimischen, denen sie auf ihrer Reise begegnete, bekrittelt. Doch in den zwanziger Jahren des vergangenen Jahrhunderts galten andere gesellschaftliche Regeln als heute.

Von der Vielzahl der Gegenden, die Karlin auf ihrer Weltreise besuchte, machte Japan einen starken positiven Eindruck auf sie. Doch dieses Land war während ihres Aufenthaltes, vom Sommer 1922 bis zum Sommer 1923, nicht das Land, das wir heute kennen. Teil des Kaiserreichs Großjapan waren auch Korea und Taiwan, die Karlin nach einjährigem Aufenthalt in der kolonialen Metropole bereiste. In Taiwan besuchte sie auf eigenen Wunsch auch die Ureinwohner des Stammes Tayal, nach ihren Worten die blutrünstigsten auf der ganzen Insel. Dabei entging ihr leider, dass der „Kannibalismus“ der Kolonialiserten eigentlich ein Konstrukt der japanischen Kolonialbeamten war, die damit ihre Oberherrschaft zu begründen versuchten. Den Stamm der Ainu, dem sie bei ihrem Besuch auf Hokkaido begegnete, bezeichnete sie als faul, äußerte aber auch ihre Sorge um dessen zukünftiges Schicksal.

Der einjährige Aufenthalt in Tokio und der Umgang mit der dortigen intellektuellen und künstlerischen Elite machte einen starken Eindruck auf Karlin, obwohl es ihr – laut ihren eigenen Worten – als Europäerin nicht gegeben war, die „japanische Seele“ als Ganzes zu be-

greifen. Die größten Schwierigkeiten bereiteten ihr ihre mangelhaften Japanischkenntnisse, daher unterhielt sie sich mit ihren Gesprächspartnern wohl hauptsächlich auf Französisch, Deutsch und Englisch – den Sprachen, die sie dort auch unterrichtete.

Die Periode *Taishō* (1912–1926) wird in der Historiographie oft als Zeit der politischen und gesellschaftlichen Freiheit und des ökonomischen Fortschritts gesehen, da der Erste Weltkrieg das Japanische Kaiserreich nicht betroffen hatte. Allerdings kämpfte Japan auf Seite der Entente und konnte mit logistischer Hilfe der Verbündeten beträchtlich wirtschaftlich erstarken. Die blinde japanische Bewunderung für alles Fremde war damals bereits verblasst und die japanischen Siege im Krieg gegen China (1894–5) und später Russland (1904–5) hatten Japan das Selbstbewusstsein zurückgegeben, das nach Unterzeichnung der nicht egalitären Abkommen mit den europäischen Imperien und den USA im 19. Jahrhundert angeschlagen war. Nicht verblasst war hingegen die Begeisterung für alles Deutsche, die noch in die Periode *Meiji* (1868–1912) zurückreichte. Damals war das Deutsche Kaiserreich den japanischen imperialen Eliten ein Vorbild bei der Schaffung ihres Imperiums im Fernen Osten. Hat also Japan Alma Karlin deshalb begeistert, weil das mimikryartige Japanische Kaiserreich „päpstlicher als der Papst“ war?

Schlagwörter: Alma Karlin, Kaiserreich Großjapan, Ureinwohner

Boris Golec

Neprava Valvasorjeva hiša v Krškem sredi 19. stoletja v rokah njegovega daljnega sorodnika in neposrednih potomcev – vzrok za »usodno« pomoto?

Pozabljeni ljubiteljski muzealec Anton pl. Hohenwart (1768–1846)

Golec Boris, izr. prof. dr., znanstveni svetnik, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, bgolec@zrc-sazu.si

930.85(497.4Krško):929Valvasor J.V.

NEPRAVA VALVASORJEVA HIŠA V KRŠKEM SREDI 19. STOLETJA V ROKAH NJEGOVEGA DALJNEGA SORODNIKA IN NEPOSREDNIH POTOMCEV – VZROK ZA »USODNO« POMOTO?

Pozabljeni ljubiteljski muzealec Anton pl. Hohenwart (1768–1846)

Nova odkritja so potrdila avtorjevo domnevo, da so staro meščansko hišo v Krškem, ki je poldrugo stoletje veljala za zadnji dom kranjskega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693), sredi 19. stoletja posedovali njegovi potomci baroni Dienerspergi. To dejstvo bi lahko kmalu zatem botrovalo zmotni označitvi hiše za Valvasorjevo (1859). Poleg tega so Dienerspergi hišo podedovali po Antonu pl. Hohenwartu (1768–1846), lastniku v letih 1826–1846, ki je bil potomec Valvasorjevega polbrata Karla in je morda celo sam pripomogel k prepričanju, da je hiša nekoč pripadala kranjskemu polihistorju. Pl. Hohenwart, ljubitelj preteklosti, je Kranjskemu deželnemu muzeju v Ljubljani zapustil svojo razmeroma bogato zbirko starih predmetov in dokumentov. Njegova hiša, v kateri je bil v drugi četrtini 19. stoletja neke vrste zasebni muzej, kar je povsem potonilo v pozabo, je danes kot po naključju del Mestnega muzeja Krško.

Ključne besede: Hohenwart, Valvasor, Dienersperg, Krško, muzejske zbirke, muzej

Golec Boris, Phd, Associate Professor, Senior Researcher, Milko Kos Historical Institute, Scientific Research Centre, Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, bgolec@zrc-sazu.si

930.85(497.4Krško):929Valvasor J.V.

THE WRONG VALVASOR HOUSE IN KRŠKO IN THE HANDS OF HIS DISTANT RELATIVE AND IMMEDIATE SUCCESSORS IN THE MIDDLE OF THE 19TH CENTURY – REASON FOR THE “FATEFUL” MISTAKE?

The Forgotten Museum Enthusiast Anton von Hohenwart (1768–1846)

New discoveries have confirmed the author's assumption that the old town house in Krško, which for a century and a half was believed to have been the last home of the Carniolan polymath Janez Vajkart Valvasor (1641–1693), was owned by his successors, the Dienersperg Barons. This fact nearly led to the mistaken belief that the house belonged to Valvasor (1859). Besides this, the Dienerspergs inherited the house from Anton von Hohenwart (1768–1846), who owned it between 1826–1846 and who was a descendant of Valvasor's half-brother Karl and who possibly also contributed to the belief that the house once belonged to the Carniolan polymath. Von Hohenwart, a history aficionado, left to the Carniolan Regional Museum in Ljubljana his relatively rich collection of old artifacts and documents. His house, which served as a kind of a private museum in the second quarter of the 19th century, a fact once completely forgotten, today accidentally happens to be part of the Krško City Museum.

Key words: Hohenwart, Valvasor, Dienersperg, Krško, museum collections, museum

Prispevek v zadnji številki *Zgodovine za vse*, obravnava spominov dveh Valvasorjevih potomcev baronov Dienerspergov, očeta Franca Ksaverja (1773–1846) in sina Antona Alekxa (1820–1889),¹ bi ostal nedorečen brez dopolnila, v katerem bom opozoril na še nekaj medtem ugotovljenih zanimivih podrobnosti. Povezane v celoto zaokrožujejo podobo Dienerspergove rodbine sredi 19. stoletja, predvsem pa potrjujejo mojo pred časom (2007) izraženo domnevo, zakaj je lahko ljubiteljski zgodovinar Anton Jellouschek pred poldrugim stoletjem (1859) Valvasorju v Krškem zmotno pripisal hišo,² ki je do pred kratkim nosila ime »Valvasorjeva«, od leta 2010 pa je sestavni del muzejskega kompleksa Mestnega muzeja Krško (Valvasorjevo nabrežje 4).

Do označitve hiše za Valvasorjev zadnji dom skoraj gotovo ne bi prišlo, če je v drugi četrtini 19. stoletja ne bi posedoval in v njej prebival Anton pl. (von) Hohenwart (1768–1846). V spominih polihistorjevega prapravnika Franca Ksaverja barona Dienersperga, po večini napisanih leta 1835 na Dobrni, je ta mož omenjen enkrat samkrat in še to le bežno. Nova odkritja pa so pokazala, da lahko prav pl. Hohenwarta, Dienerspergovega daljnega sorodnika in pravega bratranca njegove žene Antonije, rojene baronice Adelstein (1782–1845), z veliko verjetnostjo označimo kot (ne)posrednega krivca za nastanek pomote o Valvasorjevem zadnjem domu, v katerem je kranjski polihistor jeseni 1693 zatisnil oči. Valvasorjev potomec Franc Ksaver baron Dienersperg je Hohenwarta v spominih omenil kot krstnega botra svoje najmlajše hčerke Marije Ivane, rojene 12. julija 1824 v Celju. Anton Hohenwart, ki mu pisec spominov niti ni namenil plemiškega naslova, naj bi tedaj botroval skupaj s svojo sestro Nepomuceno, vendar celjska krstna matrica razkriva, da je odsotnega botra v resnici nadomeščal namestnik. Vse je torej kazalo, da je bila Hohenwartova vloga v življenju Valvasorjevega potomstva zgolj epizodna in tako neprimerno manjša kot vloga njegove sestre, ki je pri Dienerspergovih v Celju tudi živela in tam leta 1832 umrla. Zlahka sem se zato zadovoljil le z osnovnimi rodoslovnimi podatki neporočenega brata in sestre pl. Hohenwart, brez datuma in kraja Antonove smrti.³

Na ime Antona pl. Hohenwarta sem sicer naletel že pred časom, in sicer pri obravnavi lastnikov zmotne Valvasorjeve hiše v Krškem. Vendar krškega Hohenwarta nato nisem povezal z botrom Dienerspergove najmlajše hčerke, to pa predvsem zaradi naslednje ne nepomembne podrobnosti. Kot sem pred leti (2006) netočno razbral iz stare zemljiške knjige krškega magistrata, naj bi bil namreč lastnik t. i. Valvasorjeve hiše Anton grof (!)

Hohenwart, in ne Anton pl. Hohenwart. Po zemljiški knjigi mu je hiša pripadala do leta 1846, ko so mu kot lastniki sledili dediči.⁴ Podatkov o imenih dedičev si tedaj nisem izpisal, ker sem zemljiško knjigo uporabljal za raziskavo o topografiji Krškega, za katero se mi niso zdeli dovolj pomembni. A sem že leta 2007 na podlagi nepopolnih izpiskov sklepal, da je šlo za Valvasorjeve potomce barone Dienersperge. Njihov sorodnik Franc vitez Gadolla (1797–1866), tudi sam potomec kranjskega polihistorja, je namreč okoli leta 1855 zapisal, da so Dienerspergi po Hohenwartu podedovali neko hišo v Krškem in jo medtem že prodali.⁵

Hohenwartovo ime bi me ob obravnavi Dienerspergovih spominov sicer lahko navedlo na povezavo med grofom in pl. Hohenwartom, a sem takšno možnost ob številnih pomembnejših podatkih preprosto prezrl. Šele bolj ali manj naključna odkritja novih podatkov so razkrila, da sta krstni boter Dienerspergove hčerke Anton pl. Hohenwart in krški hišni posestnik Anton »grof« Hohenwart ista oseba. Izkazalo se je, da se Hohenwart v virih res pojavlja z obema plemiškima nazivoma, čeprav je bil v resnici vseskozi le pl. Hohenwart. S takim nazivom – *Anton Herr von Hohenwart* – je vpisan tudi v mrliški matični knjigi, ko je 23. marca 1846 pri 78-ih preminil v Krškem št. 85, v t. i. Valvasorjevi hiši, in sicer za starostno oslabelostjo kot upokojeni c. kr. nadzornik (*pens. k. k. Kontrolor*).⁶ Tudi ko je omenjeno hišo leta 1826 pridobil na dražbi, je v stari zemljiški knjigi magistrata Krško v resnici naveden le kot pl. – z okrajšavo *Hr. v. (Herr von)*, in ne torej okrajšano *Gr. v. (Graf von)*, kot se je zdelo na prvi pogled.⁷ Spodrsrljaj s plemiškim naslovom, ki se mi je pred leti pripetil med izpisovanjem iz zemljiške knjige, se je sicer kdaj prikradel tudi že Hohenwartovim sodobnikom, zato imam zanj vsaj delno opravičilo. Leta 1849, ko je Kranjski deželni muzej v Ljubljani prevzel iz zapuščine Antona pl. Hohenwarta izbor starih dokumentov in predmetov, so ga denimo v časniku *Illyrisches Blatt* najprej označili kot grofa in nato v naslednji številki objavili popravek.⁸ Že sodobnike je torej begalo dejstvo, da so poleg pl. Hohenwartov obstajali neprimerno bolj znani grofje Hohenwarti, sicer njihovi sorodniki.⁹ In kot bomo videli, je Anton pl. Ho-

⁴ Golec, *Neznano in presenetljivo*, str. 335–336.

⁵ Prav tam, str. 337.

⁶ NŠAL, *ŽA Krško*, M 1818–1868, pag. 85. – Mrliška matica mu daje 79 let.

⁷ ZAC, ZAC/1031, *Zbirka zemljiških knjig*, knj. 1994, *Grundbuch der Stadt Gurkfeld*, pag. 511 (Urb. No. 78 in 79). – Leta 2006 je bila knjiga še del danes neobstoječega arhivskega fonda ZAC/1476, *Magistrat Krško*.

⁸ *Verzeichniß der im Jahre 1847, v: Illyrisches Blatt*, št. 96, 1. 12. 1849, str. 384; št. 97, 4. 12. 1849, str. 388.

⁹ O sorodstvu gl. ARS, AS 1075, *Zbirka rodovnikov*, št. 111, *Hohenwart*.

¹ Golec, *Trpljenje »celjskega Wertherja«*.

² Golec, *Neznano in presenetljivo*, str. 336–337.

³ Golec, *Trpljenje »celjskega Wertherja«*, str. 32–33.

henwart pol stoletja po smrti tudi v spominu Krčanov živel kot »grof Hohenwart« (1894).¹⁰

Prav navedenega leta so hišo, v kateri je leta 1846 umrl, »uradno« razglasili za Valvasorjevo, ko so kranjskemu polihistorju na pročelju vzdali spominsko ploščo z navedbo, da se je njegovo življenje izteklo v tej hiši 19. septembra 1693.¹¹ Polihistorjevi častilci so se pri določitvi njegovega zadnjega doma pač oprli na edini zapis, s katerim so razpolagali, tj. na trditev ljubiteljskega zgodovinarja Antona Jellouschka, ki je hišo trinajst let po Hohenwartovi smrti (1859) brez kakršne koli utemeljitve razglasil za Valvasorjevo.¹² In tak sloves je vogalna stavba, nastala iz dveh nekoč samostojnih hiš, obdržala skoraj poldrugo stoletje, navkljub vsem takratnim in poznejšim pomislekom.¹³

Hišo, s katero Valvasor ni imel nič skupnega, nekateri še vedno zmotno povezujejo s polihistorjevim imenom, v resnici pa bi jo morali z otroki njegovega prapravnika Franca Ksaverja barona Dienersperga (1773, Dobrna – 1846, Gradec), umrlega nekaj mesecev za Hohenwartom. Ponoven, tokrat natančen pregled krške zemljiške knjige je namreč potrdil, da je Hohenwartovo hišo in drugo premoženje dedovalo šest Dienerspergovih odraslih otrok: Kajetana grofica Hoyos, roj. baronica Dienersperg, gospodični baronici Ida in Marija ter gospodje baroni Ferdinand, Janez Nepomuk in Anton Aleks Dienersperg (Dienersberg). Njihova mati Antonija, umrla leto prej v Gradcu, je bila namreč Hohenwartova sestrična in njegova oporočna univerzalna dedinja,¹⁴ ker ni imel bližnjih sorodnikov. Zdaj se je našel tudi drugi zvezek zemljiške knjige, ki sem ga imel za izgubljenega in v katerega so prenesli Hohenwartov zemljiškoknjižni vložek, tako da natanko poznamo historiat lastnikov hiše vse do nastavitve nove zemljiške knjige leta 1885, ko je bil lastnik znani mestni veljak Martin Hočevar.¹⁵ Zemljiška knjiga potrjuje navedbo Franca viteza Gadolle, da so Dienerspergi hišo kmalu prodali. Od Hohenwartove smrti 23. marca 1846 do prodaje 12. novembra 1847 je minilo 20 mesecev. Kupca sta bila Jožef in Karolina Lakner, nato pa se je pred Martinom Hočevarjem zvrstilo še nekaj kratkotrajnih posestnikov, med njimi enkrat

Valvasorjeva potomca iz Avstrije, upokojeni polkovnik Egon Ehrlich in dr. Franz Mahnert, potomca dveh sester Franca Ksaverja barona Dienersperga, z avtorjem na odprtju Mestnega muzeja Krško 30. marca 2010 (foto: Mitja Mladkovič)

tudi Hočevar sam.¹⁶ Še posebej zanimivo pa je odkritje, da je lastnike te hiše neki neznani avtor, misleč, da gre za Valvasorjev zadnji dom, obdelal po zemljiški knjigi že leta 1894 v do nedavna pozabljenem časopisnem feljtonu v *Laibacher Zeitung*.¹⁷ Feljton je raziskovalcem Valvasorjevega življenja zlahka ostal skrit in tako ni bil upoštevan v temeljnih delih o kranjskem polihistorju.¹⁸ Njegova naključna izsleditev me je zdaj samo še dodatno spodbudila, da historiatu neprave Valvasorjeve hiše v Krškem pridem do dna.

Najbolj zanimiv del zgodbe o hiši se začne šele s Hohenwartovo smrtjo, zapuščino in kratkotrajnim lastništvom Dienerspergov. Domoznanec in publicist Henrik Costa je leta 1848, potem ko so Dienerspergi hišo že prodali, v svojih popotnih spominih po Kranjskem

¹⁰ Lapajne, *Krško in Krčani*, str. 51.

¹¹ Golec, *Neznano in presenetljivo*, str. 332, 335; Černelič Krošelj, *Sledi Janeza Vajkarda Valvasorja*, str. 48–49. – Istega leta 1894 je I. Lapajne o Valvasorju zapisal: »... da prej jako imovit graščak umre ubožen v Krškem 19. septembra 1693. l., kjer si je bil mesca februarja istega leta od nečega Jakoba Vođnika kupil hišo (sedanja hiralnica št. 85) (Lapajne, *Krško in Krčani*, str. 120–121).

¹² Jellouschek, *Valvasor und Vođnik*, str. 40.

¹³ Golec, *Neznano in presenetljivo*, str. 332–333, 335–336.

¹⁴ ARS, AS 308, *Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani*, III. serija, fasc. H 1–203, *testament H–146*, 28. 8. 1840.

¹⁵ ZAC, ZAC/1031, *Zbirka zemljiških knjig*, knj. 1995, *Grundbuch der Stadt Gurkfeld*, pag. 793–794.

¹⁶ Leta 1850 je hišo kupil Karel Karlmann, lastnik graščine Nemška vas pri Krškem, leta 1856 Martin Hočevar, ki jo je leta 1862 prodal zakoncema Janezu in Jeannette Irkič; Irkič je bil krški notar in v letih 1870–1873 kranjski deželni poslanec. Po njuni smrti jo je leta 1875 spet kupil Hočevar.

¹⁷ V., *Das Sterbehaus Valvasors*.

¹⁸ Članek sem našel avgusta 2011 na elektronskem portalu dLib (Digitalna knjižnica Slovenije), in sicer kot rezultat za iskano geslo Franz Dienersberg. Prispevka neznanega avtorja, podpisanega kot V., ne navaja ne P. Radics v monografiji o kranjskem polihistorju iz leta 1910 (Radics, Johann Weikhard) ne B. Reisp na seznamu literature o Valvasorju v svoji monografiji leta 1983 (Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 340).

zapisal naslednje pomenljive besede: »Presenetljivo tukaj v Krškem in vreden ogleda je bil kabinet oglednih predmetov (*Schauegegenständen*) nekega gospoda pl. Hohenwarta (*eines Herrn v. Hohenwart*), od katerih se jih je več nanašalo na deželno zgodovino Kranjske in bi jih bilo zato treba iskati in najti v deželnem muzeju. Gospod pl. Hohenwart je umrl lani [dejansko dve leti pred izidom Costine knjige], njegov kabinet pa so raznesli in je za deželo izgubljen.«¹⁹ Po vsem sodeč bi se to moralo to »nesrečno dejanje« zgoditi v kratkem času po Hohenwartovi smrti, torej tedaj, ko so bili lastniki hiše bratje in sestre Dienersperg ali neposredno zatem. Costa je o usodi kabineta moral imeti določene informacije, četudi samo na podlagi govoric. Dedičev in kupcev hiše ni omenil, poznavanje vsebine Hohenwartove »muzejske zbirke« pa kaže, da je bil leta 1838, ko je službeno potoval po Savi – popotni spomini se nanašajo na to njegovo pot – prejkone osebno gost pri Antonu pl. Hohenwartu in zato tako navdušen nad tam vidnim gradivom.²⁰

In kdo je bil Anton pl. Hohenwart, katerega konjiček je na Costo naredil tolikšen vtis? Rodil se je v graščini Podgrad pri Vranskem kot najmlajši otrok Janeza Ludvika Mihaela pl. Hohenwarta (1716–1785) in njegove tretje žene Marije Terezije, roj. baronice Adelstein (1740–1811), pri krstu v vranski župnijski cerkvi 11. oktobra 1768 pa je dobil imeni Anton Padovanski in Maksimilijan.²¹ Njegov oče, ki je podgrajsko graščino nasledil po svoji teti, jo je obdržal do Antonovega trinajstega leta (1781).²² Družina se je najpozneje tedaj preselila v Hohenwartovo graščino (Spodnje) Perovo pri Kamniku, kjer je oče štiri leta zatem (1785) umrl kot najemnik gospostva (*Bestand-Inhaber*) v lasti svojega brata Jurija Sigmunda.²³ V njegovem zapuščinskem inventarju je 15-letni (v resnici

17-letni) sin Anton naveden kot zadnji med devetimi živečimi otroki,²⁴ nato pa nimamo o njem podatkov vse do njegovih zrelih let, malo preden se je pojavil v Krškem. V mesto ob Savi je zelo verjetno prišel v času Ilirskih provinc ali neposredno zatem, na kar kaže leta 1811 izdano spričevalo ljubljanske direkcije za ceste in mostove, da je zelo uspešno opravljal službo c. kr. prejemnika mostnine na Črnučah pri Ljubljani.²⁵ Leta 1816, ko je kupil hišico nedaleč od krškega župnišča, in hišo na južnem koncu mesta,²⁶ je vsekakor že živel v Krškem. Kot tamkajšnjega mitninskega nadzornika (*Controlor*) ga v kranjskih šematizmih srečujemo od leta 1819 (za prejšnja leta šematizmov ni), na tem mestu pa je ostal do upokojitve leta 1826 ali 1827, ko je v šematizmu naveden že drug nadzornik. Služba sicer ni veljala za kaj posebnega, saj Hohenwart ni bil niti predstojnik mitnice – mitninski prejemnik (*Einnehmer*).²⁷ V tem času je kot zemljiški posestnik in deželan Štajerske, Koroške in Kranjske omenjen v šematizmih še med člani Kranjske kmetijske družbe,²⁸ sicer pa je v Krškem postal viden hišni posestnik. Poleg omenjenih dveh hiš z nekaj parcelami je deset let pozneje (1826) kupil na dražbi »nepravo Valvasorjevo« hišo pri cerkvi sv. Janeza Evangelista,²⁹ ki je bila veliko večja od drugih dveh in v katero se je (kot upokojenec) tudi preselil iz mitninske hiše.³⁰ Hišo na južnem koncu mesta je leta 1830 prodal, kupil naslednje leto na drugi strani ceste drugo, manjšo in jo osem let pozneje, leta 1839, prav tako prodal.³¹ Po seznamu krških hišnih posestnikov iz leta 1842 sta bili tako v

²⁴ ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 44, H–86, 22. 5. 1785. – Regest zapuščinskega inventarja tudi v: Verzeichniß der im Jahre 1847, v: Illyrisches Blatt, št. 100, 15. 12. 1849, str. 400.

²⁵ Regest spričevala z datumom 19. 8. 1811, ki ga je 30. 9. 1814 na Šrajbarskem turnu vidimiral Aleksander grof Auersperg v: Verzeichniß der im Jahre 1847, v: Illyrisches Blatt, št. 100, 15. 12. 1849, str. 400.

²⁶ Hišico pri župnišču je Hohenwart 4. aprila 1816 kupil na dražbi (ZAC, ZAC/1031, Zbirka zemljiških knjig, knj. 1994, Grundbuch der Stadt Gurkfeld, pag. 361, Urb. No. 72), hišo na južnem koncu pa 3. februarja istega leta od Antona Vidica (prav tam, pag. 697, Urb. No. 108). Po franciscejskem katastru iz leta 1825 je šlo za hiši št. 57 (stavb. št. 13) in 112 (stavb. št. 312), katerih lastnik je naveden kot »Anton Hohenwart, Edelman« (ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 84, k. o. Krško, zapisnik stavbnih parcel, 20. 4. 1825).

²⁷ Schematismus des Laibacher 1819, str. 207; 1820, str. 207; 1821, str. 179; 1822, str. 180; 1823, str. 189; 1824, str. 184; 1825, str. 188; Schematismus von Krain 1826, str. 161; 1827, str. 169.

²⁸ Prvič ga srečamo med člani Kmetijske družbe leta 1824 (Schematismus des Laibacher 1824, str. 370), zadnjič pa je naveden še po smrti leta 1847 (Provinzial-Handbuch 1847, str. 248).

²⁹ ZAC, ZAC/1031, Zbirka zemljiških knjig, knj. 1994, Grundbuch der Stadt Gurkfeld, pag. 511 (Urb. No. 78 in 79); knj. 1997, Lit. C Vormerk-Buch der Stadt Gurkfeld, pag. 53–54.

³⁰ Po statusu animarum iz leta 1822 je tedaj prebival v mitninski hiši št. 7 (ŽU Krško, Cathalogus animarum in Vicariatu Gurkfeldensi existentium anno 1822).

³¹ ZAC, ZAC/1031, Zbirka zemljiških knjig, knj. 1994, Grundbuch der Stadt Gurkfeld, pag. 697 (Urb. No. 108), pag. 75–76 (Urb. No. 12).

¹⁹ »Ueberraschend hier in Gurkfeld und sehenswerth war eines Herrn v. Hohenwart Cabinet von Schaugegegenständen, deren mehrere der Landesgeschichte von Krain angehören, und daher im Landes=Museum zu suchen und zu finden seyn sollten. Herr v. Hohenwart starb im vorigen Jahre, sein Cabinet wurde zersplittert und ging für's Land verloren.« (Costa, Reiseerinnerungen, str. 103).

²⁰ Ne gre prezereti, da je Costa tudi edini vir za nepotrjeni datum Valvasorjeve smrti na spominski plošči v Krškem. Malo pred opisom usode Hohenwartovega kabineta Costa pravi, da je v Krškem 19. septembra 1693 preminil »veliki kronist Valvasor«, ki je za svoje veliko zgodovinsko–statistično–topografsko delo Slava vojvodine Kranjske žrtvoval celotno premoženje in umrl v revščini (Costa, Reiseerinnerungen, str. 102).

²¹ ZAL, ZAL LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. XXV, Hohenwarth. – Regest krstnega lista tudi v: Verzeichniß der im Jahre 1847, v: Illyrisches Blatt, št. 99, 11. 12. 1849, str. 396.

²² Pirchegger, Die Untersteiermark, str. 190.

²³ Tedanjega lastnika Perovega Jurija Sigmunda pl. Hohenwarta je M. Smole pomotoma imenovala grof (Smole, Graščine, str. 345). O sorodstvenem razmerju med njim in Janezom Ludvikom gl. ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 111, Hohenwart. – F. Pokorn je o Antonovem štiri leta starejšem bratu duhovniku Ignacu zapisal: »Po bivanju je bil Kamničan« (NŠAL, NŠAL 572, Pokorn France, fasc. 377, Zgodovinski zapiski, Leskovec–Krško, pola 3).

negovih rokah dve hiši: hišica pri župnišču (prej h. št. 57, zdaj 59) in »Valvasorjeva hiša« pri cerkvi (prej h. št. 82, zdaj 85),³² kjer je štiri leta zatem umrl kot zadnji moški svojega rodu. Obe hiši skupaj z 18 zemljiškimi parcelami sta se leta 1846 znašli v Hohenwartovi zapuščini.³³

Vendar neporočeni Anton večji del svojega bivanja v Krškem ni bil edini tamkajšnji Hohenwart. Mesto ob Savi je v času, ko se je tja preselil, postajalo nekakšno zavetje razkropljenih članov Hohenwartove družine, ki so v Krškem drug za drugim tudi pomrli. »Krivec«, da so se tja preselili, je bil Antonov starejši brat Ignac (1764–1832), skoraj 37 let župnik župnije Leskovec pri Krškem, katere sedež je bil v tem času še v mestu.³⁴ Zanimivo je, da je prišel v Krško za župnika in s tem tudi dekana leskovske dekanije le nekaj mesecev pred smrtjo svojega strica Jožefa Antona pl. Hohenwarta, ki je tam kot upokojeni duhovnik preminil 16. septembra 1795, star 86 let, in ga je pokopal prav nečak.³⁵ Ignac po F. Pokornu ni bil posebej priljubljen človek, ampak »trmast, energičen, naposled pa tudi že umobolan«.³⁶ Tako kot je ostareli stric prej kone pripomogel k ustoličitvi 31-letnega Ignaca za župnika in dekana, je imel ta pozneje gotovo kaj besede pri tem, da je njegov mlajši brat Anton prav v Krškem dobil državno službo mitninskega nadzornika. Poleg Antona so župniku Ignacu pl. Hohenwartu sledile v Krško še štiri njegove bližnje sorodnice, ki sicer niso živele z njima. Ignac je tu najprej 6. novembra 1809 poročil svojo 38-letno sestro Marijo, in sicer z enkrat starejšim vdovcem, 80-letnim Janezom Nepomukom pl. Klaffenauom, graščakom v bližnji Nemški vasi.³⁷ Dve leti zatem je 8. novembra 1811 v beneficiatni hiši (št. 6), stavbi poleg mitninske hiše, preminila njegova 72-letna mati Terezija pl. Hohenwart, roj. baronica Adelstein,³⁸ 6. septembra 1823 pa v isti hiši še 66-letna najstarejša sestra Ana, pripadnica kranjske ustanove za neporočene plemkinje (*krain. Stiftsfräulen*).³⁹ Nazadnje sta v Krškem skupaj prebivali tudi ostareli sestre Marija pl. Klaffenau in neporočena Terezija pl. Hohenwart, pripadnica iste ustanove kot pokojna sestra Ana. Obe sta umrli leta 1837 na hišni številki 115, prva pri 71-ih 25. januarja in

druga, stara 76 let, 4. novembra.⁴⁰ Pet let prej se je od tega sveta preselil njun brat župnik Ignac, umrl pri 67-ih 9. januarja 1832 v krškem župnišču.⁴¹ Zadnjih osem let in pol svojega življenja je tako kot upokojeni mitninski nadzornik in hišni posestnik živel v mestu ob Savi le še Anton, dokler se ni tudi on pridružil preostali družini, zbrani na mestnem pokopališču: stricu in bratu duhovnikoma ter materi in trem sestram.⁴²

Takega, osamljenega sedemdesetletnika, je lahko leta 1838 srečal Henrik Costa, ki mu dolgujemo ključni podatek o tem, kakšne zaklade je skrivala Hohenwartova hiša. Dve leti po njunem zelo verjetnem srečanju je 72-letni Anton pl. Hohenwart 28. avgusta 1840 napisal oporoko, ki ji je leta 1846 dodal še dva oporočna pristavka (*Codizill*), zadnjega dva tedna pred smrtjo, vse troje pa v Krškem in pred pričami.⁴³ Globoko verni mož je zelo natančno poskrbel za blagor duše in za razdelitev svojega sicer ne posebej velikega, a vendar prav spodobnega premoženja. Za univerzalno dedinjo je imenoval sestrično Antonijo baronico Dienersperg, roj. baronico Adelstein, in naprosil za izvršitelja oporoke njenega soproga, Valvasorjevega prapravnika Franca Ksaverja Kajetana barona Dienersperga. Če bi Antonija umrla pred Hohenwartom, kar se je tudi zgodilo, postanejo dediči njeni otroci, v primeru Dienerspergove smrti pa bodi izvršitelj oporoke njun najstarejši sin Ferdinand, ki naj poskrbi za razdelitev zapuščine med dediče. Po Antonu pl. Hohenwartu so namreč dedovali še nekateri drugi. Nekaj srebrnih predmetov je zapustil v spomin drugemu sorodstvu, in sicer daljnima sorodnikoma grofoma Francu in Andreju Hohenwartu, ki ju je imenoval kar bratranca, ter pravemu bratrancu in sestrični baronoma Adelstein, (generalmajorju) Jožefu in Barbari–Babette, por. pl. (*Edle von*) Carriere. Poleg manjših darov dvema krškima cerkvama, krajevnim revežem, ubožnici, pogrebem in zakoncema, ki sta mu vodila gospodarstvo, vsebuje oporoka tudi določilo, kaj pripade Kranjskemu deželnemu muzeju v Ljubljani. Hohenwart mu je v peti točki zapustil kupo deželne zaveze za škodo (*Landschadenbundes Becher*) ter vse družinske in druge stare spise, »ki se zdijo za to primerni« (*die man dafür als geeignet ansehen sollte*).⁴⁴ Ko je v začetku leta 1846 čutil, da mu pojenjajo moči, je nekaj oporočnih določil spremenil, ne

³² ŽU Krško, *Vor- und Zunahmen im Vikariate Gurkfeld befindlicher Hausbesitzer im Jahre 1842*, 2. 3. 1842.

³³ ZAC, ZAC/1031, *Zbirka zemljiških knjig*, knj. 1999, *Littera E Vor- merkbuch des Stadt-Dominiums Gurkfeld*, pag. 644–649.

³⁴ Pokorn, *Šematizem duhovnikov*, str. 15. – NŠAL, NŠAL 572, *Pokorn France*, fasc. 377, *Zgodovinski zapiski, Leskovec–Krško*, pola 3.

³⁵ NŠAL, ŽA Krško, M 1784–1818, fol. 16. – O Jožefu Antonu prim. Pokorn, *Šematizem duhovnikov*, str. 45.

³⁶ NŠAL, NŠAL 572, *Pokorn France*, fasc. 377, *Zgodovinski zapiski, Leskovec–Krško*, pola 3.

³⁷ NŠAL, ŽA Krško, P 1784–1816, fol. 25.

³⁸ Prav tam, M 1784–1818, fol. 61 in 63.

³⁹ Prav tam, M 1818–1868, fol. 15. – V mrliški matici je napačna Anina starost 76 let.

⁴⁰ Prav tam, fol. 61, 63.

⁴¹ Prav tam, fol. 45.

⁴² Hohenwart je svojim sorodnikom na krškem pokopališču postavil nagrobnik (*Verzeichniß der im Jahre 1847, Illyrisches Blatt*, št. 100, 15. 12. 1849, str. 400). Prim. seznam Hohenwartovih nagrobnikov v Krškem (ZAL, ZAL LJU 340, Lazarinjeva genealoška zbirka, šk. XXV, Hohenwarth, *Verzeichniß Hohenwartischen Grabmäler am Friedhof zu Gurkfeld*).

⁴³ ARS, AS 308, *Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani*, III. serija, fasc. H 1–203, *testament H–146*, 28. 8. 1840, 15. 1. 1846, 9. 3. 1846.

⁴⁴ Prav tam, 28. 8. 1840.

da bi bistveno posegel v oporoko. Črtal je volilo omejenima zakoncema, ker nista bila več v njegovi službi, vse, kar je prej namenil grofoma Hohenwart, od katerih je Franc medtem umrl, pa je zdaj pripadlo bratrancu generalmajorju Jožefu baronu Adelsteinu, ki je poleg tega dobil še 2.000 goldinarjev gotovine.⁴⁵ Medtem je 14. januarja 1845 v Gradcu preminila tudi Adelsteinova sestra Antonija, por. baronica Dienersperg,⁴⁶ katere otroci so po oporoki postali Hohenwartovi univerzalni dediči. Oporočnik tega sicer ni posebej poudaril ne v prvem ne v drugem dopolnilu k oporoki, ker je ta tako ali tako ostala v veljavi.

Glavni dediči – Valvasorjevi potomci baroni Dienerspergi – so v Krškem po Hohenwartu podedovali dve hiši in 18 zemljiških parcel. Lastniki vsak ene šestine so uradno postali 31. oktobra 1846 po sklepu zapuščinske razprave C. kr. mestne in deželne pravde na Kranjskem, vpis v zemljiško knjigo mestnega magistrata Krško pa je sledil 11. aprila 1847.⁴⁷ Edina misel dedičev, treh bratov in treh sester, je bila, kako dediščino kar najhitreje unovčiti. Najstarejši brat Ferdinand baron Dienersperg (1817–1853), ki ga je že Hohenwart določil za izvršitelja oporoke v primeru smrti njegovega očeta, je bil za takšno nalogo resnično najprimernejši. Kot dedič gospostev Dobrna in Dobrnica je živel najbližje Krškemu in se je na spodnjem Štajerskem zadrževal že ob Hohenwartovi smrti, tedaj kot uradnik pri okrožnem uradu v Celju.⁴⁸ Ob povedanem je razumljivo, zakaj je njegov bratranec Franc vitez Gadolla v svojem spisu o genealogiji Dienerspergov navedel kot lastnika hiše v Krškem prav Ferdinanda.⁴⁹ Njegova dva brata in tri sestre so imeli namreč pri postopkih v zvezi s Hohenwartovo zapuščino le pasivno vlogo kot solastniki. Razen Ferdinanda gotovo nobeden ni prišel osebno v Krško urejati sorodnikovih zapuščinskih zadev, kar je vključevalo tudi izbor in prenos starin v Kranjski deželni muzej v Ljubljani. Dienerspergova družina je razen Ferdinanda in njegove sestre Marije živela daleč, mlajša brata sta bila v vojaški službi, obe še neporočeni sestri pa sta se prav v tem času (1847) omožili, prva iz Gradca v Trst in druga z Dobrne v Gradec, kjer je prebivala tretja sestra, grofica Hoyos.⁵⁰ Vsi so pooblastili brata Ferdinanda, da jih kot solastnike zastopa pri prodaji celotne Hohenwartove za-

puščine.⁵¹ Še preden pa je Ferdinand sploh zbral njihova pooblastila, je obe hiši z zemljišči v Krškem že prodal. Hišico pri župnišču (št. 59) je že 10. februarja 1847 kupil Anton Banič, pri čemer ne poznamo podrobnosti kupoprodaje,⁵² medtem ko je hiša, v kateri je Hohenwart stanoval (»Valvasorjeva« s h. št. 85) čakala na kupca še devet mesecev. Po kupoprodajni pogodbi, sklenjeni 12. novembra v Dienerspergovi graščini na Dobrni, sta jo za 2.000 goldinarjev skupaj s pritiklinami kupila zakonca Jožef in Katarina Lakner.⁵³

In kako so Dienerspergi ravnali s Hohenwartovo zbirko »starin«, ki naj bi jo po Costovih besedah doletela žalostna usoda? Brskanje po trenutno »vsemogočni« Digitalni knjižnici Slovenije je navrglo odkritja, ki v veliki meri, če že ne v celoti zanikajo Costovo navedbo, da so šli dragoceni predmeti v pogubo. Kranjski deželni muzej v Ljubljani je namreč iz Hohenwartove zapuščine (*aus dem Nachlasse des sel. Herrn Anton, Herrn von und zu Hohenwart, in Gurkfeld*) že leta 1846 prevzel 11 srednjeveških novcev, izkopanih v okolici Krškega. *Illyrisches Blatt* (1847) navaja kot izročitelja barona Dienersperga, žal brez osebnega imena (*Baron von Dienersberg*).⁵⁴ Lahko bi šlo torej tako za očeta Franca Ksaverja kot za sina Ferdinanda, ki je po očetovi smrti postal izvršitelj Hohenwartove oporoke. Dve leti pozneje (1849) prinaša isti časnik v kar šestih nadaljevanjih natančen popis predmetov, izročenih muzeju leta 1847. Pri tem se sklicuje na oporoko iz leta 1840 in njeno določilo, kaj mora pripasti Kranjskemu deženemu muzeju. Dobrotnik muzeja je v listu najprej zmotno imenovan »grof« Anton Hohenwart, čemur že v naslednji številki *Illyrisches Blatt* sledi popravek.⁵⁵ Več kot očitno je v časniku pomota tudi pri imenu izvršitelja oporoke Franca (Ksaverja) Kajetana barona Dienersperga, ki naj

⁴⁵ Prav tam, 15. 1. 1846.

⁴⁶ Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 45.

⁴⁷ ZAC, ZAC/1031, Zbirka zemljiških knjig, knj. 1999, Littera E Vormerkbuch des Stadt-Dominiums Gurkfeld, pag. 644–649; knj. 1994, Grundbuch der Stadt Gurkfeld, pag. 361, 512.

⁴⁸ Potem ko je leta 1844 izpričan še kot konceptni praktikant pri graškem guberniju, ga v letih 1845 in 1846 srečamo v enaki službi pri okrožnem uradu v Celju, lastnik Dobrne in Dobrnice pa je postal konec leta 1846 (Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 54).

⁴⁹ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 917, fol. 7.

⁵⁰ Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 54–56.

⁵¹ Pooblastila bratov in sester nosijo naslednje datume in kraje izdaje: Anton Aleks baron Dienersperg – 28. decembra 1847 v Jihlavi na Moravskem, Janez Nepomuk baron Dienersperg – 29. decembra 1847 v Kecskemétu na Ogrskem, Ida Vital – 18. januarja 1848 v Reinthalu pri Gradcu, Kajetana grofica Hoyos – 18. januarja 1848 v Gradcu, Marija Garbich – 21. januarja 1849 v Trstu (ZAC, ZAC/1031, Zbirka zemljiških knjig, knj. 1999, Littera E Vormerkbuch des Stadt-Dominiums Gurkfeld, pag. 732–738).

⁵² ZAC, ZAC/1031, Zbirka zemljiških knjig, knj. 1999, knj. 1994, Grundbuch der Stadt Gurkfeld, pag. 362. – Podrobnosti o kupoprodaji niso znane, ker ni ohranjen prepis kupoprodajne listine.

⁵³ ZAC, ZAC/1031, Zbirka zemljiških knjig, knj. 1995, Grundbuch der Stadt Gurkfeld II. Band, pag. 793; knj. 1999, Littera E Vormerkbuch des Stadt-Dominiums Gurkfeld, pag. 730–732. – Prim. V., Das Sterbehaus Valvasors, str. 1387 (z napačno letnico prodaje 1848).

⁵⁴ Verzeichniß der im Jahre 1846 dem Museum in Laibach verehrten Geschenke. V: *Illyrisches Blatt*, št. 49, 19. 6. 1847, str. 196. – Med srednjeveškimi novci so bili: dva srebrna veronska pfeniga iz obdobja med 1150 in 1250, beneški pfenig iz let 1268–1275, trije beneški pfenigi iz obdobja 1280–1289, trije (nedatirani) padovanski, en beneški iz let 1192–1205 in en oglejski iz obdobja 1273–1298.

⁵⁵ Verzeichniß der im Jahre 1847, v: *Illyrisches Blatt*, št. 96, 1. 12. 1849, str. 384; št. 97, 4. 12. 1849, str. 388.

bi predmete na podlagi oporočnega določila izročil muzeju. Glede na to, da je umrl že 15. avgusta 1846, je torej tudi za prenos dela Hohenwartove premoženjske zapuščine v Ljubljano leta 1847 poskrbel sin Ferdinand kot njegov pravni naslednik – izvršitelj oporoke.

Seznam, objavljen v nadaljevanjih v *Illyrisches Blatt*–u,⁵⁶ vsebuje – kot je velevala oporoka – izbor pomembnejših dokumentov, in ne vseh pisanj, ki so se nakopičila v Hohenwartovi hiši v Krškem. Razen nekaj izjem pogrešamo namreč dokumente iz zadnjih desetletij, izločenega pa je bilo gotovo tudi marsikaj manj pomembnega iz zgodnejšega časa. Seznam navaja na prvem mestu »zelo umetniško izrezljan« lesen ovoj (*Holzhülle*) za hranjenje srebrne kupe, ki je ni bilo več v ovoju. Ovoj se po vsej verjetnosti nanaša na kupo deželne zaveze za škodo, predmet, ki je Hohenwartu še posebej veliko pomenil, saj ga je izrecno navedel v oporoki. Sledi 96 popisnih enot, ki vključujejo več kot sto posameznih kosov, med temi največ listin, pa tudi zemljevide, načrte, rodovnike, drobne tiske in na koncu posebej še štiri odtrgane listinske pečate. Ob urejanju so jih glede na vrsto razdelili v osem skupin (A–H). V prvi z naslovom *Diplome* je deset vladarskih listin iz obdobja 1600–1809. Druga, najobsežnejša skupina, naslovljena kot *Listine* in spisi, združuje 49 dokumentov iz časovnega razpona med 1479 in 1811 oziroma 1817 (vidimus). V tretji skupini je sedem rodovnikov rodbin Hohenwart in Petazzi, od tega pet datiranih med 1717 in 1817. Najbolj raznolika je četrta skupina *Razno*, v kateri so denimo izpisi iz Valvasorjeve Slave vojvodine Kranjske, seznam oseb na Hohenwartovem nagrobniku v Krškem, gradivo o bratrancu Sigmundu pl. Hohenwartu, škofu in naravoslovcu, tri osmrtnice, štirje bakrorezi in drugo. V posebno skupino so uvrstili tiske in rokopise od leta 1745 do 1837, med drugim potopis Sigmunda pl. Hohenwarta v Holandijo (1792). Posebno skupino bakrorezov sestavlja zgolj dve enoti, portret in rodovnik, maloštevilna je tudi skupina *Zemljevidi*, zadnja skupina pa so *Tlorisi*. V vseh treh naštetih je le mlajše gradivo, začeti s Florijančičevo karto Kranjske (1744).

Večji del popisane gradiva izvira iz 17. in 18. stoletja. Če se omejimo samo na listinski del, je iz srednjega veka ena sama listina, prošnja Štefana Hohenwarta iz leta 1479, šest dokumentov, prav tako povezanih s Hohenwarti, je nastalo v prvi polovici 16. stoletja, vsi ostali pa od leta 1600 dalje. Regesti razkrivajo, da je šlo v glavnem za Hohenwartove rodbinske listine in za gradivo z njimi sorodstveno povezanih rodbin, tako denimo

materine rodbine pl. Adelsteinov in pl. Klaffenauov, kamor je bila poročena Antonova sestra Marija. Najti je tudi dokumente, katerih sledljivost je trši oreh ali sploh zabrisana. Večino je Hohenwart prinesel v Krško že od drugod, vsaj nekatere pa je dobil ali zbral tukaj. Kaže, da so se listine rodbine Zetscher, iz katere je med drugim izvirala Valvasorjeva druga žena Ana Maksimila, znašle v Hohenwartovih rokah prav v Krškem, saj se ena, iz leta 1718, nanaša na tamkajšnjo Zetscherjevo hišo.⁵⁷ Prek Zetscherjev je prišel Hohenwart tudi do kupoprodajnega pisma Valvasorjevega brata Janeza Herbarda (1676),⁵⁸ medtem ko je veliko težje soditi o provenienci listine, v kateri nastopa polihistorjev oče Jernej Valvasor (1638),⁵⁹ hkrati Hohenwartov neposredni prednik. Kranjskega polihistorja regesti ne omenjajo, če izvezamemo izpiske iz Slave vojvodine Kranjske.

Ni dvoma, da mitninski nadzornik in deželan treh vojvodin Anton pl. Hohenwart ni bil samo kak pasiven hranitelj starin, ampak so ga te precej pritegovale in se je z njimi tako ali drugače ukvarjal. V tem kontekstu je pomenljiva Costina omemba »oglednih predmetov« (*Schauegegenstände*). Glede starih dokumentov je sicer težko reči, koliko je šlo pri Antonu za načrtno zbiranje in koliko za prevzem zapuščin sorodnikov.⁶⁰ Kot ljubitelja preteklosti ga vsekakor razkrivajo stari novci, najdeni v okolici Krškega, ki jih je deželni muzej prevzel že leta 1846, neposredno po njegovi smrti.⁶¹ Tuje mu ni bilo niti naravoslovje, o čemer priča omemba »optičnih in matematičnih instrumentov« v popisu njegove zapuščine.⁶² Ne nazadnje pa je bil Hohenwart tudi med prvimi člani društva pri Kranjskem deželnem muzeju, ustanovljene ga leta 1839, in je to ostal do konca življenja.⁶³

V zvezi s hišo in starinami Antona pl. Hohenwarta sta najpomembnejši dve spoznanji. Prvič, prav Dieneršpergi so bili njuni kratkotrajni lastniki in izvršitelji oporoke, in drugič, starine so v skladu z zapustnikovo zadnjo voljo pristale v deželnem muzeju, če že ne v ce-

⁵⁷ Prav tam, št. 96, 1. 12. 1849, str. 384; št. 97, 4. 12. 1849, str. 388.

⁵⁸ Prav tam, št. 97, 4. 12. 1849, str. 388.

⁵⁹ Prav tam, št. 98, 8. 12. 1849, str. 392.

⁶⁰ Po lastnem očetu Janezu Ludviku (1714–1785) je Anton lahko prevzel zelo malo dokumentov, če sodimo po popisu dokumentov v očetovem zapuščinskem inventarju, ki so vsi šele iz zadnjih let njegovega življenja (ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, sk. 44, H–86, 22. 5. 1785).

⁶¹ Verzeichniß der im Jahre 1846 dem Museum in Laibach verehrten Geschenke. V: *Illyrisches Blatt*, št. 49, 19. 6. 1847, str. 196.

⁶² ZAC, ZAC/1031, Zbirka zemljiških knjig, knj. 1999, Littera E Vorwerkbuch des Stadt-Dominiums Gurkfeld, pag. 649.

⁶³ Hohenwartovo ime je leta 1841 navedeno na prvem seznamu članov društva, objavljenem v kranjskih deželnih šematizmih, in nato vsako leto do 1846 (*Schematismus des Laibacher 1841*, str. 130; 1842, str. 131; 1843, str. 142; *Provinzial-Handbuch 1844*, str. 146; 1845, str. 147; 1846, str. 150).

⁵⁶ Verzeichniß der im Jahre 1847 dem Museum verehrten Geschenke. V: *Illyrisches Blatt*, št. 96, 1. 12. 1849, str. 384; št. 97, 4. 12. 1849, str. 388; št. 98, 8. 12. 1849, str. 392; št. 99, 11. 12. 1849, str. 396; št. 100, 15. 12. 1849, str. 400; št. 101, 18. 12. 1849, str. 404.

V e r z e i c h n i s s

der im Jahre 1847 dem Museum verehrten Geschenke.

(Fortsetzung.)

Nr. 12. Vom Hrn. Johann Pleschko, Siebmacher und Holzwaren-Händler in Laibach, die antiken und neueren Münzen, welche sein verstorbenen Stiefsohn, Herr Jos. Pakisch, Physiker, aus der Umgeb. Laibachs zusammengestellt hat, als: 25. Ein 5 Sols. Stück der französl. Republik von Menneron, 1792. — 26. Ein Sols. Stück detto 1793.

— 27. Ein vermishtes englisches Pence-Stück 1799. — 28. Ein griechisches Lepton, Otto, 1833. — 29, 30. Zwei Stücke 5 Lepta, detto 1833 u. 1839. — 31. Ein venezianisches Stück Dalmatien und Albanien (11). — 32. Ein detto Alps Moccenigo (12) 1570 — 1577. — 33. Ein detto Anton Prieli 1618 — 1623. — 34. Ein Neckenpennig Ludov. III. Laufers. — 35. Ein Ablass-Pfeunig, Quod Panperibus. Mihi, das Brustbild des Heilandes — Centuplum Reddo, fünf aufstehende Getreidehalme, 17 (12) 28. Vielleicht vom Barnherzigen-Kloster in Grag.

Nr. 13. Vom Herrn Ferdinand Schmidt, jun., ein Silber-Zwölfer, Canton Zug. — Revers: Cum His. Qui. Oder pac. Er. Pacif. (eius). (Myl IV. 3334, ähnlich). Eine sehr schöne Münze des Mittelalters, aufgefunden zu Stein, nebst mehreren andern, welche aber leider zum Einschmelzen verkauft wurden.

Nr. 14. Vom Herrn Johann Dagarin, Stadtpfarrer und Dechant zu Krainburg: die silberne Denkmünze auf den Erzbischof von Cöln, Clemens Freiherrn von Dresse Wischering, Athanasius Alter-Immota. Resistit, die Kirche auf dem Felsen von brandenden Wagen bestimmt; — und eine zinnerne Medaille in Thalergröße, London. k. k. General-Feldmarschall — auf den Fall von Belgrad den 8. October 1789.

Nr. 15. Vom Herrn J. Micholzer, Magister Pharmaciaus aus Marburg: eine ausgezeichnete Sammlung von Versteinerungen, welche beim Baue des Leitersberger Tunnels zu Tage gefördert worden sind, und zwar 1. eine 9" breite Pflaermantelmuschel (Pectinit) vollkommenes Exemplar in beiden Schalen; — 2. 8 Stücke Pectiniten von 3" bis 5" Breite; — 3. 6 einzelne Schalen großer Pectiniten; — 4. 6 kleinere Pectiniten in Muschelschale; — 5. zwei ausgezeichnete, nebst mehreren kleinen Pectiniten in grauem Tegel, in welchem Eustos Freyer Foraminiferen entdeckte, und mittelst Schleimung ausgeschieden hat. Diese kleinen mikroskopischen Schnecken erscheinen so reichhaltig, daß sie beinahe $\frac{1}{2}$ des ganzen Lehm-Volums betragen; — 6. eine Auster-Schale von 7" Länge; — 7. eine 3" lange Anomia, und 2 kleinere detto; — 8. einige Nuclei (Scheinfkerne ohne Schale) von Cardium, Venus, Mytilus, Dactylomuschel; — 9. sieben Stücke Conus; — 10. ein Trochus; — 11. fünf Stücke Cerithium und eine Amonshornschnecke; — 12. zwölf Stücke Echiniten (Zweigelschalen); — 13. mehrere Pentaeriniten-Fragmente; — 14. drei Stücke Madreporiten (Korallen); — 15. zwölf Stück wohlerhaltene Glossopetras (versteinerte Zähne von Hai- und anderen Fischen; — 16. zwei Fisch-Rückenwirbel von $\frac{1}{2}$ " Diameter; — 17. ein fossiler Taschenkreb (Krabbe); — 18. das Fragment eines gezähnten Rückenflossentackels der Rische, Hemipristis serra, von $1\frac{1}{2}$ " Länge, ähnlich dem Schnabel des Segetauchers (Mergus Serrator); —

19. zwei Stücke versteinertes Holz; — 20. ein kleines Stück Steinkohle mit Schwefelkies; — 21. neun Stücke mit Kalkspathkristallen und zwei Kugeln Eisenbohnerer.

Vielen Dank dem Herrn Geschenkgaber dieser werthvollen Sammlung. Mögen dieselben Funde bei den Eisenbahnarbeiten auch in Krain dem Museum zur öffentlichen Aufstellung verehrt werden!

Nr. 16. Vom Hrn. Johann Friedrich Wagner, Senior der evangelischen Gemeinden von Kärnten und Steiermark, und Pastor in Plan, folgende Mineralien: ein schönes Stück Kurfornikel; — 4 Stücke Bleiberges Gelbleierz; — die Hälfte eines Ammoniten, angelöffelt, und eine geschliffene Platte ovalisirenden, kärnthnerischen Muschel-Marmers; — 5 Stücke Muschelkerne (Nuclei) der Isocardia Cor. etc.; — ein Stück rein durchsichtiges Steinsalz, innerlich blau gewölkt, und eine dreizählige Platte unreinen Steinsalzes mit blauem Gemengt.

Nr. 17. Der sel. Herr Anton Graf von Hohenwart hat mit Testament vom 28. August 1840 dem kranischen Landesmuseum aus seinem Cabinet den Landschafts- und andere alte Schriften, die man dafür als geeignet ansehen sollte, legirt. In Folge dessen hat sein Testaments-Executor, Franz Cajetan Freiherr von Dienersberg, folgende Stücke dem Museum ausgeliefert: 1. Die sehr künstlich geschnitzte Holz-Hülle zur Aufbewahrung eines silbernen Bechers, welcher sich jedoch in derselben nicht mehr befand. — Dann a) folgende Diplome, als: — 2. Das vom Kaiser Ferdinand II. d. d. Wien 19. August 1621, womit Gregor und Michael die Wägen Gebrüder, mit dem Prädicate von Wägenberg in den Adelsstand erhoben wurden. Original, auf Pergament in rothen Sammet Einband, ohne Sigill. — 3. Das vom Kaiser Ferdinand III. d. d. Schloß Laxenburg 15. Mai 1630, womit Michael Wägen v. Wägenberg in den Freiherrnstand, mit dem Prädicate Freiherr von Wägenberg und Neudegg, Herr auf Scharfenberg und Stattenegg und Hauptmann zu Mötting, erhoben wurde. Original ganz wie das Vorige. — 4. Das des Kaisers Leopold I., d. d. Wien den 20. Juli 1673, womit die Gebrüder Wolf Vincenz, Hanns, Heinrich und Peter Freiherrn von Wägenberg in den Grafenstand mit dem Prädicate Grafen von Wägenberg erhoben wurden. Original ganz wie die beiden Vorigen. — 5. Diplom Kaiser Leopold des I., d. d. Oedenburg den 8. December 1681, womit den Grafen von Wägenberg, Freiherrn von Neudegg, Herrn auf Scharfenberg, Stattenegg und Hauptleuten zu Mötting das Prädicate in jenes der Grafen und Herren v. Wägenberg, Edle Herren auf Scharfenberg umgeändert wurde. Original auf Pergament ohne Sigill. — 6. Das von Kaiser Leopold I. d. d. Stadt Passau auf unserm dritten hochzeitlichen Weilaager den 14. December 1676, womit der Gevatter Franz Engelbrecht, Adam Wilhelm und Hans Herwarth Zetschther aus einem uralten Rittergeschlechte in Siegr und Crain in den Freiherrnstand mit dem Prädicate Zetschther von und zu Waldegg, Freyherrn auf Weinbüchl Erben und Weizelskain erhoben werden. Original wie die Vorigen.

(Fortsetzung folgt.)

Verleger: Ignaz Alois Kleinmayr.

loti, pa vsaj v znatni meri. Drugo vprašanje je, kje so deželnemu muzeju izročeni predmeti danes.⁶⁴

A kakor koli, kdor je o usodi starin slabo informiral Henrika Costo, najverjetneje nekdo iz Krškega, je moral biti precej pomanjkljivo obveščen o tem, kaj se je v resnici dogajalo, ko so ljudje iz Hohenwartove hiše na očeh Krčanov »raznašali« njegovo zapuščino, in kam je ta romala. Najvrednejše je, kot je želel pokojnik, prišlo v muzej, nikoli pa ne bomo izvedeli, kakšna je bila selekcija in ali se je uničilo ali izgubilo še kaj pomembnega. Kam so šli denimo Hohenwartovi »matematični in optični instrumenti«?

Skrbnništvo in dedovanje Hohenwartove zapuščine sta torej Franca Ksaverja barona Dienersperga in njegovih šestih otrok za poldrugo leto (1846–1847) povezala s Krškim oziroma s hišo, ki so jo pozneje zmotno označili za Valvasorjevo. Ker je baron Franc Ksaver dobro vedel, kaj je za Kranjsko pomenil Valvasor, in tudi to, da je bil znameniti polihistor njegov prapraded, se je v Krškem lahko hitro raznesel glas, kdo so novi gospodarji hiše Dienerspergi. Za nameček se je zdaj pri raziskovanju Hohenwartovega izvora izkazalo, da je bil tudi sam Valvasorjev krvni sorodnik, čeravno ne njegov potomec. Krški »muzealec« je bil s polihistorjem povezan prek njegovega polbrata Karla, svojega prapraded, čigar hči Marija Ana baronica Valvasor se je omožila s Francem Krištofom pl. Hohenwartom.⁶⁵ Antonu pl. Hohenwartu kot ljubitelju zgodovine to vsekakor ni bilo neznano⁶⁷ in če se je v Krškem, mestu Valvasorjeve smrti, s tem kdaj pobahal, ga je lahko okolica hitro razumela nekoliko po svoje. Ni izključeno, da je zgodba o njegovi hiši kot »Valvasorjevem zadnjem domu« nastala sploh kot plod Hohenwartovega sklepanja o historiatu stavbe in jo je pozneje ljubiteljski muzealec in zgodovinar Anton Jellouschek samo »prodal« kot gotovo dejstvo. Leta 1859, trinajst let po Hohenwartovi smrti, je Jellouschek njegovo nekdanjo hišo št. 85 brez utemeljitve označil za Valvasorjevo. Pomagala mu je domišljija, oprta na izvirno kupoprodajno listino o nakupu hiše leta 1693,

ki jo je tudi objavil, ter na velikost in lego donedavna Hohenwartove hiše.⁶⁸ Kako brezmejna je bila Jellouschkova ambicija po »ustvarjanju zgodovine«, priča dejstvo, da je celo Jakoba Vodnika, ki je hišo konec 17. stoletja prodal Valvasorju, brezskrupulozno razglasil za prednika Valentina Vodnika, samo da bi vzpostavil povezavo med kranjskim polihistorjem in razsvetljenjskim pesnikom.⁶⁹ Analiza virov je poldrugo stoletje zatem pokazala, da se je Jellouschek o obojem motil, tako o Vodnikovi rodbini kot o lokaciji Valvasorjeve hiše v Krškem.⁷⁰ Morda pa lahko »usodno pomoto« o hiši deloma opraviči sorodstvena zveza med Hohenwartom in Valvasorjem oziroma njegovimi potomci, če je Jellouschek zanj res izvedel. Hiša, v kateri je še nedavno tega prebival »domoznanec« Hohenwart, Valvasorjev sorodnik, se mu je za zadnji dom kranjskega polihistorja preprosto zdela pravnja.

Pri vsej stvari je zanimivo naključje, da je t. i. Valvasorjeva hiša, danes del kompleksa Mestnega muzeja Krško, v obdobju med 1826 in 1846 že bila neke vrste zasebni muzej (tako gre razumeti Costo), kar se je po smrti Antona pl. Hohenwarta zelo hitro pozabilo. Slabega pol stoletja pozneje so Krčani Hohenwarta sicer še imeli v spominu, a zaradi povsem trivialnih stvari. Ivana Lapajneja, pisca monografije o Krškem (1894), je dosegel le negotov ljudski glas o Hohenwartovem domnevem bogastvu, domovanju, »grofovstvu« in družabnem življenju: »Do leta 1830.–1845. (sic!) je bival v Krškem v hiši št. 85, kjer je sedaj hiralnica, bogati in plemeniti grof Hohenwart; ta je bil menda brat takratnega dekana, ki je bival tudi v Krškem, dokler se ni bilo v Leskovcu sedanje župnišče (1830) sezidalo. Omenjenega bogatina Hohenwarta, ki je baje vedno le v Kriegerjevo krčmo zahajal, so menda okradli leta 1841., pa denar so našli, toda tatu niso mogli zasačiti.«⁷¹ Toliko Lapajne, a po vsem sodeč le iz pripovedanja, saj ni poznal niti »grofovega« osebnega imena. Hohenwartove zbirke starin in njene usode pa se v začetku 90. let očitno ni nihče več spominjal. Le njegova hiša je tedaj, s postavitvijo spominske plošče (1894), tudi »uradno« postala Valvasorjev zadnji dom.⁷² Še več, po skoraj sto letih je hiša, zdaj splošno znana kot Valvasorjeva, spet služila ljubiteljski muzejski dejavnosti. Leta 1939 je imelo v njej prostor novoustanovljeno »Muzejsko društvo za politična okraja Krško in Brežice v Krškem«, ugaslo dve leti zatem z nemško okupacijo. »Nesreča«, podobna tisti, ki jo je leta 1848 omenil Costo, je hišo doletela natanko sto let pozneje leta 1948,

⁶⁴ Že samo paberkovanje po vodniku Arhiva Republike Slovenije (1999) je pokazalo, da so Hohenwartovi dokumenti raztreseni po različnih fondih in zbirkah osrednje slovenske arhivske ustanove, naslednice arhivskega dela kranjskega deželnega muzeja. Omenjeni dnevnik škofa Sigmunda pl. Hohenwarta in diploma regensburškega botaničnega društva istemu sta denimo v škofovem osebnem fondu (ARS, AS 885, Hohenwart Sigismund, mapa 1, popis).

⁶⁵ Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 22–23.

⁶⁶ ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 111, Hohenwart. – ZAL, ZAL LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. XXV, Hohenwarth.

⁶⁷ Ne samo, da je ime svoje prababice Ane Marije, roj. baronice Valvasor, zlahka našel v Hohenwartovih rodovnikih, ampak je hranil tudi krstni list svojega deda Jurija Sigmunda s podatki o njegovih starših (Verzeichniß der im Jahre 1847 dem Museum verehrten Geschenke. V: Illyrisches Blatt, št. 100, 15. 12. 1849, str. 400).

⁶⁸ Jellouschek, Valvasor und Vodnik, str. 40–41; prim. Golec, Neznano in presenetljivo, str. 332, 335–337; Golec, Valvasorjevi v Krškem, str. 19–20.

⁶⁹ Golec, Neznano in presenetljivo, str. 332.

⁷⁰ Prav tam, str. 332–337.

⁷¹ Lapajne, Krško in Krčani, str. 51.

⁷² Golec, Neznano in presenetljivo, str. 335.

Neprava Valvasorjeva hiša v Krškem, združena iz dveh nekoč samostojnih hiš (foto: B. Golec, september 2011)

saj je med naglo izpraznitvijo stavbe veliko predmetov končalo v Savi, druge pa so odpeljali v Posavski muzej Brežice.⁷³ Leta 2010 je Hohenwartova hiša z odprtjem Mestnega muzeja Krško postala del kompleksa profesionalnega muzeja.⁷⁴

Viri in literatura

Viri:

Arhiv Republike Slovenije (= ARS):

AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko: N 84.

AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani: III. serija, fasc. H 1–203.

AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani: šk. 44.

AS 885, Hohenwart Sigismund: mapa 1, popis.

AS 1075, Zbirka rodovnikov: št. 111.

Nadškofijski arhiv Ljubljana (=NŠAL):

– NŠAL 572, Pokorn France: fasc. 377.

– ŽA Krško: P 1784–1816, M 1784–1818, M 1818–1868.

Steiermärkisches Landesarchiv, Graz (= StLA):

– Handschriften, Gruppe 2: Hss. 917.

Zgodovinski arhiv Celje (= ZAC):

– ZAC/1031, Zbirka zemljiških knjig: knj. 1994–1999.

Zgodovinski arhiv Ljubljana (= ZAL):

– ZAL LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka: šk. XXV.

Župnijski urad Krško (= ŽU Krško):

Vor- und Zunahmen im Vikariate Gurkfeld
befindlicher Hausbesitzer im Jahre 1842.

Catalogus animarum in Vicariatu Gurkfeldensi
existentum anno 1822.

Literatura:

Costa, Heinrich: *Reiseerinnerungen aus Krain.*

Laibach : Eger'sche Gubernial-Buchdruckerei,
1848.

Černelič Krošelj, Alenka: Sledi Janeza Vajkarda Valvasorja v Krškem – kaj pa jutri? V: Alenka Černelič Krošelj (ur.): *Janez Vajkard Valvasor in Krško* (K mestu K, št. 6). Krško : Valvasorjev raziskovalni center, 2008, str. 43–73.

Golec, Boris: Neznano in presenetljivo o življenju, družini, smrti, grobu in zapuščini Janeza Vajkarda Valvasorja. *Zgodovinski časopis* 61 (2007), str. 303–364.

Golec, Boris: Trpljenje »celjskega Wertherja«, tosvetne skrbi njegovega sina in uvod v zaton njunega rodu. Spomini dveh Valvasorjevih

⁷³ Černelič Krošelj, Sledi Janeza Vajkarda Valvasorja, str. 50–51.

⁷⁴ <http://www.mestnimuzejkrsko.si/si/o-muzeju/zgodovina>

- potomcev baronov Dienerspergov s Celjskega. *Zgodovina za vse* XVIII (2011), str. 15–67.
- Golec, Boris:** Valvasorjevi v Krškem – kdaj, kje, s kom in kako. V: Alenka Černelič Krošelj (ur.): *Janez Vajkard Valvasor in Krško* (K mestu K, št. 6). Krško : Valvasorjev raziskovalni center, 2008, str. 13–42.
- Jellouschek, Anton:** Valvasor und Vodnik. V: Etbin Henrik Costa (ur.): *Vodnikov spomenik. Vodnik – Album*. Ljubljana–Laibach : I. v. Kleinmayr in F. Bamberg, 1859, str. 40–41.
- Lapajne, Ivan:** *Krško in Krčani. Zgodovinske in spominske črtice*. Krško : Odbor za olepšanje mesta, 1894.
- Pirchegger, Hans:** *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*. München : R. Oldenbourg, 1962.
- Pokorn, Frančišek:** *Šematizem duhovnikov in duhovnij v ljubljanski nadškofiji l. 1788*. Ljubljana : Knezo–škofijski ordinariat, 1908.
- Provinzial-Handbuch des Laibacher Gouvernements im Königreiche Illyrien für das Jahr 1844; 1845; 1846; 1847; 1848*. Laibach : Egger'sche Gubernial–Buchdruckerei.
- Radics, Peter v.:** *Johann Weikhard Valvasor (geb. 1641, gest. 1693). Mit 5 Porträts und 15 anderen Abbildungen; samt Anhang, Nachtrag und der Genealogie der Familie Valvasor*. Laibach : Krainische Sparkasse, 1910.
- Reisp, Branko:** *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1983.
- Schematismus des Laibacher Gouvernements–Gebiets für das Jahr 1819; 1820; 1821; 1822; 1823; 1824; 1825*. Laibach : Leopold Eger.
- Schematismus für das Laibacher Gouvernement–Gebiet im Königreiche Illyrien für das Jahr 1830; 1831; 1832; 1833; 1834; 1835; 1836; 1837; 1838; 1839; 1840; 1841; 1842; 1843*. Laibach : Eger'sche Gubernial–Buchdruckerei.
- Schematismus für das Laibacher Gouvernement–Gebiet im Königreiche Illyrien (Jahr) 1828; 1829*. Laibach : Leopold Eger.
- Schematismus von Krain und Kärnten vom Jahre 1826; 1827*. Laibach : Leopold Eger.
- Smole, Majda:** *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1982.

Časopisni viri:

- V.: Das Sterbehaus Valvasors in Gurgfeld. *Laibacher Zeitung* 113 (1894), št. 162, 18. 7. 1894, str. 1387–1388.
- Verzeichniß der im Jahre 1846 dem Museum in Laibach verehrten Geschenke. *Illyrisches Blatt*, št. 49, 19. 6. 1847, str. 196.

Verzeichniß der im Jahre 1847 dem Museum verehrten Geschenke. *Illyrisches Blatt*, št. 96, 1. 12. 1849, str. 384; št. 97, 4. 12. 1849, str. 388; št. 98, 8. 12. 1849, str. 392; št. 99, 11. 12. 1849, str. 396; št. 100, 15. 12. 1849, str. 400; št. 101, 18. 12. 1849, str. 404.

Elektronski vir:

<http://www.mestnimuzejkrsko.si/si/o-muzeju/zgodovina> (sept. 2011)

Zusammenfassung

DAS „FALSCHES“ HAUS VALVASORS IN KRŠKO MITTE DES 19. JAHRHUNDERTS IN DEN HÄNDEN SEINES ENTFERNTEN VERWANDTEN UND DER DIREKTEN NACHKOMMEN – URSACHE FÜR EINE „SCHICKSALHAFTE“ VERWECHSLUNG?

Der vergessene museale Sammler aus Leidenschaft Anton von Hohenwart (1768–1846)

Der Beitrag schließt an die Abhandlung des Autors über die Memoiren der zwei Barone Dienersperg, Nachkommen des Krainer Polyhistoren Johann Weikhard Valvasor (1641–1693), an. Es stellte sich heraus, dass der in den Dienersperg–Memoiren erwähnte Verwandte Anton von Hohenwart (1768–1846) die letzten zwanzig Jahre seines Lebens (1826–1846) Besitzer eines alten Bürgerhauses in der Stadt Krško/Gurkfeld war, das bis vor kurzem fälschlicherweise als Valvasors Sterbehaus galt. Neue Erkenntnisse bestätigten die Annahme, dass das Haus nach Hohenwarts Tod von den drei Brüdern und Schwestern Dienersperg geerbt wurde, die es einhalb Jahre behielten (1846–1847) und in dieser Zeit für die Erfüllung des letzten Willens ihres Angehörigen sorgten. Genau diese Umstände könnten der Grund für die irrtümliche Erklärung des Hohenwart–Hauses zum Haus Valvasors sein, die der Hobbyhistoriker Anton Jellouschek im Jahr 1859 ohne entsprechende Argumente „verschuldete“. Er hätte nämlich leicht herausfinden können, dass die Dienersperg Valvasors unmittelbare Nachkommen sind, da diese ihren berühmten Vorfahren damals noch gut kannten. Außerdem war Hohenwart ein Nachkomme von Valvasors Halbbruder Karl und hat eventuell mit seinen Schlussfolgerungen über die Historie des Hauses selbst zur Überzeugung beigetragen, dass das Haus einst dem berühmten Krainer Polyhistor aus dem 17. Jahrhundert gehört hatte.

Besonders interessant ist die Erkenntnis, dass Hohenwart ein Sammler alter Gegenstände und Dokumente war. Sein Haus, in dem sich seit dem Jahr 2010 das Stadtmuseum Krško befindet, war schon im zweiten Viertel des 19. Jahrhunderts eine Art privates Museum,

was aber sehr rasch in Vergessenheit geriet. Hohenwart vermachte seine durchaus reiche Sammlung in seinem Testament dem Krainischen Landesmuseum in Ljubljana. Sein Testamentsvollzieher wurde der entfernte Verwandte Franz Kajetan Freiherr von Dienersperg (1773–1846), der Ehemann von Hohenwarts Cousine, Vater seiner Testamentserben und Ururenkel von Johann Weikhard Valvasor.

Schlagwörter: Hohenwart, Valvasor, Dienersperg, Krško/Gurkfeld, Museumssammlungen, Museum

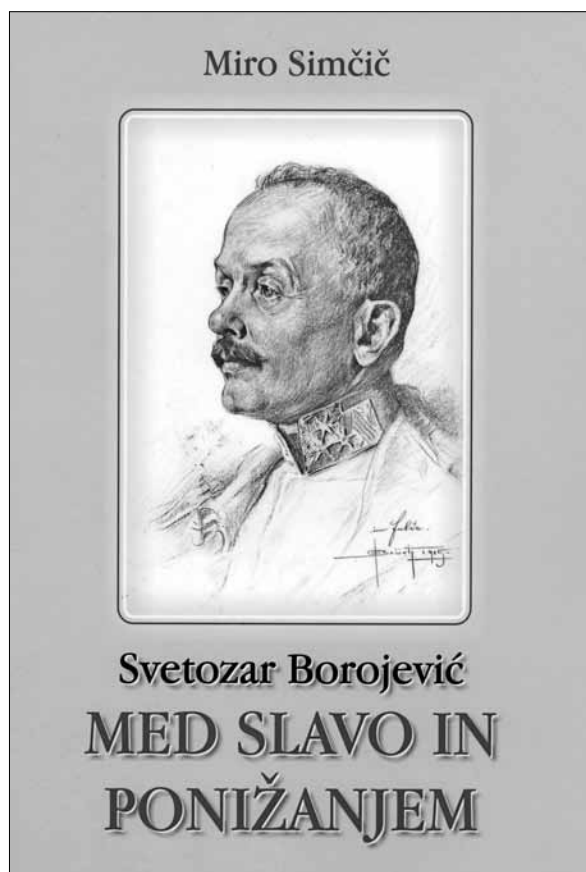
Borojević se vrača

Miro Simčič, **Svetozar Borojević: med slavo in ponižanjem**. Koper : Intelktualne storitve, 2011, VI in 404 strani.

Začnimo kar s tistim, s čimer se pogostokrat končajo poročila o prebranih delih. Z zaključno oceno, z mislimi, ki skušajo jedrnat povedati, v čem je prednost/slabost zapisanega, ali je/ni povedalo kaj novega, ali se ga priporoča za branje. Tu bom neposreden: navedene knjige ne priporočam v branje! A ne zaradi vsebine, temveč zato, ker je napisana s tako malomarnim odnosom do slovenskega jezika, da bi morala biti za zgled, kako ne pisati.

V zaključku dela je nekaj besed o avtorju, iz katerih izvemo, da je novinar in da se zadnjih deset let ukvarja s publicistiko. Temi njegovih knjig in ostalih zapisov sta prva svetovna vojna, natančneje soška fronta, in življenje Josipa Broza Tita. Z leta 2007 izdano knjigo o Titu (*Tito brez maske*) je bil deležen velikega zanimanja javnosti. V svojem zadnjem delu o feldmaršalu Borojeviću (uporabljam obliko zapisa, ki jo uporablja avtor, čeprav je v rabi tudi oblika Borojević) je združil svoji dosednji temi zanimanja, soško fronto in življenjeposameznika. Svojo odločitev za to knjigo utemeljuje s trditvijo, da je marsikaj o prvi svetovni vojni »ostalo zakrito ali pa je zavestno prikazano v izkrivljenih, mitskih podobah«. Tako naj bi bilo tudi z znamenitim feldmaršalom avstro-ogrske vojske Svetozarjem Borojevićem pl. Bojno (1856–1920), po nekaterih ocenah enim od najboljših strategov prve svetovne vojne, z velikimi zaslugami za ohranitev nacionalnega prostora Slovencev in Hrvatov, a vseeno izrinjenim iz kolektivnega spomina ne le obeh naštetih narodov, temveč vse srednje Evrope. Njegova tragedija naj bi bila v tem, da se je »prepozno rodil« in doživel propad habsburške monarhije. Če bi namesto maja 1920 umrl dve leti prej, bi ga pokopali z vsemi častmi kot enega največjih junakov v zgodovini monarhije. Tako pa je umrl v izgnanstvu v tujini, v pomanjkanju, ponižan in strt.

Avtorja zanima nenavadna usoda tega vojskovodje, predvsem želi prikazati razloge za žalosten konec njegovega življenja. Vsakega velikega posameznika se izven časovnega in prostorskega okvira gotovo ne da prikazati, zato se je avtor pravilno odločil in nas popelje skozi vsa okolja, ki so oblikovala Borojevića in vplivala na njegovo življenje od področja bivše Vojne krajine, kjer se je rodil,

do soške fronte, kjer je zaključil svojo kariero. Knjiga je razdeljena na 23 poglavij, od katerih nas dve uvajata v problematiko, od tretjega dalje pa sledimo Borojevićevo življenjski poti. Rojen je bil v družini poklicnega vojaka blizu Hrvatske Kostajnice in oče ga je že kot desetletnega dečka vpisal v vojaško šolo v Sremski Kamenici. S prekinitvami si je šolsko znanje nabiral vse do leta 1891. Svoj ognjeni krst je doživel leta 1878 ob okupaciji Bosne in Hercegovine, ko si je tudi prislužil svoje prvo odlikovanje. Bil je dober učenec in vojak, izkazal se je s svojo bistrostjo in zagrizenostjo in je kljub neplemiškemu poreklu hitro napredoval v vojaški hierarhiji. Leta 1904 je postal plemič (von Bojna), ob pričetku prve svetovne vojne je bil že pehotni general in je poveljeval 6. korpusu v Košicah. V bojih je sodeloval na vzhodni fronti, kjer se je proslavil z uspešnim poveljevanjem. Osrednji del knjige je namenjen Borojevićevemu vojskovanju na soški fronti. Poveljstvo 5. soške armade je prevzel šele potem, ko je avstro-ogrski vojaški vrh sprejel njegov koncept obrambe, torej utrditev na Soči in ne drugega, ki je obrambno črto pred Italijani videl na Savi in Dravi. Naslovi naslednjih poglavij so zgovorni sami po sebi: Cadornin sprehod na Dunaj, Konec viteške vojne, Cadornin prvi napad, Italijani se hitro učijo, Borojević izgubi Gorico, Italijani ne odnehajo, Čudež pri Kobaridu, Kdo je bil slabši okupator?, Borojević in Jugoslovanski odbor, Propaganda italijansko orožje, Za-

dnja ofenziva dvojne monarhije, Rojstvo Države SHS, Slovenci sredi kaosa.

Za velik del napisanega avtor uporablja literaturo, le v manjši meri arhivsko gradivo. Pripoved večinoma teče tekoče, a včasih nas popelje v labirint avtorjevih razmišljanj in opisov Borojevičevega življenja in dela, ki se prepletajo z opisi zgodovinskih dogodkov. Pri tem avtor skače s teme na temo, se ponavlja in včasih opisuje stvari, ki imajo le zelo bežno povezavo z osrednjo temo. Pa tudi to ne bi bilo tako problematično, če bi stvar opravil korektno. A tu je kleč! Dela napake, ki si jih ne bi smel privoščiti. Ne vidi razlike med *Landwehrom* in *Landsturmom* (str. 39), francoskega premierja v času vojne Georges-a Clemenceauja prekrsti v Charlesa (str. 243), ne loči med racionirano in racionalizirano preskrbo (str. 250), Petru Karađorđeviću pripiše naziva Osvoboditelj in Zedinitelj (str. 12), uporablja kratico SHS tako pri državi kot pri kraljevini, ne da bi jo enkrat razložil, itd. Pomlad narodov postavlja (in to ne le enkrat) v leto 1948. Verjamem, da (vsaj) pri slednjem gre le za *lapsus calami*, vendar si takšnih napak ob izdaji knjige avtor preprosto ne sme privoščiti, saj s tem izgublja verodostojnost.

Kot si ne sme privoščiti, da izda nelektorirano besedilo, če je (in njegovo prav gotovo je!) polno slovničnih napak. Naj mi bo oproščeno, a da ne bom izgledal kot pretirano pikolovski iskalec tujih napak, navajam nekaj primerov, ki naj pokažejo, zakaj sem tako krut. Na splošno se vidi, da je avtor uporabljal dosti hrvaške literature, saj je besedilo polno slabo prevedenih izrazov (npr. »/.../ zmaga pod vsako ceno /.../«, »/.../ pečina na kateri se je /.../ nasukal /.../«, itd. itd.). Uporablja napačne sklene in spol samostalnikov, napačen vrstni red v stavku, ne uporablja pomožnega glagola biti, »u pošte« mu pride prav vse, tudi postavljanje ločil kar tako, po občutku. V vseh knjigah, ki sem jih prebral v življenju, nisem videl toliko napačno postavljenih vejic kot v tej! Dobe-sedno vsaka stran prinese nekaj takih napak in človek se vpraša, zakaj gospa, ki je predstavljena kot »lektor in korektor« te knjige, ni opravila svojega dela!?

A pred zaključkom še najpomembnejše. V zadnjih treh poglavjih (Zakaj se je Borojevič zameril Slovencem, Zagrebški avanturizem, Ponižanje za ponižanjem) nam avtor razkrije svoje mnenje o razlogih za neslavni konec Borojevičevega življenja. Meni, da razlog za odklonilno stališče oblasti v Zagrebu do feldmaršala in prepoved njegove nastanitve v Zagrebu ni v njegovi grožnji po telefonu slovenskim oblastem v Ljubljani 4. novembra, temveč lobiranje Kraljevine Srbije proti njemu. To naj bi izvedla preko hrvaškega politika srbskega rodu Svetozarja Pribičevića in njegovih dveh bratov. Tudi sicer naj bi Srbija preko njej naklonjenim v zagrebškem političnem svetu skušala vplivati na razmere v Sloveniji v času

umika vojske s soške fronte preko njenega ozemlja in si z ustvarjanjem kaosa (in s tem posledično oslABLJENO slovensko narodno oblastjo, ki je bila beograjski trn v peti) ustvarjati ugodnejše izhodišče za širitev svoje oblasti. Tako je bil Borojevič le postranska žrtev visoke politike. Ljubljana in Zagreb ga nista hotela, v Avstriji, kamor se je zatekel ob koncu vojne, pa tudi ni bil obravnavan z naklonjenostjo. Sredstev za preživljanje ni imel, bolelo pa ga je tudi ponižanje. S svojo obrambo na Soči, ne pa na Savi ali Dravi, ko bi italijansko vojsko spustili preko Slovenije, je posredno storil velikansko uslugo Slovencem (in Hrvatom). Ne vemo, ali je to storil zaradi strateških razlogov ali zaradi misli na ljudi, a bilo je koristno.

Uvodno besedo h knjigi je podal major Slovenske vojske mag. Matjaž Bizjak, zaključujejo pa jo dodatki: Pisma in dokumenti, kopija zapisnika seje narodne vlade SHS z dne 5. novembra 1918, kopija Borojevičevih spominov (O ratu protiv Italije), seznam njegovih odličij (prejel jih je 26) ter zemljevidi. Knjiga je bogato ilustrirana s fotografijami, a njihov izvor ni naveden.

In sedaj naj omilim svojo oceno iz uvoda. Kljub katastrofalnemu jeziku je knjigo vredno prebrati. Če želi avtor bližajočo se stoto obletnico začetka prve svetovne vojne in s tem večanje zanimanja javnosti zanjo izkoristiti še za kakšno knjigo, mu seveda želimo veliko uspeha. Čimveč razkrivanja preteklosti bo vsak zgodovinar podprl.

Bojan Himmelreich

Po zadnji modi, ampak praktično in enostavno

Maja Gombač, »Modni pêle mêle« slovenske družbe v obdobju med svetovnim vojnama. Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2011. 384 strani. (Zbirka Razpoznavanja ; 13)

Osrednji nosilec modernizacijskih procesov na različnih področjih (političnem, gospodarskem, socialnem, kulturnem) je bilo tudi v slovenskem prostoru meščanstvo. Te družbene skupine, kateri je bila glavna vrednota delo, ni toliko opredeljevala njegova gospodarska in politična moč, ampak meščanska kultura oz. meščanski način življenja. Med razpoznavne znake njihove kulture je sodilo tudi ravnanje po (zadnji) modi, potrošnja mode pa je postala del meščanske identitete. Potemtakem imajo modernizacijski procesi svoje vzporednice tudi v modi; ena od poudarjenih značilnosti modernizacije je individualnost in prav ta je prišla močno do izraza ravno v modi. Prilagajanje družbi na eni in odstopanje od njenih zahtev na drugi strani sta pogoja za oblikovanje mode: oboje izhaja iz dveh osnovnih človeških teženj – potrebe po družbenosti in potrebe po individualnosti.

Tudi v obdobju, v katerega je usmerjen fokus omenjene knjige, torej v času med svetovnima vojnama, se je meščanska kultura reprezentirala v obliki promenad na mestnih ulicah, trgih in parkih, javnih prireditvah, v gledališčih in kinodvoranah, pa tudi v (vele)blagovnicah. Sestavni del teh manifestacij je bilo razkazovanje oblačil; mesto je postalo javni prostor, kjer so bila (modna) oblačila izpostavljena kritičnemu pogledu javnosti. Kar je pri tem pomembno poudariti, je dejstvo, da so v teh procesih sodelovali vsi sloji, ne več le elite in ne le meščanstvo v ožjem pomenu besede. S širjenjem mode so se širili tudi mediji, preko katerih se je moda lahko predstavljala – modne revije so ostale domena elit, širše množice pa so dosegale nove oblike vizualnih komunikacij: vse bolj popularen je postajal film, še bolj pa tiskani medij z modnimi prispevki v časopisih in revijah.

Diskurz mode v tisku je bil različen, odvisen od (uredniške) politike in usmerjenosti medijev, pri čemer velja

omeniti, da mode v slovenski družbi niso vedno povezovali le z ženskim spolom in njeno tradicionalno vlogo, ampak z moderno družbo kot tako, z vsemi njenimi atributi – tehnologijo, sodobnimi mediji, nakupovanjem, modernim načinom preživljanja prostega časa itd. Eden takšnih tipičnih elementov moderne družbe je bila modna fotografija, ki v slovenskem prostoru v bistvu ni zaohtajala za svetom, druga pa oglaševanje. Med svetovnima vojnama je bilo oglaševanje v tiskanih medijih, kljub naraščajoči vlogi radijskega in filmskega medija, najbolj razširjena oblika oglaševanja. Oglasi v tiskanih medijih so namreč »posrečen primer kombinacije vizualnega in verbalnega jezika«, v svojem bistvu so to »teksti popularne kulture«, skratka, so »mini zgodbe o blagu in kulturi«.

O modnih smernicah so v slovenskem časopisju pisali poleg nekaterih obrtnikov seveda časnikarji, tudi pisatelj(ce), npr. Mira Mihelič, pa arhitekti, umetnostni zgodovinarji in etnografi. V večini primerov je pri modnem novinarstvu šlo za ljudi, ki so se s tem ukvarjali bolj ali manj naključno. Med avtoricami modnih prispevkov velja omeniti vsaj še Nado Lampret, ki se tudi po poroki z veletrgovcem Leonom Souvanom ni odrekla temu delu; nasprotno, kot šolana ilustratorka je objavljala tudi modne skice, s svojo prisotnostjo v javnem

življenju pa je (poleg ostalih seveda) vplivala na proces modernizacije slovenske družbe med vojnama, ter časnikarko in urednico Milko Martelanc, ki je z modnimi prilogami (polami za ročna dela in krojnimi polami) modo približevala širšim slojem. Z modo, seveda v službi reklamne vizualizacije, pa so se ukvarjali tudi nekateri slovenski umetniki, med njimi Ivan Vavpotič, Maksim Gaspari in Miha Maleš. Vsi omenjeni akterji so skupaj z oblikovalci in izdelovalci modnih oblačil prispevali svoj delež k oblikovanju in posredovanju modnih sporočil, namenjenih slovenski družbi, torej potrošnikom.

Moda je tako nastajala interaktivno, pri čemer je svoje prispevala tudi ideologija. In kakšen je bil odnos (časopisnih) medijev do mode? Njihovo stališče je nedvomno pogojevala njihova (politična) orientiranost; tako so na eni strani liberalni mediji pisali o novostih, trendih in smernicah, na drugi strani pa so tradicionalni (katoliški) časopisi o modi pisali le z vzgojno-moralnega stališča. Načela modnosti, a obenem tudi praktičnosti so se držali tudi v *Modni prilogi Ženskega sveta*, ki je bila po mnenju uredništva »svetovalec vsem tistim ženam, ki so prisiljene šivati same zase in za svojo družino. Naši modeli so vedno najmodernejši, toda po veliki večini preprosti, da lahko med njimi izbira vsaka le količkaj spretna domača šivilja«. V socialističnem tisku ni bilo modnih prilog in rubrik, le modni prispevki, v katerih pa je moda imela večinoma negativen predznak. V socialistični *Svobodi* npr. so o modi pisali v kontekstu meščanske kulture, meščanske umetnosti in kapitalizma.

Modni tisk je bil torej usmerjen k potrošnikom (potrošnicam), iz teoretičnih razprav pa vemo, da je potrošništvo v moderni omogočilo ženskam, da so zavzele javni prostor – ulice, trge, kavarne, trgovine, (vele)blagovnice. A paradoks slovenskega prostora je, da je bilo med obema vojnama poslanstvo slovenske (meščanske) ženske v družinskem krogu; le s težavo so si posameznice utirale pot v enakopravnost z moškimi tako na poklicnem kot tudi na političnem področju. Spreminjajoča se vloga žensk v slovenski družbi se je odražala tudi v ženskem tisku, kjer so prišla do izraza zlasti tri področja: dom in družina, javno življenje ter prosti čas in potrošnja; modne teme so prežemale tako prvo kot zadnje področje. In končno: ni naključje, da so tiskani mediji ciljali na ženske, saj je bila le-ta prepuščena skrb za (modno) oblačenje vseh družinskih članov in s tem povezano spremljanje modnih trendov in nakupovanje oblačil. Pri tem so ženske na eni strani razkazovale možno bogastvo – denar so k hiši praviloma prinašali moški –, po drugi strani pa pri tem niso smele biti preveč zapravljljive, še zlasti ne v času kriznih časov.

Že uvodoma smo dejali, da je meščansko družbo definiral njihov način življenja, ki pa je »navzdol« postajal

vse bolj zabrisan; nižji družbeni sloji so – kolikor so pač lahko – prevzemali meščanske kulturne in vedenjske vzorce, zlasti (modni) način oblačenja. Moda je bila torej med svetovnima vojnama v takšni ali drugačni obliki dostopna vsem družbenim slojem, tudi na podeželju, kjer pa je cerkev z moralnimi nauki svarila pred raznimi novotarijami, tudi modnimi. K temu je pripomogel tudi tisk, za vse te diskurze pa je bilo značilno, da so imeli ideološki in razredni, včasih tudi nacionalni predznak.

V obravnavanem obdobju so bile na Slovenskem razširjene tri med sabo konkurenčne oblike oblačilne oz. modne proizvodnje: industrijska, obrtniška (šiviljska, krojaška) in domača, z različnimi cenovnimi razponi. Največji porast sta doživeli industrijska proizvodnja oblačil in obutve ter domača izdelava oblačil; k slednji sta pripomogla velika razširjenost šivalnega stroja (tako v meščanskih, delavskih, kakor tudi kmečkih družinah) in dostopnost krojnih pol. Industrijski ekspanziji oblačil in obutve je sledila tudi trgovina: zlasti v mestih je nastala vrsta specializiranih trgovin z manufakturnim, modnim in galanterijskim blagom, ki so dajale velik poudarek privlačno urejenim izložbam in seveda reklamami. Med najpodjetnejšimi trgovci naj omenim Rudolfa Stermeckega, ki je v celjskem Trgovskem domu ponujal vse od manufakture in konfekcije do modnih dodatkov ter izdelkov za dom, šport in prosti čas, s kataloško prodajo pa je omogočil, da so modni izdelki lahko dosegli tudi najbolj oddaljene kraje, ne le v slovenskem, ampak tudi v jugoslovanskem prostoru. V tem smislu lahko Stermeckega uvrstimo med t. i. kulturne posrednike, ki so sooblikovali modne diskurze in soustvarjali mnenje o njih.

Estetsko oblikovana knjiga Maje Gombač, ki je s temo o reprezentaciji mode v slovenskem tisku med svetovnima vojnama letos tudi doktorirala, prinaša nova spoznanja o procesu modernizacije slovenske družbe skozi zrcalo mode. Pri razumevanju tega procesa izhaja iz diskurzov v (politično različno obarvanem) periodičnem tisku in drugih medijih, kjer je aspekt mode prišel do izraza. Skratka, avtorica je skozi modno izložbo vstopila v svet in kulturo slovenske (meščanske) družbe. Njena temeljna ugotovitev je, da je bila slovenska družba v času med obema vojnama zmes tradicionalnega in modernega (pêle mèle), saj je proces modernizacije tekel postopoma in bil odvisen od številnih dejavnikov. Med posledicami modernizacijskih procesov je bilo tudi zmanjševanje razlik med meščani in ostalimi prebivalci mest ter kmeti in podeželskim prebivalstvom, kar se je izrazito kazalo ravno na področju mode in potrošnje. Potemtakem ne more te knjige zaobiti noben raziskovalec, ki se ukvarja z načinom življenja v slovenskem prostoru v obdobju med svetovnima vojnama.

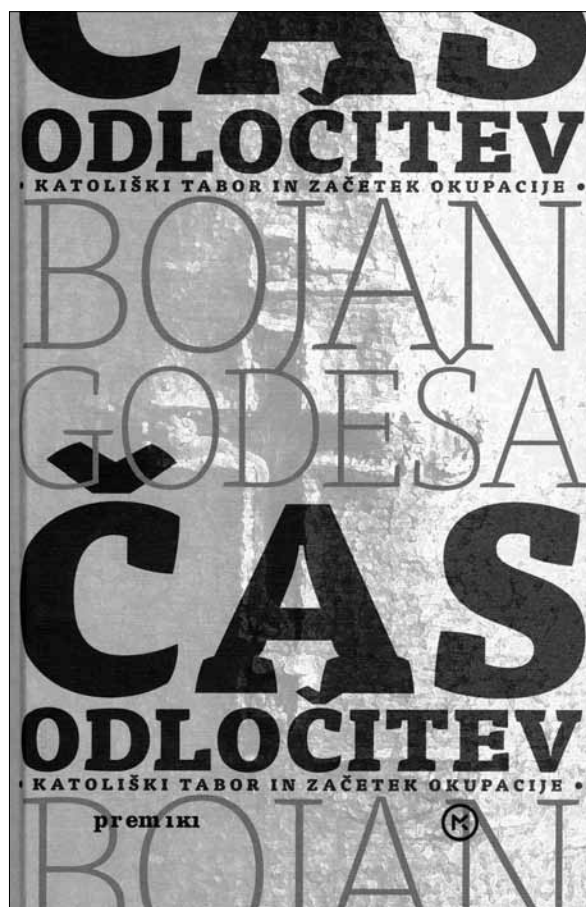
Marija Počivavšek

Vrtenje okoli osi

Bojan Godeša, **Čas odločitev: Katoliški tabor in začetek okupacije**. Ljubljana : Mladinska knjiga, 2011. 349 strani. (Zbirka Premiki)

Vsi, ki znanstveno–raziskovalno in publicistično delo dr. Bojana Godeše, znanstvenega svetnika na Inštitutu za novejšo zgodovino spremljamo že dlje časa, vsaj od njegove prve monografije o slovenski inteligenci v viharju druge svetovne vojne naprej, nismo spregledali njegovega raziskovalnega interesa, ki je v zadnjih letih veljal tudi in predvsem položaju ter vlogi slovenskega katoliškega tabora neposredno pred okupacijo. Zato je bilo pričakovati in si želeli, da bodo izsledki poglobljenega študija te problematike slej ko prej luč sveta ugledali v zaokroženi celoti. Ko govorimo o problematiki, ne mislimo zgolj na določeno vsebino, temveč tudi na njeno dejansko problematičnost, ki jo v kontekstu širšega (pred in po)vojnega obdobja uvršča med najtežavnejša poglavja slovenske zgodovine, katerih dediščina in zapuščina še vedno odmevata tako na političnem in medijskem terenu kot hodnikih in labirintih slovenskega zgodovinskega. Ter vedno znova zastavljata vprašanje, kdaj bo napočil čas, ko bo na razmere, v katerih se je ob izbruhu druge svetovne vojne in še posebej okupacije znašel slovenski narod in njegova politična elita, mogoče pogledati izven čustveno nabite bipolarne kulturne, politične in znanstvene optike, ki v pogosto povsem nekritičnem in neobjektivnem vrednotenju idealizira »svojo« in demonizira »nasprotno« stran. Tako tiste, pred letom 1991 prevladujoče, danes pa čedalje šibkejše in v profesionalnih krogih dejansko že presežene, ki v odnosu do slovenskega političnega katolicizma ne uspe obiti ideološko konotiranih dogmatskih oznak o protinarodnemu klerofašističnemu hlapčevstvu in izdajalstvu. Kot one druge, ki v revizionistični vnemi po letu 1991 (še prej pa v emigrantskih krogih), vse antikomuniste zgolj zaradi njihovega antikomunizma (ali celo antilevičarstva) avtomatično uvršča med protifašiste in demokrate, ob tem pa prostodušno relativizira, marginalizira ali celo miži pred tistimi dejstvi, ki taisto podobo osvetljujejo v drugačni luči.

Na takšen razkorak in pomanjkanje kritičnosti opozarja tudi Godeša, ki že v predgovoru knjige opozori na velika neskladja, netočnosti in celo mite, ki so si v zadnjih dvajsetih letih intenzivno in razmeroma uspešno prisvajali domovinsko pravico tudi znotraj stroke in jih

je moč povzeti v opravičevanje medvojne delovanja katoliškega političnega tabora z različnimi objektivnimi razlogi, geopolitičnimi razmerami, dobrimi nameni, skrbjo za narodno preživetje in na koncu, a še zdaleč ne nazadnje, z obrambo pred komunističnim »vampirjem«. Pri Godeši bomo takšne razumevajoče in opravičujoče tone zamenjali, saj v nasprotju z njimi jasno zapiše, da je tovrstna teza možna »le ob ignoriranju ključnih podatkov, pa tudi ob potvarjanju dejstev« ter brez olepševanja dodaja, da je SLS že na predvečer okupacije »vse svoje sile stavila na iskanje rešitve slovenskega vprašanja v okvirih rasističnega in totalitarnega nacističnega novega reda«, kar je z razvojem dogodkov privedlo do tega, »da je prišlo do prostovoljne kolaboracije z okupatorji že takoj ob napadu sil osi na Jugoslavijo«. Ob (pre)pozni streznitvi je prišlo do zavedanja (usodne) zgrešenosti tovrstne odločitve in početja ter posledično njegovo prikrivanje in omiljevanje z namenom reševanja lastne legitimnosti in političnega preživetja, po domače, kože in obraza. Kajti, zapiše Godeša, »če bi že tedaj prišla na dan dejstva, ki jih razkriva pričujoča monografija, bi bila največja predvojna stranka že takoj ob okupaciji politično onemogočena pred zavezniško in domačo javnostjo.«

In dejstva sledijo. Temelječa na analizi številnih virov in relevantne literature, zaradi sočnih memoarskih

vložkov in veččega peresa avtorja pa sestavljena na zelo berljiv in privlačen način, je knjiga strukturirana na tri večje vsebinske sklope, naslovljene kar z imeni Korošca, Kulovca in Natlačena, treh zaporednih voditeljev SLS, ki niso le poosebljali, temveč tudi udejanjali politiko slovenskega katoliškega tabora.

Zgodba se prične sredi leta 1940, ko vodilni slovenski politik medvojne dobe, dr. Anton Korošec postane prosvetni minister v Cvetkovičevi vladi ter se iz velikega nasprotnika Nemcev prelevi v njihovega aduta in celo eksponenta na jugoslovanski politični sceni. Iz strahu pred vojno in Nemci postane zagovornik popolne in brezpogojne podreditve silam osi, pri čemer, kot poudarja avtor, takšna jasno začrtana politika ni bila zgolj plod (eksistencialnega) pragmatizma in politične zvitosti, po kateri je Korošec sicer slovel, ampak je bila v veliki meri tudi ideološko pogojena. V očeh najvišje slovenske katoliške politične avtoritete postane nacizem, ob komunistični nevarnosti in vojaških porazih (padec Francije), krizi ter »razkroju« liberalne demokracije, najsprejemljivejša opcija novega evropskega ustroja, v katerem je mogoče izživeti avtoritarne, konservativne družbene ideje, na katerih je temeljila politična misel SLS. Pri tem so bili svetovnonazorsko in ideološko povsem uglašeni vsaj trije temeljni postulati - odnos do Judov, prostozidarjev in komunistov, kar je ne nazadnje mogoče preveriti že z bežnim listanjem »Slovenca«. V širjenju manevrskega prostora se Korošec ozira naokrog, na Slovaško k Tisu in zlasti v Francijo k Petainu, ter si v navezi z ostalimi skrajno desnimi in profašističnimi političnimi silami v Jugoslaviji (ljotičevci, ustaši ...) prizadeva priboriti odločujoč vpliv in besedo v jugoslovanski državi ter jo čim bolj potisniti v nemški objem. Ko so te njegove najvišje politične ambicije ustavljene in onemogočene in ko postaja jasno, da se odločujoči (srbski) politični krogi niso pripravili pravočasno in v zadostni meri prilagoditi novim razmeram, tudi Korošec vedno bolj izgublja vero v obstoj Jugoslavije in išče nove možnosti za slovensko preživetje in bodočnost znotraj novega reda. Kar je, upošteva znane nemške načrte in ambicije v odnosu do slovenskega ozemlja, zlasti Spodnje Štajerske (kot tudi položaj Primorcev pod fašizmom), sila vprašljivo, če ne celo paradoksalno. Koroščev salto mortale oz. idejno-politična usmeritev, kakršno je zasnoval in začrtal v zadnjem letu svojega življenja zato pomeni svojevrsten začetek kolaboracije slovenske katoliške politične elite s silami osi že pred aprilom 1941. Po Koroščevi smrti decembra 1940 jo je brez večjih odmikov nadaljeval tudi novi vodja SLS Franc Kulovec, ki je odločno zagovarjal pristop Jugoslavije k trojnemu paktu ter po marčevskem prevratu, v prepričanju, da je vojna neizogibna in Jugoslavije konec, videl rešitev v ustanovitvi bodisi slovensko-hrvaške bodisi slovenske države pod nemško zaščito. Kljub temu, da je ravno

Kulovec postal ena prvih slovenskih žrtev nemškega orožja in da takšna politična usmeritev vodstva SLS ni bila v skladu z večinsko voljo slovenskega prebivalstva, kar so najbolje dokazale marčevske demonstracije, pa tudi pripravljenost na obrambo domovine, se je le-ta nadaljevala tudi po okupaciji in razkosanju Slovenije. Zadnji ban Dravske banovine in predsednik ob začetku vojne nastalega Narodnega sveta za Slovenijo, sila ambiciozni, a že po Koroščevem mnenju bolj uradniško večji kot politično modri dr. Marko Natlačen je v kaotičnih vojnih in zatem okupacijskih razmerah opcijo nekakšne marionetne slovenske države po slovaškem in hrvaškem vzoru vztrajno, a zaman ponujal najprej Hitlerju, nato pa še Mussoliniju. Ko je dognal, da je stavil na napačnega konja oz. več njih, je septembra 1941 sicer izstopil iz konzulte in se vrnil na jugoslovanski program, s čimer se je vsaj na simbolni ravni končalo obdobje v delovanju SLS, ki je trajalo vse od kapitulacije Francije in v katerem se je iskalo rešitev slovenskega vprašanja v okviru novega reda. A bilo je prepozno. Zgrešena politika SLS je že terjala svoj davek. Tako pri samem Natlačenu, ki je najprej postal, kot pravi Godeša, njeno »žrtveno jagnje«, saj se mu je del vodstva SLS, ki se je nahajal v emigraciji oz. pri Angležih bil prisiljen odreči, nato pa kot simbol kolaboracije padel pod vosovskimi streli, kot, kar je še usodnejše, v samem narodovem telesu. Čeravno se knjiga v letu 1941 ustavi in nadaljnje dogajanje ni več njen predmet, pa je iz napisanega več kot očitno, da zbrana dejstva in njihova interpretacija odločno in argumentirano negirajo tudi nekatere priljubljene teorije in razlage o razlogih in okoliščinah slovenskega bratomornega spopada med drugo svetovno vojno. Upoštevajoč *Čas odločitev* je njegove vzroke (in posledice) zelo težko pripisati (zgolj) revolucionarnemu nasilju, vprašanje upora na eni ter kolaboracije na drugi strani pa je (zlasti v primerjavi s tistim o kuri in jajcu), vendarle enostavnejše, kot se zdi. In ravno slednje utegne marsikoga najbolj zmotiti, zato bomo pričakovane odzive in morebitne polemike z zanimanjem spremljali. A če se ob koncu še enkrat vrnemo k uvodni želji po preseganju dogem, vendarle velja zapisati, da nam sveže delo Bojana Godeše z naslovom »Čas odločitev – Katoliški tabor in začetek okupacije« prinaša precejšnje upanje. Le da je, glede na slovenske slike in prilike, pretiran optimizem verjetno še preuranjen.

Tone Kregar

DA, naročam(o):

- izvod(ov) knjige: Andrej Pančur **JUDOVSKA SKUPNOST V SLOVENIJI NA PREDVEČER HOLOKAVSTA** (16 EUR) [Zgodovini.ce 11]
- izvod(ov) knjige: Tatjana Rozman **POJOČI KASTRATI – (ZLO)RABLJENO TELO NA ODRU** (16 EUR) [Zgodovini.ce 10]
- izvod(ov) knjige: Andrej Studen **PIJANE ZVERINE** (16 EUR) [Zgodovini.ce 9]
- izvod(ov) knjige: Janez Polajnar **»PFUJ! TO JE GERDO!«** (16 EUR) [Zgodovini.ce 8]
- izvod(ov) knjige: Filip Čuček **USPEHI SPODNJEŠTAJERSKIH SLOVENCEV V TAAFFEJEVI DOBI** (16 EUR) [Zgodovini.ce 7]
- izvod(ov) knjige: Tone Kregar **MED TATRAMI IN TRIGLAVOM** (16 EUR) [Zgodovini.ce 6]
- izvod(ov) knjige: Marija Mojca Peternel **CILLIER WOCHENBLATT (ZEITUNG)** (16 EUR) [Zgodovini.ce 5]
- izvod(ov) zbornika: **ŠTEFAN KOČEVAR – RODOLJUB SLOVENSKI** (16 EUR) [Zgodovini.ce 4]
- izvod(ov) knjige: Branko Goropevšek **ŠTAJERSKI SLOVENC, KAJ HOČEMO!** (16 EUR) [Zgodovini.ce 3]
- izvod(ov) knjige: Aleksander Žižek **NAŠIM ZVESTIM, LJUBIM CELJSKIM MEŠČANOM** (16 EUR) [Zgodovini.ce 2]
- izvod(ov) knjige: Andrej Pančur **V PRIČAKOVANJU STABILNEGA DENARNEGA SISTEMA** (16 EUR) [Zgodovini.ce 1]

Stroški pošiljanja niso všteti.

Podatki o naročniku: ☐ FIZIČNA – ☐ PRAVNA OSEBA (ustrezno označite)

Ime in priimek / Naziv podjetja:

Ulica, hišna številka:

Poštna številka, kraj:

Davčna številka:

Davčni zavezanec: ☐ DA ☐ NE (ustrezno označite)

Način plačila (ustrezno označite): ☐ po predračunu (za pravne osebe) ☐ po povzetju (za fizične osebe)

Naročilnica obvezuje Zgodovinsko društvo Celje in naročnika.

Zgodovinsko društvo Celje ni zavezanec za DDV (1. odstavek 94. člena ZDDV-1).

Datum: Podpis (žig):

Naročilnico pošljite na naslov:
Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje
tel.: 03/42 86 412; faks: 03/42 86 411; marija.pocivavsek@guest.arnes.si
<http://www.zdc.si/slo/revija.html>

Naročilnica

ZGODOVINA ZA VSE

☐ Želim postati naročnik revije **ZGODOVINA ZA VSE** in naročam izvod(ov).
Letna naročnina (dve številki) je 19 EUR, za dijake in študente 13 EUR.

☐ Poleg prihodnjih želim prejeti še naslednje izvode starejših letnikov po ceni 3 EUR
(Vpišite želen letnik, številko in število izvodov):

Letnik / številka	Izvod(ov)	Letnik / številka	Izvod(ov)

Stroški pošiljanja za stare številke niso všteti.

☐ Uveljavljam študentski popust pri naročnini. (Ne velja za stare številke!)

Podatki o naročniku: ☐ FIZIČNA – ☐ PRAVNA OSEBA (ustrezno označite)

Ime in priimek / Naziv podjetja:

Ulica, hišna številka:

Poštna številka, kraj:

Davčna številka: Davčni zavezanec: ☐ DA ☐ NE (ustrezno označite)

Način plačila (ustrezno označite): ☐ po predračunu (za pravne osebe) ☐ po povzetju (za fizične osebe)

Naročilnica obvezuje Zgodovinsko društvo Celje in naročnika.

Zgodovinsko društvo Celje ni zavezanec za DDV (1. odstavek 94. člena ZDDV-1).

Datum: Podpis (žig):

Naročilnico pošljite na naslov:
Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje
tel.: 03/42 86 412; faks: 03/42 86 411; marija.pocivavsek@guest.arnes.si
<http://www.zdc.si/slo/revija.html>

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo in založilo: Zgodovinsko društvo Celje®
Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje, tel. 03 42 86 412, www.zdc.si

Uredniški odbor: Borut Batagelj, Janez Cvirn, Bojan Cvelfar, Branko Goropevšek,
Tone Kregar, Dragan Matić, Andrej Pančur, Marija Počivavšek,
Ludwig Steindorff, Mario Strecha, Andrej Studen, Aleksander Žižek

Glavni in odgovorni urednik: Janez Cvirn

Tehnični urednik: Borut Batagelj

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod v angleščino: Simon Zupan

Prevod v nemščino: Tina Bahovec

Bibliografska obdelava: Srečko Maček

Tisk: Eurograf

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Sliki na ovitku:

Naslovna stran: A. Stadler, Ernteurlaub, 1916 (Hirschfeld, Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges)

Hrbtna stran: Primer narodne manifestacije ob procesiji sv. Rešnjega telesa, domačini iz Kleč in Savelj, 1938
(foto: Peter Lampič, hrani: Slovenski etnografski muzej)

Revija izhaja dvakrat letno

Naklada: 400 izvodov

Finančna podpora za natis revije:
Javna agencija za knjigo Republike Slovenije
Mestna občina Celje

ISSN 1318–2498

Revija je uvrščena v podatkovno bazo EBSCOhost.

The journal is listed in the database EBSCOhost.

Povzetki razprav so objavljeni in indeksirani v publikacijah *Historical Abstracts* in *America: History and Life*.
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*.

Letna naročnina: za posameznike in ustanove 19 €, za študente 13 €.
Cena posamezne številke v prosti prodaji je 11 €.

Naročila:

Marija Počivavšek; 041 727289; marija.pocivavsek@guest.arnes.si

ZGODOVINA ZA VSE LETE XVIII. ST. 2011

CENA: 11 €